UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

HR EXCELLENCE IN RESEARCH

Conferința științifică națională cu participare internațională „INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE”, dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare

7-8 noiembrie 2024

Științe umanistice

Chișinău, 2024

CZU 082
I-58

Conferința științifică națională cu participare internațională
„INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE”,
dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare,
7-8 noiembrie 2024

Științe umanistice

Responsabil de ediție:

Georgeta STEPANOV, doctor habilitat, profesor universitar,
Prorector pentru activitate științifică, Universitatea de Stat din Moldova

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

"Integrare prin cercetare și inovare", conferință științifică națională (2024; Chișinău). Conferința științifică națională cu participare internațională "Integrare prin cercetare și inovare", dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 7-8 noiembrie 2024 / comitetul științific: Igor Şarov [et al.]. – Chişinău: [S. n.], 2024 (CEP USM) – . – ISBN 978-9975-62-687-3.

Cerinţe de sistem: PDF Reader.

Ştiinţe umanistice. – 2024. – 175 p. : fig., tab. – Antetit.: Univ. de Stat din Moldova, HR Excellence in Research. – Referinţe bibliogr. la sfârşitul art. – ISBN 978-9975-62-806-8 (PDF).

082
I-58

ISBN 978-9975-62-806-8 (PDF)

**** Responsabilitatea asupra conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.***

© Universitatea de Stat din Moldova, 2024

Comitetul ştiinţific:

Igor ŞAROV, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Rector
Georgeta STEPANOV, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Prorector pentru activitate ştiinţifică, Preşedinte al Consiliului Ştiinţific
Veronica PRISĂCARU, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Şef al Departamentului Cercetare şi Inovare
Carolina ŢURCANU, *dr., conf. cerc.*	Universitatea de Stat din Moldova, Şef al Secţiei Promovare şi Protecţia Rezultatelor Ştiinţifice
Igor BERCU, *dr., lect. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Istorie şi Filozofie
Serghei BRÎNZA, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Drept
Victoria BULICANU, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţe ale Comunicării
Liliana DMITROGLO, *dr., conf. Univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Fizică şi Inginerie
Viorica GLADCHI, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Chimie şi Tehnologie Chimică
Maia ŞEVCIUC, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Psihologie şi Ştiinţe ale Educaţiei, Sociologie şi Asistenţă Socială
Maria HĂMURARU, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Ştiinţe Economice
Angela NICULIŢĂ, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Matematică şi Informatică
Vitalie SOCHIRCĂ, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Biologie şi Geoştiinţe
Alexandru SOLCAN, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Relaţii Internaţionale, Ştiinţe Politice şi Administrative
Ludmila USATÂI, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Decan al Facultăţii de Litere
Larisa ANDRONIC, *dr. hab., conf. cerc.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutul de Genetică, Fiziologie şi Protecţie a Plantelor
Aculina ARÎCU, *dr. hab., conf. cerc.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Chimie
Oleg BUJOR, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Bibliotecii Ştiinţifice (Institut) „Andrei Lupan”
Petru BUNDUC, *dr.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Ecologie şi Geografie
Gheorghe COJOCARU, *dr. hab., conf. univ., membr. cor. AŞM*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Istorie
Nina CORCINSCHI, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Haşdeu”
Victor JUC, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Cercetări Juridice, Politice şi Sociologice
Ion MEREUŢĂ, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Fiziologie şi Sanocreatologie,
Igor NICOARĂ, *dr., conf. cerc.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului Geologie şi Seismologie
Ion ROŞCA, *dr., conf. cerc.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Grădinei Botanice (Institut) „Alexandru Ciubotaru”
Olga SHIKIMAKA, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Fizică Aplicată
Inga ŢIŢCHIEV, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Matematică şi Informatică ,,Vladimir Andrunachievici”
Laurenţia UNGUREANU, *dr. hab., prof. cerc., membr. cor. AŞM*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Zoologie
Aurel ZANOCI, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Şef al Centrului de Arheologie „Ion Niculiţă”
Vladimir GUŢU, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Şef al Centrului de Cercetări Ştiinţifice ”Politici educaţionale şi sociale”
Serghei PALIHOVICI, *dr.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Institutului de Administraţie Publică
Zinaida BOLEA, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Şcolii Doctorale ”Ştiinţe Sociale”
Maria DUCA, *dr. hab., prof. univ., acad. AŞM*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Şcolii Doctorale ”Ştiinţe ale Naturii”
Aliona GRATI, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Şcolii Doctorale ”Ştiinţe Umaniste şi ale Educaţiei”
Svetlana SLUSARENCO, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Şcolii Doctorale ”Ştiinţe Juridice şi Economice”
Florin ARDELEAN, *dr., conf. univ.*	Universitatea din Oradea, România
Graţiela BENGA-ŢUŢUIANU, *dr., cerc.*	Institutul de Studii Banatice „Titu Maiorescu”, Academia Română, Filiala Timişoara, România
Valentin-Cosmin BLÂNDUL, *dr., prof. univ.*	Universitatea din Oradea, România
Ioan BOLOVAN, *dr., prof. univ., membr. cor. AR*	Institutul de Istorie „George Barițiu” - Filiala Cluj-Napoca a Academiei Române, România

Ludmila BRANIȘTE, *dr., conf. univ.*	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România
Vlad BRAȘOVEANU, *dr., conf.univ.*	Institutul Clinic Fundeni, București, România
Irina-Ștefana CIBOTARIU, *dr., conf. univ.*	Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România
Igor CREȚESCU, *dr., prof. univ.*	Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi” din Iași, România
George CULEA, *dr., prof. univ.*	Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, România
Adelina DUMITRAȘ, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară, Cluj-Napoca, România
George ENACHE, *dr., conf.univ.*	Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați, România
N.D. HALANGOT, *dr. hab., prof. univ.*	Institutul de Endocrinologie și Boli Metabolice, Ucraina
Heribert HINZEN, *dr., prof. univ., DHC USM*	DVV International, Bonn, Germania
Corneliu IAȚU, *dr., prof. univ.*	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România
Tatiana IVANOVA, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Științe ale Vieții, Praga, Cehia
Sabine KRAUSE, *dr., conf. univ.*	Universitatea din Leipzig, Germania
Ionel MANGALAGIU, *dr., prof. univ.*	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România
Liviu Dan MIRON, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Științele Vieții „Ion Ionescu de la Brad” Iași, România
Mirce-Alexandru NEDELEA, *dr., conf. univ.*	Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România
Lilian NIACȘU, *dr. hab., conf. univ.*	Universitatea „Al. Ioan Cuza”, Iași, România
Florentina NIȚU, *dr., conf. univ.*	Universitatea din București, România
Dumitru Mirel POPA, *dr., prof. univ.*	Universitatea „Apollonia”, Iași, Romania
Agatha POPESCU, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Stiințe Agronomice și Medicină Veterinară, Bucuresti, Romania
Marian PREDA, *dr., prof. univ., DHC USM*	Universitatea din București, România
Lidia-Simona SAVA, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Vest din Timișoara, România
Tatiana SÎRBU, *dr.*	Université catholique de Louvain, Belgia
Laurențiu ȘOITU, *dr., prof. univ., DHC USM*	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România
Marius ȘTEF, *dr., conf. univ.*	Universitatea de Vest din Timișoara, România
Constantin Adrian STOICA, *dr. hab., prof. univ.*	Universitatea „Ovidius” din Constanța, România
Romina SURUGIU, *dr., conf. univ.*	Universitatea din București, România
Constantin TICU, *dr., prof. univ.*	Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România
Tudorel TOADER, *dr., prof. univ., DHC USM*	Universitatea „Al. Ioan Cuza”, Iași, România
Viorel VIZUREANU, *dr., prof. univ.*	Universitatea din București, România
Volker WITTBERG, *dr., prof. univ.*	Universitatea de Științe Aplicate, Germania
Milena YANKOVA, *dr.*	Universitatea Neofit Rilski, Blagoevgrad, Bulgaria

Comitetul organizatoric cu atribuții de coordonare generală a evenimentului științific:

Marianna SAVVA, *dr.*	Universitatea de Stat din Moldova, Specialist principal, Secția Promovare și Protecția Rezultatelor Științifice
Victoria RADU	Universitatea de Stat din Moldova, Specialist principal, Oficiul de Asigurare a Calității în Cercetare
Lilia DOGOTER	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Bibliotecii
Ghenadie SÎRBU, *dr.*	Universitatea de Stat din Moldova, Director al Editurii

Comitetele organizatorice ale secțiilor/ atelierelor:

	Secția ȘTIINȚE UMANISTICE
Istorie și Arheologie	Emil DRAGNEV, *dr., prof. univ.* Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC, *dr., conf. univ.*
Filosofie și Antropologie	Dumitru DODUL, *dr., conf. univ.*
Litere	Nina ROȘCOVAN, *dr., conf. univ.* Aliona SOBOL, *dr., lect. univ.* Eugenia MINCU, *dr. hab.*

IMPORTANȚA VALORIFICĂRII PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC DIN EPOCA FIERULUI ÎN RAIONUL ORHEI

THE IMPORTANCE OF VALORIZING THE ARCHAEOLOGICAL HERITAGE FROM THE IRON AGE IN ORHEI DISTRICT

CZU: 903.4″638″:902.2(478-21) **https://doi.org/10.59295/spd2024u.01**

Diana STROICI,
ORCID: 0009-0008-1427-7904
e-mail: stroicidiana98@gmail.com
Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova

Summary: *The archaeological heritage of the Iron Age researched and discovered in the Orhei district is of major interest not only at the local level, but also at the national level. Information about the archaeological populations and cultures identified in the region, by some of the most prominent archaeologists such as: G. Smirnov, A. Meliukova, T. Passek, I. Hîncu, I. Niculita, G. Postică, O. Munteanu, P Bîrnea, A. Zanoci, revealed the presence of several cultural groups from the first and second Iron Age. The information presented by them in excavation reports, articles and studies became a solid basis for future ways of research and exploitation.*

Keywords: *archaeological heritage, archaeological sites, iron age, Orhei district, settlement.*

INTRODUCERE

Valorificarea patrimoniului arheologic într-un context general, reprezintă o practică importantă pentru conservarea și promovarea istoriei și culturii unei regiuni. Aceasta implică identificarea, protejarea și punerea în valoare a siturilor arheologice cu scopul de a contribui la înțelegerea trecutului și nemijlocit, la dezvoltarea durabilă a comunităților.

Procesul de valorificare reprezintă un demers complex, ce include mai multe etape esențiale. Aceste etape constau în identificarea siturilor arheologice, conservarea și protejarea acestora, studierea și documentarea artefactelor și structurilor descoperite, precum și integrarea lor în programe culturale și turistice.

Cunoscută și întâlnită în literatura de specialitate sub denumirea de *epoca fierului*, perioada cuprinsă între secolele XII-I î. Hr., a fost marcată de confecționarea și utilizarea pe scară largă a uneltelor și armelor din fier, devenind astfel un segment cronologic important în cadrul cercetării istoriei comunităților umane. Exploatarea minereurilor de fier, i-a oferit omului posibilitatea de a-și dezvolta calitativ și cantitativ instrumentarul, contribuind astfel la creșterea randamentului produselor agricole și facilitarea activităților cotidiene.

Prelucrarea fierului, s-a răsfrâns profund și asupra comunităților din spațiul prutonistrean, fapt demonstrat și certificat de săpăturile arheologice întreprinse până acum. În această perioadă, teritoriul menționat a fost populat de triburi de origine tracică, care la rândul lor, au avut contacte directe cu alte populații stabilite în imediata apropiere (grecii, sciții) sau aflate la o depărtare mai mare (celții). În faza finală, tabloul etnic s-a modificat odată cu pătrunderea în regiune a comunităților de origine germanică, care au dus la apariția unei noi culturi arheologice – Poienești-Lucașeuca.

Interesul față de cercetarea vestigiilor comunităților umane din raionul Orhei, a început în anul 1947, când **Gheorghe Smirnov** a declanșat primele investigații de teren [1, p. 5]. Alături de alte nume importante, precum **Tatiana S. Passek**, **Anna I. Meliukova**, **Ion Hîncu** și alții, acesta este considerat a fi unul dintre primii arheologi din spațiul fostei Uniuni Sovietice, care a pus bazele arheologiei moldovenești și a contribuit la formarea unei noi echipe de arheologi în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească [2, p. 214-216]. Sub conducerea acestuia, au fost cercetate mai multe obiective arheologice, dintre care amintim cetatea geto-dacă Butuceni din sec. VIII-III î. Hr., cetățuia Trebujeni-Potârca din sec. V-II î. Hr., cetățuia de pământ din sec. XII-XIII etc. [1, p. 5].

În mod clar, s-a descoperit și o varietate mare de vestigii, care din diverse motive n-au putut fi valorificate științific în totalitate. Au existat constrângerile financiare, influențele ideologice, factori personali și limite de timp impuse. Cu toate acestea, trebuie de remarcat rezultatele deosebite ale activității acestui cercetător, soldate cu publicarea a numeroase articole și rapoarte științifice de săpături.

Cercetările arheologice din cadrul complexului Orheiul Vechi, au fost continuate începând cu anul 1968 de către **Pavel P. Bîrnea**, acestea durând în jur de 20 de ani, până în anul 1991, reușind practic în tot acest interval de timp, să cerceteze inclusiv topografia și planigrafia orașului medieval de la Orheiul Vechi [3, p. 349-352].

Valorificarea patrimoniului epocii fierului a reușit și datorită altor nume importante, precum profesorul și arheologul **Ion Niculiță**, care, în activitatea sa de cercetare și investigare a făcut posibilă studierea unor obiective din perioada geto-dacă, investigând până în anul 1996 cetatea eponimă de pe promontoriul Butuceni iar din 1997 și a sitului fortificat Trebujeni-Potârca. În acest context, în echipă cu **A. Zanoci** și **S. Teodor** s-a reușit editarea și publicarea în anul 2002, a unei monografii arheologice, dedicate sitului de la Butuceni [4] .

De o importanță colosală este și contribuția ilustrului arheolog **Ion Hîncu**, cel care și-a dedicat aproximativ 50 de ani studierii arheologiei și istoriei vechi a teritoriului dintre Prut și Nistru, conducând personal săpăturile arheologice din cadrul unor monumente de importanță națională, precum sunt cele din așezările Lucașeuca (1959-1960), Păhărniceni-Petruca (1961-1962), Brănești (1963) și Orheiul Vechi (1993-1995) [5, p. 363-370].

Din anul 1996, investigațiile arheologice din cadrul complexului Orheiul Vechi, au fost coordonate de către istoricul și arheologul **Gheorghe Postică**. Cu o bogată activitate în spate, atât în domeniul pedagogiei, cât și în cel al cercetării, acesta a întreprins

diverse săpături arheologice la numeroase obiective atât din raionul Orhei, cât și din alte raioane ale țării. Contribuția pe care acesta a adus-o înțelegerii și cunoașterii spațiului pruto-nistrean a rezultat și cu diverse publicații științifice: *Civilizația veche românească din Moldova*, Chișinău, 1995; *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001*, Iași, 2006, etc. Este necesar de menționat și faptul că cercetările pe care le-a realizat, nu s-au oprit de a fi înțelese doar de mediul academic superior, dar a făcut posibil, ca informațiile să fie accesibile atât elevilor, cât și studenților, elaborând numeroase lucrări științifice, manuale școlare, ghiduri pentru situri istorice, (precum *Orheiul Vechi. Tourist guide*, publicat în anul 2019), note și recenzii [6, p. 403-406].

Raionul Orhei a fost zona de interes pentru practic majoritatea arheologilor din Republica Moldova, datorită bogăției și diversității sale istorice, iar aportul adus de către aceștia întru înțelegerea identității și a specificului zonal, nu poate decât să sporească importanța și locul acestuia în studierea trecutului istoric național. Aici amintim neapărat și contribuțiile arheologilor **Oleg Levițchi**, **Octavian Munteanu**, **Mark Tkaciuk**, **Vasile Iarmulschi**, **Valerii Kavruk**, **Aurel Zanoci**, **Mihail Băț**, **Natalia Mateevici** ș.a. – cei, datorită cărora s-a reușit cercetarea și valorificarea patrimoniului arheologic, specific epocii fierului. În special, remarcăm activitatea arheologului **Octavian Munteanu** și studiile acestuia, dedicate purtătorilor culturii Poienești-Lucașeuca.

Investigațiile arheologice care au avut loc în raionul Orhei până în anul 1993, au reușit să fie sistematizate cu ajutorul unui instrument de lucru creat special pentru gestionarea științifică a informațiilor colectate în baza rapoartelor de săpătură, și anume ***Repertoriul Arheologic al Raionului Orhei***, întocmit de Oleg Levițki [7]. În baza acestuia, a studiilor și articolelor publicate de către arheologi, se poate evidenția clar prezența următoarelor grupuri culturale carateristice primei și celei de-a doua epoci a fierului: grupul cultural **Chișinău-Corlăteni** (a doua jumătate a sec. al XII-lea – sec. al X-lea î. Hr.), **Saharna-Solonceni-Cozia** (hotarul sec. X/IX – mijlocul sec. al VIII-lea î. Hr.), **Șoldănești-Basarabi** (sec. VIII-VII î. Hr.), **cultura getică** (sec. VI/V – începutul sec. IV î. Hr.) și **cultura Poienești-Lucașeuca** (sf. sec. III – ultimul sfert al sec. I î. Hr.).

Descoperirile caracteristice acestor culturi, sunt reprezentate de așezări deschise, fortificații și necropole plane. Ca urmare a intervențiilor în sol, prin săpături sistematice, dar și cercetări non-invazive, au fost identificate locuințe de suprafață și adâncite în sol, sisteme de gătit și încălzit, gropi pentru depozitarea produselor alimentare sau a resturilor menajere, material ceramic, osteologic, unelte din fier, obiecte de uz casnic etc.

Încercările de valorificare și conservare a patrimoniului arheologic din raionul Orhei, reprezintă un semn al interesului crescând pentru perpetuarea unui adevăr unic și corect în rândul comunității științifice și academice. Metodele și strategiile utilizate pentru păstrarea acestui adevăr, pornesc de la înțelegerea și aprecierea moștenirii istorice locale. Pentru ca acest aspect să fie înțeles de drept și fapt, este nevoie de comunicare și colaborare între instituțiile statului și oameni.

Există mai multe întrebări la acest subiect, care ar trebui discutate, ascultate și pe cât posibil – soluționate. Una dintre ele ar fi „Cum trebuie/ ar trebui privit patrimoniul

arheologic la nivel de comunitate de către însăși comunitatea respectivă și autoritatea locală?”. O întrebare aparent simplă, dar destul de pretențioasă și dureroasă. Patrimoniul în sine, indiferent de tipul acestuia este o parte integrantă a oricărei localități, reprezentând identitatea și istoria locului. Este important ca membrii comunității să conștientizeze valoarea și rolul pe care-l joacă patrimoniul arheologic în viața lor și, nemijlocit în dezvoltarea durabilă a regiunii date.

Putem evidenția câteva moduri prin care comunitatea ar trebui să acorde mai mult timp, rost și importanță moștenirii istorice și culturale de secole și milenii:

Responsabilitate și protecție – sporirea simțului unei responsabilități comune în conservarea și protejarea siturilor arheologice, pentru transmiterea intactă a acestora, generațiilor viitoare.

Respect și apreciere – patrimoniul arheologic trebuie privit cu respect și apreciere, ca fiind o mărturie a trecutului și a contribuției strămoșilor la formarea comunității actuale.

Oportunități de dezvoltare – patrimoniul arheologic este și poate deveni cu ajutorul nostru o sursă pentru creșterea economică, culturală și turistică locală.

Educație și conștientizare – este esențial ca membrii comunității să fie educați și conștienți de valoarea intrinsecă și extrinsecă a patrimoniului arheologic și de importanța conservării acestuia, la fel cum sunt conștienți și educați în păstrarea tradițiilor calendaristice.

Participare și implicare – comunitatea trebuie să fie implicată în deciziile legate de gestionarea și promovarea patrimoniului arheologic, asigurându-se că interesele locale sunt luate în considerare.

Pe lângă atribuțiile pe care le punem pe umerii comunității, responsabilitatea cea mai mare aparține administrației publice locale, care are putere morală, juridică, financiară de a proteja patrimoniul localității. În acest context, o acțiune prioritară a autorităților constă în **„Integrarea patrimoniului cultural în politicile publice și valorificarea lui în interesul comunitar”** [8, p. 49-50].

Cum explicăm locuitorilor raionului Orhei, publicului interesat, elevilor, studenților și tuturor celor care-și pun întrebări despre importanța și modalitățile de valorificare a patrimoniului arheologic? În cele ce urmează, vom pune la dispoziția cititorului câteva aspecte majore, care țin nemijlocit de **cultură, educație**, **turism** și **muzeologie**:

Valorificarea culturală a patrimoniului arheologic asigură:

a. Promovarea identității culturale – examinarea și expunerea vestigiilor arheologice publicului larg, oferă o perspectivă asupra modului de viață al societăților antice, contribuind la înțelegerea și aprecierea istoriei locale.
b. Conservarea tradițiilor și obiceiurilor – descoperirile arheologice aduc la lumină practici și obiceiuri străvechi, care permit efectuarea de analize, cercetări și documentări asupra evoluției acestora în timp și spațiu.
c. Stimularea creativității în domeniul artelor – inspirând artiștii contemporani, patrimoniul arheologic poate deveni o sursă de creativitate și inovație în mai

multe ramuri ale artei, precum: prelucrarea artistică a pielii, artă decorativă, design exterior și interior, grafică, pictură, sculptură ș.a.m.d.

Valorificarea educativă a patrimoniului arheologic contribuie la:

a. Educația istorică – vizitarea siturilor arheologice și participarea la activități de cercetare arheologică oferă oportunități unice de a învăța aspectele trecutului și evoluția societăților, direct de la specialiști din domeniul Arheologiei, care pot explica cel mai bine, prin exemple teoretice și practice o mare parte din misterele neelucidate ale subsolului.
b. Dezvoltarea spiritului critic – studierea patrimoniului arheologic încurajează gândirea critică și analitică, contribuind la formarea unei viziuni mult mai complexe asupra lumii.

Valorificarea turistică a patrimoniului arheologic garantează:

a. Atracțiile turistice – siturile arheologice reprezintă de cele mai dese ori destinații turistice populare (cum este exemplul Orheiului Vechi), atrăgând vizitatori din întreaga lume și contribuind la promovarea turismului cultural. De reținut, că pentru o protecție sporită a integrității siturilor arheologice și aspectului acestora, se recomandă de dirijat fluxul vizitatorilor și permiterea accesului doar sub supravegherea unor specialiști.
b. Impactul economic – dezvoltarea turismului arheologic generează venituri pentru comunitățile locale, stimulând economia și susținând locurile de muncă în domeniul turistic.

Valorificarea muzeistică a patrimoniului arheologic sporește:

a. Activitățile educative desfășurate de muzee, prin transmiterea cunoștințelor despre patrimoniu și arheologie tuturor categoriilor de vizitatori.
b. Numărul de expoziții și piese ce pot fi expuse pentru prima dată, oferind publicului vizitator oportunitatea de a descoperi și aprecia bogăția culturală și istorică a unei regiuni, în cadrul muzeelor locale, cum e cazul Complexului muzeal de la Orheiul Vechi, care în anul 2009 a fost reorganizat în Instituția Publică Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”.
c. Implicarea comunității locale în procesul de conservare și promovare a patrimoniului arheologic.

În fond, muzeul local joacă un rol esențial în expunerea artefactelor descoperite în zonă.

Toate aceste categorii reprezintă un proces complex și esențial pentru conservarea și promovarea moștenirii istorice. Prin intermediul unei abordări integrate și sustenabile, putem valorifica în mod eficient vestigiile arheologice întru beneficiul societății actuale și viitoare.

Studiul patrimoniului arheologic din epoca fierului din raionul Orhei, reprezintă un element esențial al cercetării istorice a acestei regiuni. Analizând acest tip de patrimoniu

în contextul epocilor istorice, se poate observa o contribuție semnificativă în înțelegerea evoluției comunităților umane din zonă. Prin urmare, investigarea și interpretarea artefactelor arheologice din epoca fierului, reprezintă o componentă crucială în reconstituirea istoriei și a identității culturale a Orheiului.

REFERINȚE

1. POSTICĂ, G. *(Prefață), Orheiul Vechi. Buletin istorico-arheologic 1998*, editura Ruxanda, Chișinău, 1999, p. 5.
2. PELIVAN, A. *Activitatea arheologului G.D. Smirnov în RSSM*, în: Revista Arheologică, nr. 1(5), 2010, p. 214-216.
3. TELNOV, N. *Pavel P. Bîrnea – 85 ani de la naștere,* în: Revista Arheologică, serie nouă, nr. 1-2, vol. XI, Chișinău, 2015, p. 349-352.
4. NICULIȚĂ, I., TEODOR, S., ZANOCI, A. *Butuceni. Monografie arheologică*, București, 2002.
5. POSTICĂ, G. *Ion Hîncu (28.07.1931 – 24.05.2003)*, în: Arheologia Moldovei, XXVI, 2003, p. 363-370.
6. TEODOR, D. G. *Profesorul universitar dr. Gheorghe Postică, membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași al Academiei Române,* în: Arheologia Moldovei, XXXIII, 2010, P. 403-406.
7. LEVIȚKI, O. *Repertoriul arheologic al Raionului Orhei din Republica Moldova (din arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei)*, 1993.
8. POSTICĂ, G. *Legislația patrimoniului cultural din Republica Moldova: tendințe și practice contemporane*, în: volumul Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic în România și Republica Moldova, Chișinău-Iași, 2016, p. 49-50.

NOTĂ. Articol elaborat în cadrul proiectului instituțional de cercetare (2024-2027): Patrimoniul istorico-arheologic muzeal: sistematizare și valorificare științifico-culturală (Cifrul: 180101), în cadrul secției Istorie, Arheologie și Muzeologie a Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

REGELE SIGISMUND AL III-LEA WAZA ŞI ÎNCEPUTUL DOMNIEI ÎN RZECZPOSPOLITA

KING SIGISMUND III WAZA AND THE BEGINNING OF THE REIGN IN RZECZPOSPOLITA

CZU: 929.731(438) **https://doi.org/10.59295/spd2024u.02**

Valentin CONSTANTINOV,
ORCID: 0000-0001-9578-1134
Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *At the end of the 80s of the 16th century, a new change occurred at the top level in Rzeczpospolita. The new king, Sigismund III Waza, a Swedish prince, became king of Poland in 1587. He faced the political realities established here with the union of Lublin in 1567. At the time of ascending the throne, each king had to accept the conditions established back in the moment when Henric Valois ascended the throne. Thus, the plans he had regarding a new administration, Sigismund III had to take into account these realities in which the main role belonged to the Seim. This duality of power will be reinforced by Zebrzydowski's rokosz. The Polish political system will be of great importance in the unfolding of events in central and eastern Europe, including Moldova.*

Keywords: *Sigismund III Waza, Union of Lublin, Henric Valois, Polish Seim.*

INTRODUCERE

Departe de a fi considerat un rege ilustru, Sigismund al III-lea Waza a incitat multe spirite atât în timpul vieţii sale, dar şi mai ales după aceasta. A domnit aproape 50 de ani, iar în timpul acesteia Rzeczpospolita a trecut prin mai multe evenimente, încercări şi provocări care aveau să-i marcheze viitorul. Considerat deseori suedez, a urcat în scaun cu cunoscând foarte bine limba polonează, iar în adolescenţă, probabil atunci când se pregătea să acceadă la tronul Rzeczpospolitei, a studiat profund şi sistemul juridic polonez [1; 2, p.130].

A beneficiat desigur de o conjunctură favorabilă atunci când a urcat în scaunul de rege. Totuşi povara Suediei avea să-i aducă multe nevoi încă de dinainte de începutul efectiv al domniei. Nu a uitat niciodată că a fost ales şi rege al Suediei şi insista ca în titulatură să i se indice exact câţi ani de domnie suedeză ar trebui să aibă. De altfel, la doar două decenii de la moartea sa, anume aceste pretenţii întoarse în sens invers aveau să coste Polonia de o pustiire fără măsură din partea armatelor suedeze ale lui Karol al X-lea Gustav, care a dorit şi el să fie rege al Poloniei, ceea ce astăzi este cunoscut ca „potop suedez". Doar moartea acestuia din urmă, în 1660, a oprit campania suiedeză şi a pus capăt dezmăţului la care teritoriile poloneze au fost supuse.

Sigismund al III-lea Waza s-a născut în „prizonierat" la 20 iunie 1566 în castelul Gripsholm situat la câţiva kilometri de Stokholm. Tatăl său a fost Ioan Waza. El a fost că-

sătorit cu Katarzyna Jagiello, sora lui Sigismund August, rege al Poloniei (1548-1572). Castelul Gripsholm era regal, dar regele Suediei, Erik al XIV-lea îi ţinea închişi acolo pe fratele său, Ioan Waza, şi pe soţia acestuia descendentă din neamul Jagiellonilor. De altfel, era un fel de a zice că erau închişi. Erau mai degrabă într-un fel de arest la domiciliu. Puteau să iasă în grădina de acolo. Ioan şi cu familia sa au stat închişi până în octombrie 1568, când au fost eliberaţi. Totuşi, la scurt timp după eliberare Ioan s-a aliat cu complotiştii şi pe motiv că Erik al XIV-lea era considerat bolnav psihic l-a detronat pe acesta [1, p.100-151].

Când a murit Sigismund August, la 1 iulie 1572, Sigismund al III-lea Waza era prea mic pentru a prelua frâiele conducerii în regatul polonez, de fapt atunci acesta era Republica celor două popoare – polonez şi lituanian, sau altfel spus uniunea dintre Regatul Poloniei şi Marele Ducat al Lituaniei. De menţionat că în acea epocă sistemul politic polonez trecea printr-o mare transformare sistemică. Dispariţia dinastiei Jagiellone asociată cu Uniunea de la Lublin prin care s-a format Republica Nobiliară a celor două popoare Lituanian şi Polonez din 1569 a constituit o adevărată provocare pentru întreaga regiune [3, p.56-74]. Cu atât mai mult cu cât în acea perioadă se cristalizau noi realităţi în ceea ce priveşte sistemul politic al noii formaţiuni. Începea atunci o nouă epocă istorică numită a regilor liber aleşi (wolna elekcja). Acest principiu a fost fundamental şi a stat la baza formării Rzeczpospolitei ambelor popoare (lituanian şi polonez) [4, p.165].

Sub ochii pretendenţilor suedezi, a urmat „alegerea liberă” a doi regi – Henric Valois şi Ştefan Bathory. Primul a fost ales avându-i concurenţi pe Ernest de Habsburg, ţarul Moscovei Ioan cel Groaznic şi regele Suediei Ioan III Waza. Condiţiile elaborate în timpul interregnului: Articolele lui Henric au stat la baza guvernării Poloniei până la sfârşitul Primei Rzeczpospolite, adică până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. La 10 mai 1573, s-a ajuns la un moment critic al seimului electiv când a fost ales Henric Valois rege al Poloniei. O parte din deputaţi în frunte cu mareşalul seimului Jan Firlei şi conducătorul mişcării nobilimii de mijloc, Mikolai Sienicki au părăsit câmpul de elecţie şi s-au retras în localitatea Grochów. Acolo ei au elaborat un serie de principii după care monarhia trebuia să funcţioneze în continuare. Aceste percepte au fost denumite mai apoi Articolele lui Henric, după numele regelui care trebuia să le accepte. În principiu era vorba în linii mari de limitarea actelor de samavolnicie din partea regelui. Autorii documentului au depus eforturi mari ca să sporească importanţa seimului. Aducându-şi aminte de timpurile nu prea îndepărtate când de exemplu Sigismund August a dorit să guverneze ţara fără implicarea seimului şi a nobilimii, petiţionarii au inclus în proiectul elaborat de ei mai multe puncte care veneau să consolideze situaţia şi importanţa nobilimii în procesul guvernării. După mai multe tratative s-a ajuns la un compromis iar aceste articole au fost aprobate. Însuşi principiul electivităţii regelui punea sub semn de întrebare mai multe din principiile care se afirmau la acea oră în Europa, în care se afirma din ce în ce mai mult principiul monarhia ca element central în guvernare cu aspiraţii spre absolutism. Ceea ce s-a propus în Rzeczpospolita şi pretenţiile de aici ale nobilimii erau însă departe să accepte un astfel sistem politic.

Aşadar, Henric Valois a fost primul rege electiv al Rzeczpospolitei, totodată acceptând propunerile stabilite prin Articole. În pofida acestui fapt, după o domnie scurtă, primind o propunere din Franţa de a deveni rege acolo, Henric Valois în secret a părăsit Polonia. Astfel, începea un nou interregn. Într-un final, nobilimea poloneză a luat act de părăsirea Poloniei de către Henric ca o abdicare şi a ales-o regină pe Anna Jagiello.

Încă din 1573, pretenţii la tronul Rzeczpospolitei le-a avut Ernest Habsburg[5, p.48]. Chestiunea este clară, habsburgilor le mai rămânea puţin pentru a lua sub aripa lor întreaga Europă, iar Polonia se număra printre regatele care greu accesibile. Unul dintre obstacolele majore în realizarea acestui deziderat, pe lângă priorităţile şi simpatiile elitelor politice interne, era de natură externă. Unirea de la Lublin şi formarea Rzeczpospolitei, i-a făcut pe polonezi vecini cu un adversar extrem de puternic şi incomod – Hanatul Crimeei. Desigur în acest context trebuie să luăm în calcul că principalul oponent al soluţiei habsburge la tronul Rzeczpospolitei vor fi anume turcii, care încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea au pornit lupta cu Imperiul Habsburgic pentru deţinerea controlului asupra fostului regat al Ungariei, învins de turci fără drept de apel în timpul bătăliei de la Mohács, în 1526, şi apoi desfiinţat în 1541. Imperiul Otoman a purtat aproape necontenit războaie împotriva Imperiului Habsburgic şi nu puteau admite ca Rzeczpospolita să treacă şi ea în mâinile Habsburgilor[6, p.215]. Toate aceste deziderate erau cunoscute de elitele politice poloneze şi atunci când ei se vor confrunta cu probleme majore în chestiunea succesiunii la tron vor face alegerea potrivită nu numai pentru dânşii, dar şi pentru puternicul imperiu care avea stăpâniri pe trei continente.

Soluţia franceză era agreată de turci atâta timp cât între Imperiul Otoman şi Regatul Francez erau relaţii de prietenie, mai ales îndreptate împotriva habsburgilor. A doua soluţie – cea de alegere a regelui polon în persoana lui Ştefan Báthory, principe al Transilvaniei era şi ea agreată de toată lumea. Cu atât mai mult cu cât Ana Jagiello trebuia să-i fie lui soţie, iar Ştefan Báthory era *iure uxoris*, adică soţul reginei. Ştim că cea mai mare parte a domniei, noul rege a petrecut-o pe câmpul de luptă a Războiului Livonian unde el a realizat mai multe succese împotriva armatelor ruseşti dornice să iasă şi să se consolideze la Marea Baltică.

Ştefan Báthory a murit la 12 decembrie 1586, iar în acel moment Ioan al III-lea Waza a înaintat candidatura fiului său la tronul Rzeczpospolitei. În momentul urcării în tron, el trebuia să treacă aceeaşi procedură, adică să semneze un anumit acord *Pacta conventa*, în care se repetau principiile din Articolele lui Henric şi apoi şi altele care reieşeau din situaţia în care se afla Rzeczpospolita la acel moment.

Alegerea lui Sigismund al III-lea în calitate de rege şi mare duce nu s-a produs fără complicaţie. Nobilimea poloneză şi magnateria s-a divizat în două părţi având şi doi candidaţi. La 19 august 1587, Sigismund al III-lea Waza a fost ales de către o parte a deputaţilor în câmpul electiv rege al Poloniei şi mare duce al Lituaniei. Cealaltă parte s-a întrunit în altă parte şi l-a proclamat pe arhiducele Maximilian de Habsburg. [7, p.10-15; 8, p.136-147] Lituanienii aşa şi nu au participat la actul de alegere şi nu l-a recunoscut pe niciunul rege. Totodată, Sigismund nu a renunţat la ideea de a rămâne şi rege al Suediei.

În titulatura sa el a menţionat pe parcursul întregii domnii faptul că se recunoştea rege al Suediei. La 7 octombrie 1587, el a jurat în faţa deputaţilor articolele incluse în Pacta conventa. La 27 decembrie 1587, el a fost încoronat rege în catedrala de la Wawel.

Afacerea însă nu se termina aici. Tabăra susţinătoare a Habsburgilor a adunat o armată şi a încercat o revanşă. Bătălia s-a dat la Byczyna la 24 ianuarie 1588. Armata susţinătoare a lui Sigismund al III-lea Waza era condusă de Jan Zamoyski. În urma unei manevre, armata habsburgilor a fost învinsă, iar Maximilian de Habsburg a fost luat prizonier. În timpul bătăliei de la Byczyna s-a remarcat, Stanisław Żółkiewski, cel care va juca un rol foarte important de-a lungul domniei lui Sigismund al III-lea Waza. La 27 ianuarie 1588, s-au încheiat tratativele cu solii lituanieni. În principiu, era vorba de întărirea acordului încheiat cu solii polonezi. O ultimă chestiune legată de lupta pentru tronul polonez s-a produs la 8 mai 1598, când oficial Maximilian şi-a retras pretenţiile cu privire la tronul polonez[5, p.777-782].

Din câte se pare, condiţiile puse de către nobilimea poloneză erau contrare aşteptărilor lui Sigismund. Atmosfera de nesiguranţă, bănuielile care s-au abătut asupra lui, anturajul care exercita o presiune puternică asupra tânărului rege toate au creat o situaţie în care regele proaspăt ales s-a gândit la un moment dat să renunţe la tron. Nu se va şti probabil niciodată ce-a fost cu această intenţie, atâta timp cât dacă cineva doreşte să abdice – abdică. La 27 mai 1589 Sigismund Waza a trimis ştire lui Ernest Habsburg, fratele lui Maximilian, că ar intenţiona să renunţe la coroana regală. Şi totodată se arăta gata pentru discuţia condiţiilor pe care Habsburgii le-ar accepta în caz de abdicare.Acordul a fost gata şi aprobat de către Rudolf al II-lea, iar înainte de 1 ianuarie 1591, trimis regelui. Despre mersul tratativelor regele l-a înştiinţat pe Jan Zamoyski şi pe alţi senatori.

Sigismund nu a semnat acordul, dar nici nu l-a respins. Într-un final a hotărât să rămână în continuare rege, dar în acţiunile sale a limitat cât se putea la acea oră influenţa politică a lui Jan Zamoyski. În funcţia de subcancelar l-a numit pe Jan Tarnowski şi nu pe susţinătorul lui Zymoyski Piotr Tylicki, pe care hatmanul coroanei îl dorea în funcţie. Prin numirea subcancelarului şi a subtrezorierului, Sigismund a început să-şi creeze propria tabără politică.

La 31 mai 1592, Sigismund s-a căsătorit cu Ana de Austria[5, p.130-148]. Această căsătorie dacă ar fi să ţinem seama de scopurile ei politice avea să normalizeze relaţiile între Sigismund şi casa de Habsburg, chiar dacă şi în continuare, cel puţin în anii 90 ai secolului al XVI-lea vor exista anumite disensiuni în abordarea chestiunilor de politică externă. Şi ne referim aici la izbucnirea în scurt timp a Războiului Lung între Imperiul Habsburgic şi cel Otoman. Se ştie că Rzeczpospolita nu numai că nu i-a ajutat pe cei de o credinţă cu dânşii, dar prin intervenţia din Moldova din 1595, i-a lipsit de un aliat important în lupta împotriva puterii semilunii.

Revenind la alianţele matrimoniale, Anna, prima soţie a lui Sigismund al III-lea a murit în 1598, iar în 1605, Sigismund s-a căsătorit cu sora acesteia Constanţa. Căsătoria aceasta a trezit un val de nemulţumire în Polonia, dar dincolo de asta, regele a ţinut mai puţin seama de aceste voci. Din prima căsătorie se vor naşte mai mulţi copii, dintre care

la maturitate va ajunge viitorul rege Vladislav al IV-lea. Din a doua căsătorie s-au născut 7 copii, dintre care cinci vor ajunge la maturitate, între care şi Jan Kazimir, rege şi el al Poloniei între 1648-1668.

Regele s-a pomenit într-o situaţie delicată atunci când arhiducele Maximilian a făcut publică întreaga afacere legată de abdicare şi transmiterea coroanei regale a Poloniei lui Ernest Habsburg. Nobilimea poloneză a fost mai mult decât şocată la auzul acestor detalii. În scurt timp, la 7 septembrie 1592 când seimul s-a adunat s-a stabilit că cel puţin o parte dintre senatori, în special Jan Zamoyski, ştiau de aceste tratative. Este altceva, că atunci conform procedurilor obişnuite, noul rege putea fi ales numai de către adunarea deputaţilor nobilimii poloneze întrunite într-un seim electiv. O liberă transmitere de către un suveran la altul al sceptrului regal era imposibilă, de altfel aşa au stat lucrurile spre sfârşitul secolului al XVII-lea, când în cazul lui Jan al III-lea Sobieski puterea n-a fost transmisă fiilor săi.

Într-un fel sau altul deputaţii au ajuns la concluzie că doar aducerea în discuţie a chestiunii intenţiei de abdicare a regelui îi aduce o faimă proastă şi lui şi supuşilor săi. Până atunci prin stabilirea a Pacta conventa şi Articolelor lui Henric s-a constatat că cei vizaţi în ocuparea tronului Poloniei nu prea ardeau de dorinţă să beneficieze de aşa ceva. Din trei regi aleşi, cu Sigismund inclusiv, unul a abdicat, altul a vrut să abdice, şi numai Ștefan Bathory, care era totuşi doar principe al Transilvaniei a acceptat oferta, poate mai ales în urma consultărilor cu puterea suzerană de la Constantinopol. Aşadar nu putea fi vorba de o detronare a lui Sigismund care la acea oră avea deja câţiva ani în calitate de rege. Până la urmă dosarul a fost închis, dar în societatea poloneză a crescut şi mai mult neîncrederea faţă de Sigismund al III-lea, neîncredere care a fost alimentată de adversarii lui politici. Oricum, taberele s-au conturat clar, iar opoziţia cea mai mare a regelui venea din partea lui Jan Zamoyski, cel care a contribuit decisiv la înscăunarea lui Sigismund în scaunul Poloniei.

Important de menţionat este faptul că în sistemul politic polonez funcţiile cele mai importante în stat, cea de mare cancelar şi mare hatman erau pe viaţă. Ceea ce ne interesează şi mai mult este că ambele, în momentul urcării în scaunul regal, erau ocupate de Jan Zamoyski, după cum se va constata în curând, cel mai puternic şi influent magnat al Rzeczpospolitei acelui moment. În mod cert, neîncrederea iscată şi evenimentele produse în jurul lui Sigismund al III-lea în primii ani de domnie au stat la temelia conflictului care a izbucnit între rege şi nobilime între 1606-1607, numit ca rokoszul lui Zebrzydowski sau de Sandomir[2, p.135-148].

A încercat să continuie unificarea statului prin lichidarea diferenţelor între Lituania şi Polonia. O măsură care putea aduce o anume schimbare de atitudine şi acceptarea unora de către ceilalţi în funcţii importante putea fi numirea în demnităţile de episcopi de Cracovia a reprezentanţilor Lituaniei, iar în cel al episcopatului de Vilno pe un reprezentant din Coroană. Această intenţie a eşuat, prin urmare, Bernard Maciejowski numit episcop de Vilno aşa şi nu a mai reuşit să ocupe eparhia. Ca urmare a acelei situaţii, după moartea lui Jerzy Radziwill lituanianul care totuşi a ocupat scaunul episcopal al Cracovi-

ei, din 1591 şi până în 1600, Sigismund l-a numit în scaunul episcopal pe acelaşi Bernard Maciejowski care aşa şi nu a fost primit de lituanieni. În scaunul episcopal de la Vilno a fost aşezat Benedikt Wojna, un lituanian. Până la urmă s-a ajuns la un compromis, atunci când în timpul bătăliei de la Hotin armata comună a fost condusă de un lituanian, Jan Karol Chodkiewicz, iar această alegere a fost aprobată chiar şi de seim[7, p.211-217].

Fără îndoială cea mai mare încercare pentru Sigismund al III-lea Waza în prima parte a domniei sale a fost conflictul cu nobilimea care s-a soldat cu rokoszul lui Zebrzydowski sau rokoszul de la Sandomir. Înainte de începutul deliberărilor, regele a dorit să impună scurtarea dezbaterilor din cadrul seimului pe chestiunile importante: pericolul din parte Suediei, Imperiului Otoman şi a relaţiilor cu Moscova. Dacă nobilimea accepta această chestiune, rostul seimului s-ar fi redus din nou la stabilirea impozitelor. Prin urmare seimicurile au trecut cu vederea această dorinţă a regelui. Încercarea de a forma un buget cu venituri solide şi stabile s-a lovit de opoziţia celor care beneficiau de privilegii şi corespunzător de venituri importante [1, p.149].

Pe plan extern, regele a ales să aibă relaţii prieteneşti cu Austria. Chiar dacă pe anumite segmente relaţiile dintre cele două mari puteri au avut de suferit, mai ales în timpul Războiului Lung (1593-1606) mai apoi relaţiile s-au îmbunătăţit simţitor, iar această stare de fapt a fost consfinţită prin semnarea tratatului cu împăratul Matia în 1613. Mai apoi, odată cu izbucnirea Războiului de Treizeci de ani (1618-1648), Polonia chiar de la începutul conflictului s-a situat pe poziţia prohabsburgică, permiţând austriecilor să recruteze armata de pe teritoriul său.

Relaţiile cu Imperiul Otoman de regulă erau în limitele normalităţii. Chiar de la începutul domniei lui Sigismund al III-lea, s-a ajuns chiar la o colaborare în chestiunea Moldovei. Polonezii i-au ajutat pe turci să scoată Moldova din coaliţia antiotomană, iar turcii au acceptat un fel de condominium în Moldova. Înrăutăţirea situaţiei s-a produs de abia atunci când Movileştii l-au ajutat pe Radu Şerban în lupta lui împotriva lui Gabriel Bathory, care dorea să redevină un fel de suzeran al celorlalte ţări române. În pofida avertismentelor, Constantin Movilă l-a ajutat pe Radu Şerban, iar pentru asta turcii l-au scos din scaun.

În momentul urcării în scaun, Sigismund al III-lea Waza avea 21 de ani. Din calităţile personale se cunoaşte că stăpânea bine armele, călărea bine. Îi plăcea vânătoarea.

Cu privire la atitudinea sa faţă de religie, regele avea o atitudine tolerantă. El însuşi era un catolic convins. De remarcat însă că tatăl său, Ioan al III-lea Waza era un adept convins al protestantismului. Toleranţa lui Sigismund al III-lea s-a văzut atunci când a pornit campania împotriva Moscovei. Atunci el a eliberat un universal adresat populaţiei prin care i-a asigurat pe aceştia că biserica ortodoxă îşi va păstra toate privilegiile pe care le avea de la suverani. De-a lungul domniei sale, Sigismund al III-lea Waza a mai emis mai multe universaluri în legătură cu religia ortodoxă în care acesteia li se confirmau mai multe privilegii. Totodată nu trebuie să uităm nici faptul că în perioada domniei lui Sigismund al III-lea, în 1596, la Brest s-a produs unirea cu biserica Romei a unei părţi a ortodocşilor din Rzeczpospolita cu biserica Romei. Acest exemplu va fi luat mai târziu

în Transilvania când o parte de românii ortodocşi de acolo au trecut şi ei la biserica Romei, constituind aşa zisa confesiune greco-catolică. Sigismund al III-lea îi tolera şi pe protestanţi. Sora sa, Anna fiind luterană, a beneficiat de un tratament bun, punându-i-se la dispoziţie toate cele trebuincioase[1, p.140-158].

CONCLUZII

Prin urmare, odată cu accederea la tron a lui Sigismund al III-lea Waza, noul rege al Poloniei a trebuit să ţină seama de regimul politic al ţării unde a venit să guverneze. Domnia a început-o cu un război pentru succesiune cu reprezentanţii dinastiei Habsburgilor. Atunci când a dorit să-şi consilideze puterea s-a confruntat cu opoziţia magnaţilor polonezi, care anterior şi-au aranjat privilegiile datorită prevederilor din Articolele lui Henric. Această situaţie a dus la o confruntate deschisă deja în anii 1606-1607, numai că această confruntare nu a rezolvat principala problemă. Lipsa reformelor va consolida starea de nesiguranţă din Polonia care în viitor va întâmpina mari dificultăţi reieşind din nevoile de stringente cu care se confrunta Rzeczpospolita în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

REFERINȚE

1. WISNER H, *Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa, 2002.
2. WISNER H., *Zygmunt III Waza,* Warszawa, 1991.
3. LEPSZY K., *Walka stronictw w pierwszych şatach panowania Zygmunta III*, Kraków, 1929.
4. NIEMCEWICZ J. U, *Dzieje panowania Zygmunta III, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego*, tom.I Kraków, 1860.
5. OPALIŃSKI E, *Zygmunt III wobec Habsburgów i Jana Zymoyskiego*, În *Kwartalnik Historyczny,* 2016, nr.4, p.777-793
6. PIASECKI P., *Kronika ...*, Kraków, 1870.
7. CONSTANTINOV V., *Ţara Moldovei în cadrul relaţiilor internaţionale 1611-1634*, Iaşi, 2014.
8. CONSTANTINOV V., *Ţara Românească şi Ţara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iaşi, 2007.
9. ŁABĘDŹ P., Konflikt hetmana Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna" z Zygmuntem III Wazą i jego wpływ na sytuację polityczną Rzeczypospolitej w latach 1587-1600, În *Zapiski historyczne,* 2015, nr.2, p.171-194.

CONCESIUNILE – INSTRUMENT DE VALORIFICARE A DOMENIILOR STATULUI ÎN BASARABIA (1812-1863)

CONCESSIONS – INSTRUMENT FOR VALUATION OF THE STATE'S DOMES IN BASSARABIA (1812-1863)

CZU: 94(498.7)″1812/1863″ **https://doi.org/10.59295/spd2024u.03**

Andrei EMILCIUC,
ORCID: 0000-0003-0634-5002
e-mail: andrei.emilciuc@sti.usm.md
Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *In this article we analyze the particularities of the capitalization of state domains in Bessarabia through the concession of potential sources of income to private entrepreneurs. Studying the archival documentary sources allowed us to conclude that the concessions represented for the Russian government the main tool for the valorization of its domains in Bessarabia from its annexation to the empire in 1812 and until the beginning of the 1860s. The active involvement of entrepreneurs in the economic organization of the province – by expanding the system of concessions, freed the Russian state from the burden of paying numerous new officials and guaranteed the receipt of expected revenues without any additional institutional expenses. The negative impact of concessions was their gradual monopolization by entrepreneurs from outside the province. As a result, entrepreneurs from Bessarabia were deprived of an important source of primary capital accumulation, while the province – of serious investments from the concessionaires.*

Keywords: *Bessarabia, concession, state domains, investments, tax revenues*
Cuvinte-cheie: *Basarabia, concesiune, domeniile statului, investiții, venituri fiscale*

INTRODUCERE

Odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, conform Tratatului de Pace de la București din 16/28 mai 1812, autoritățile ruse au purces la identificarea surselor de completare a veniturilor imperiale. Organizarea și transferarea propriilor organe fiscale se putea efectua, însă, doar treptat. Guvernul de la Sankt Petersburg a trebuit să recurgă în consecință la un instrument fiscal bine cunoscut, atât în cuprinsul imperiului, cât și în teritoriul nou anexat, unde Poarta Otomană l-a folosit pe larg în raialele Hotin, Bender, Akkerman, Chilia, Ismail și Reni. Anume aceste teritorii aveau să devină și prima sursă de venit a statului rus în regiune. Pe de o parte, deoarece teritoriile fostelor raiale otomane au fost trecute în proprietatea sa, iar pe de altă parte, deoarece restul regiunii a primit o vacanță fiscală până în 1817, pentru a-și putea redresa situația materială, greu afectată de Războiul ruso-turc din 1806-1812. În această ordine de idei, în acest articol ne propunem să analizăm particularitățile de valorificarea a domeniilor statului în Basarabia prin concesionarea potențialelor surse de venituri unor antreprenori privați.

MATERIALE ȘI METODE

Cercetarea noastră are la bază studierea critică a surselor inedite de arhivă, din fondurile Agenției Naționale a Arhivelor. Studierea corespondenței de serviciu a organelor regionale de administrație din Basarabia, care include diverse rapoarte și dispoziții, coroborat cu actele legislative publicate în Colecția Completă de Legi ale Imperiului Rus, permit o mai bună înțelegere a politicilor guvernului rus în Basarabia. Pentru analiza documentelor am apelat la metoda analitică și cea a sistematizării, iar pentru stabilirea legăturilor dintre evenimente, fenomene și procesele am recurs la metoda istorică, comparativă, cronologică, a inducției și deducției. La elaborarea studiului nostru am apelat și la lucrările istoricilor M. Muntean [1] și V. Tomuleț [2], care au atins tangențial subiectul.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Guvernul rus a început să apeleze la concesionarea potențialelor surse de venit în spațiul pruto-nistrean încă în faza inițială a războiului ruso-otoman din 1806-1812, când zona de sud a acestui teritoriu a fost declarată domeniu al statului rus. După încheierea războiului practica a continuat. Astfel, prin contractul încheiat în cadrul Serviciului Principal al Armatei de la Dunăre, concesiunea comercializării rachiului, holercii, berii și miedului în cetățile Akkerman, Bender, Chilia și Ismail, între 9 iunie 1812 – 9 iunie 1813, a fost câștigată prin licitație de către nobilul Iacob Dzeniţki împreună cu asociata sa, negustoreasa din Kameneț-Podolsk, Maria Bernștein. Aceștia, însă, au renunțat la concesiune înainte de termenul fixat în contract. La 9 decembrie 1812 concesiunea i-a fost acordată boierului Gheorghe Cazimir, care, până la expirarea termenului, urma să respecte condițiile contractului întrerupt de către concesionarii precedenți, punând drept gaj moșiile sale Vadul-lui-Vodă și Malu-Tohatin din ținutul Orhei. La 5 iunie 1813 guvernatorul I. Harting a acceptat să-i fie lăsată în continuare această concesiune lui Gh. Cazimir, până în iunie 1814. Venitul din vânzarea rachiului, holercii, vinului, berii și miedului în cetatea Hotin și suburbia acesteia, și a vinului în cetățile Bender, Chilia și Ismail pentru un termen de un an, de la 10 februarie 1813, a fost dată în concesiune banului Iordache Millo și negustorului din Sankt Petersburg Vasile Kuhnov. Perceperea *vădrăritului*, adică dării plătite pe vadra de vin, în urma licitației i-a revenit, cu începere de la 13 septembrie 1813, vameșului Mihail Cațica [3, p. 103-104].

Pe lângă vânzarea băuturilor alcoolice, guvernul rus a adăugat rapid la pachetul de concesiuni și alte surse de venituri pe domeniile sale, precum extragerea sării, pescuitul, arenda pământului, dar și perceperea impozitelor și a vămii. Astfel, negustorul din Odesa Dubrovin a obținut în concesiune perceperea taxei *cantargi și vatagi de arabagi* în anul 1813. Concesiunea *desetinei*, adică perceperea taxelor pe albine și porcine, a fost acordată lui Pavel Macaresco, contra sumei de 69.200 lei în 1815 și 80.100 lei în 1816 [4, f. 28]. După ce pescuitul pe brațul Chilia și până la Limanul Nistrului a fost dat în concesiune la începutul anului 1812, în luna august 1812 ciuma a cuprins orașul-port

Odesa și s-a răspândit rapid în restul Novorosiei, iar guvernatorul Scarlat Sturdza a dat ordin la 20 octombrie 1812 ca bărcile pescărești de-a lungul Dunării și Nistrului să fie trase la mal și sigilate. Abia către luna august 1814 epidemia de ciumă din Novorosia a fost eradicată, însă pescuitul a fost reluat doar pe Nistru, pe brațul Chilia interdicțiile fiind menținute pentru a contracara exodul populației peste Dunăre [5, f. 158, 210-218]. Pe de altă parte, extragerea sării a continuat să fie concesionată doar până în anul 1818, când statul a preluat în propriile mâini gestionarea lacurilor sărate din Bugeac, acordând industriașilor patente contra unor taxe fixe, achitate direct vistieriei [6, p. 300].

La începutul anului 1818 guvernul rus a extins respectivul sistem de concesiuni și în orașul Chișinău, pe care l-a răscumpărat pentru a-l declara centru administrativ al Basarabiei. Taxele impuse la Chișinău, au fost restabilite după vechea tradiție moldovenească, fiind date în concesiune pentru anul 1818, după cum urmează: 1) *magalitul* – evreilor I. Mordcovici și M. Haimovici, pentru 200 de taleri olandezi; 2) *mortasipia* și *lemnăria* – locuitorilor din Chișinău Hadji Ion Harabadji și Dimitrie Cantarji, pentru 275 de taleri olandezi; 3) *cotul* (mărime pentru măsurarea vaselor cu băuturi tari) – locuitorului orașului Chișinău Iankel Bolșol, pentru 16,65 lei; 4) *cantarul* (la vânzarea oricărui produs la piață) – locuitorilor orașului Chișinău Kalust Bogdasarov, I. Diordiev și Dm. Cantarji pentru 4.000 de taleri olandezi; 6) *vecselăria* (sau schimbul banilor în orice monedă) – lui Kalust Bogdasarov pentru 120 de taleri olandezi [7, f. 209-211]. În anul 1819 *runștucul* sau *cotul*, arșinul, *mortasipia* și *magalitul* au fost date în Chișinău în concesiune negustorului din Odesa Vasile Ciaplâghin, iar în 1820 – negustorului Gadji Ivan Gavrilovici, contra sumei de 6.500 ruble [8, f. 7]. Pe lângă acestea, Guvernul Regional a acceptat drept sursă de venituri și taxa pentru dreptul de comercializare a lumânărilor în orașul Chișinău. Această taxă a fost dată la fel în concesiune pentru o perioadă de un an, între 25 septembrie 1819 și 25 septembrie 1820, negustorului Constantin Mihailov, contra sumei de 3.000 de lei [9, f. 7, 22].

În alte orașe de stat, veniturile statului erau completate și din alte surse. Spre exemplu în orașul Bender, o sursă a veniturilor era concesionarea vadului de la Parcani [10, f. 1-2]. O astfel de sursă de venit exista și la Akkerman [11, f. 1-2]. Dar, deoarece administrațiile orășenești aveau în grijă obținerea unei sume cât mai mari în cadrul licitațiilor, nu întotdeauna concesionarii erau persoane oneste, iar în acest caz intervenea administrația regională, care anula concesiunea. Spre exemplu, în anul 1818 velcăpitanul Hr. Ciogla, care deținea în concesiune vadul de la Bender (Parcani), a fost învinuit de faptul că la 20 august 1818 a lăsat bacul fără atenție și, fiind pus oficial sub acuzare, Consiliul Suprem al Basarabiei i-a reziliat la 19 ianuarie 1819 contractul de concesiune [12, f. 6-10].

Apelarea la concesiuni în practica fiscală impunea o strictă supraveghere a fenomenului datoriilor, pentru ca acesta să nu capete proporții din cauza unor antreprenori mai puțin onești. De altfel, problema sustragerii concesionarilor de la plata sumelor contractuale în favoarea vistierii nu a fost una de neglijat în Basarabia. Legislația rusă prevedea reguli stricte pentru prevenirea unor situații de acest gen. Astfel, Legea din 8

decembrie 1776 stipula două modalități de garanție a onestității contractantului. În primul caz, concesionarii urmau să prezinte în cadrul licitațiilor certificate despre valoarea proprietăților lor imobiliare, care urma să depășească suma contractului, iar în caz de incapacitate de plată, acestea erau scoase la vânzare, pentru recuperarea datoriei. A doua opțiune era ca contractantul să prezinte în cadrul licitațiilor garanții nominale de credit din partea unor persoane de încredere. Rău-platnicii erau supuși unei penalități lunare de 0,5%, iar dacă o făceau din rea-voință – erau lipsiți pe viitor de dreptul de a participa la licitații [13, №14544, p. 467-469]. Funcționarii erau îndemnați să purceadă la recuperarea datoriilor imediat ce suma restantă depășea valoarea gajului [14, №19297, p. 54-55]. Totuși, datoriile la acest capitol au continuat să se acumuleze, fiind necesară instituirea, prin rescriptul din 25 mai 1815, a unui Comitet special pentru examinarea datoriilor rezultate din concesiuni [15, №26340, p. 1027]. Ca urmare a propunerilor formulate de acest comitet, prin decretul Senatului din 14 martie 1816 au fost introduse reguli stricte de percepere a datoriilor, care urmau a înlătura întârzierile cauzate de respectarea procedurilor birocratice [15, №26195, p. 551]. De asemenea, în vederea prevenirii cazurilor de incapacitate de plată, prin Regulamentul Ghildelor din 14 noiembrie 1824 au fost introduse limite pentru cuantumul concesiunilor: pentru negustorii de ghilda a II-a – până la 50.000 ruble asignate, pentru cei de ghilda a III-a – până la 20.000 ruble asignate, iar pentru târgoveți – până la 4.000 ruble asignate [16, №30115, p. 590-591, 598].

În Basarabia, toate aceste precauții gândite de legiuitorul rus s-au dovedit a fi viabile doar în cazul antreprenorilor autohtoni, administrația provincială reușind în mare măsură în privința acestora aplicarea măsurilor legale prevăzute pentru recuperarea datoriilor. În cazul concesionarilor din alte regiuni ale imperiului, aceste pârghii s-au dovedit a fi iluzorii, în virtutea lipsei de autoritate a administrației provinciale în afara hotarelor Basarabiei. Nerespectarea termenilor contractuali de către concesionarii din afara Basarabiei a constituit astfel o primă sursă de acumulare a datoriilor la capitolul veniturilor de stat în dreptul provinciei. Printre restanțieri figurau reprezentanți ai diferitelor categorii sociale: funcționari, moșieri/boieri, nobili, militari în rezervă, dar și negustori. Problema datoriilor în cauză a fost pusă frontal, însă, abia după adoptarea la 29 aprilie 1818 a *Regulamentului de organizare administrativă a Basarabiei*, care prevedea reguli mult mai stricte în privința condițiilor de dare în concesiune a veniturilor și monopolurilor statului în provincie, față de restul imperiului [17, №27357, p. 239-240]. După cum aprecia însuși general-locotenentul A.N. Bahmetev, către 1818 s-a format o „datorie imensă" pentru luarea diferitelor concesiuni în provincie. Ca urmare, la 11 iulie 1818, acesta a dispus guvernului regional să purceadă la recuperarea restanțelor din contul gajurilor sau a garanților concesionarilor rău-platnici. Deja peste un an Consiliul Suprem se arăta mulțumit de reușitele guvernului regional pentru recuperarea datoriilor, calificând restanțele rămase drept „nesemnificative" [18, f. 25-29].

Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828 a introdus în regiune modelul rusesc al Administrațiilor Financiare, instituții care au preluat în în-

tregime atribuțiile de colectare a veniturilor de ordin fiscal. Ca urmare, în perioada de după 1830, singurele venituri care au continuat a fi concesionate erau pentru dreptul de producere și vânzare a băuturilor alcoolice, pescuit, tăierea lemnului și pentru arendarea pământurilor pe domeniile statului.

În legătură cu preconizata transferare a cordonului sanitar-vamal de la Nistru pe Prut și Dunăre, prin rescriptul din 29 aprilie 1830 și cel din 29 iunie 1830 Nicolae I a impus concesionarii vânzării băuturilor tari în Basarabia să-i achite taxele stabilite concesionarului vânzării băuturilor alcoolice în Novorosia, percepute atât de la băuturile tari de import, cât și de la cele produse în Basarabia, sau de la exportul acestora din urmă peste Nistru [19, №3629, p. 368, №3763, p. 685-686]. Următorul pas al autorităților imperiale a fost concesionarea în provincie a vânzării băuturilor tari în localitățile de stat conform rigorilor și procedurilor imperiale.

Prima licitație de dare în concesiune a dreptului de vânzare a băuturilor spirtoase în localitățile de stat din Basarabia, pentru perioada 1 ianuarie 1831 – 1 ianuarie 1835, a fost organizată în iunie 1830. Anunțul fixa următoarele locuri de concesionare a veniturilor pentru vânzarea băuturilor tari: 1) orașul Chișinău, cu tot pământul orășenesc și două verste în afara lui, inclusiv moșia Visterniceni, care aparținea unui proprietar privat, și alte pământuri asemănătoare, dar și satul Buiucani din proprietatea statului, chiar dacă se afla la mai mult de cele două verste prevăzute; 2) cetatea și târgul Hotin, cu perimetrul de două verste în jurul acestora; 3) cetatea și orașul Bender, cu perimetrul de două verste în jurul acestora, precum și toate localitățile de stat din acest județ, cu excepția celor vândute persoanelor private sau alocate coloniilor bulgare, nemțești și celorlalte; 4) cetatea Akkerman și orașul Chilia; 5) cetatea Ismail cu orașul Tucicov, precum și orașul Reni, cu perimetrul de două verste din jurul acestora, dar și toate localitățile de stat din județele Akkerman și Ismail; 6) pe pământurile a 17 colonii nemțești din județele Akkerman și Bender, cărora le-a expirat privilegiul acordat de stat. În toate aceste localități vânzarea băuturilor spirtoase era dată în concesiune în baza condițiilor prevăzute pentru guberniile Malorosiei și cele șapte gubernii de vest [20, p. 28-29].

Înglobarea definitivă a provinciei în acest sistem are loc odată cu aprobarea la 21 iunie 1834 de către Senatul de la Sankt Petersburg a condițiilor de concesionare pentru anii 1835-1838 a producției și asigurării angro cu băuturi alcoolice în guberniile Novorosiei și în Basarabia. Aceste condiții prevedeau ca moșierii din Basarabia, spre deosebire de cei din Novorosia, să nu fie taxați pentru producerea și comercializarea angro a băuturilor alcoolice pe moșiile proprii [21, №7208, p. 571]. Totuși, licitarea la pachet cu guberniile Novorosiei a determinat preluarea concesiunilor de către antreprenori din afara provinciei. Ca urmare, în scurt timp, aceștia vor ataca privilegiile largi ale nobilimii locale din domeniul dat, fapt care și-a găsit reflectare în regulamentele ulterioare de concesionare: cel din 22 aprilie 1837, pentru anii 1839-1842, cel din 16 iunie 1842, pentru anii 1843-1846, cel din 11 martie 1846 pentru anii 1847-1848, cel din 23 aprilie 1848 pentru anii 1849-1850, cel din 6 aprilie 1850, pentru anii 1851-1854 și cel din 2 aprilie 1854 pentru anii 1855-1858. Dezicerea definitivă de sistemul de concesiune avea

să survină în Imperiul Rus abia la 1 ianuarie 1863, în conformitate cu Regulamentul din 4 iulie 1861, privitor la instituirea unei accize unice de stat la producerea băuturilor alcoolice. Perceperea și controlul achitării accizei a trecut în atribuția unei instituții de stat special create [6, p. 356].

În ceea ce privește pescuitul, concesiunea acestuia era împărțită în șapte sectoare, licitate separat, de la Reni și până la limanul Nistrului. Concesionarii primeau dreptul de a percepe de la pescari zeciuiala, care se ridica până la $^{1}/_{8}$ din pescuit. Începând cu 1 iulie 1836, odată cu transferarea cordonului sanitar de pe brațul Chilia pe brațul Sulina, pescuitul pe Dunăre a inclus și insulele Ceatal și Letea. Acesta, la fel, a început a fi dat în concesiune. Primul concesionar l-a reprezentat negustorul evreu de ghilda a treia din Chilia Moișa Harlamb, care a oferit pentru dreptul de a pescui până la 1 ianuarie 1839 suma de 2.814 ruble asignate anual [22, p. 299]. Revărsarea Dunării și mutarea temporară a cordonului sanitar înapoi pe brațul Chilia aveau să lase insulele Letea și Ceatal neconcesionate în anul 1839. Autoritățile au respins propunerea aceluiași Moișa Haralamb de a concesiona pescuitul pe aceste insule contra sumei de 1.200 ruble asignate anual, deoarece suma era mai mică decât în contractul anterior. În lipsa altor propuneri, autoritățile au luat insulele sub administrare proprie, iar venitul obținut s-a ridicat în final la doar 382 ruble asignate, mai puțin de ¼ din veniturile care ar fi putut fi obținute din darea în concesiune [23, f. 191-192]. Acest caz este foarte relevant în privința capacităților statului rus de gestionare a acestor surse de venituri.

Începând cu 1841 condițiile de concesiune în Delta Dunării, cu excepția insulei Sf. Gheorghe, au fost schimbate radical. Zeciuiala a fost fixată la $^{1}/_{3}$ din întreg pescuitul, iar restul peștelui urma a fi vândut concesionarului la un preț stabilit de acesta, care, potrivit pescarilor din Vâlcov, era de patru ori mai mic decât acel de pe piață. Condițiile respective au fost impuse în contractul de concesiune de către negustorul de ghilda doua din orașul Surazh Nikolai Șirokov, care a câștigat mai întâi licitația pentru pescuitul pe brațul Chilia pentru următorii 6 ani, oferind 4.342 ruble argint, iar de la 10 martie 1842 – și pe insulele Ceatal și Letea, contra 2.503 ruble argint anual [24, f. 137-139]. La modul practic acest lucru însemna că pescarii trebuiau să devină lucrători ai concesionarului, aceștia fiind obligați să pescuiască pe tot parcursul anului, cu excepția perioadei în care Dunărea era acoperită cu gheață. Este adevărat că contractele ulterioare de concesiune a pescuitului nu au mai fost așa de împovărătoare și restrictive. Odată cu pierderea gurilor Dunării, în conformitate cu Tratatul de Pace de la Paris din 30 martie 1856, veniturile respective au încetat a mai fi concesionate. Doar pescuitul în Limanul Șabolat și Limanul Nistrului a continuat să fie concesionat și în anii 1860 [22, p. 248].

Până la izbucnirea Războiului Crimeii, Insulele Ceatal și Letea erau concesionate și pentru tăierea lemnului, în timp ce pe restul domeniilor statului din Basarabia, guvernul rus impusese restricții la tăierea arborilor, care au fost menținute până la 1 septembrie 1861. Acest lucru a dus la defrișarea masivă a insulelor respective, afectând grav ecosistemul din Delta Dunării [6, p. 488].

CONCLUZII

Studierea surselor documentare ne permite să concluzionăm că concesiunile au reprezentat pentru guvernul rus principalul instrument de valorificarea a domeniilor sale din Basarabia în perioada de la anexarea regiunii la imperiu în 1812 și până la începutul anilor 1860. Implicarea activă a antreprenorilor în orânduirea economică a provinciei nou-anexate, prin extinderea sistemului de concesiuni, elibera statul de povara salarizării a numeroși noi funcționari și îi garanta obținerea veniturilor scontate fără careva cheltuieli instituționale suplimentare. Concesiunile reprezentau, de altfel, un instrument fiscal optim perioadei de trecere de la medieval la modern. Impactul negativ al concesiunilor în cazul Basarabiei l-a reprezentat monopolizarea treptată a acestora de către antreprenorii din afara provinciei. În consecință, antreprenorii autohtoni au fost lipsiți de o sursă importantă de acumulare primară de capital, iar provincia – de investiții din partea concesionarilor.

REFERINȚE

1. МУНТЯН М., Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. În: *Ученые записки Кишиневского Госуниверситета*, Кишинев, 1971, т.117 (истор.), с. 3-385.
2. TOMULEȚ V., *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (instituţii, regulamente, termeni)*, Chişinău , 2012; ediţia a II-a: Chişinău: Lexon-Prim, 2014. 672 p. ISBN 978-9975-4055-5-3.
3. POȘTARENCU D., *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chişinău , 2006, 304 p. ISBN 978-9975-69-048-5
4. НАККО А., *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношениях*, Кишинев, 1879. 270 f. (manuscris din Biblioteca Universității Naționale I. Mecinikov din Odesa, Ucraina)
5. Fondul Arhivistic Guvernamental al Agenției Naționale a Arhivelor (în continuare FAGANA), F. 2, inv. 1, d. 46.
6. EMILCIUC, A. Basarabia în procesul de integrare a Imperiului Rus în sistemul comerțului european (1812 – anii ‘60 ai sec. al XIX-lea), Chișinău: Lexon-Prim, 2021. 756 p. ISBN 978-9975-3291-7-0.
7. FAGANA, F. 5, inv. 1, d. 23.
8. FAGANA, F. 75, inv. 1, d. 55.
9. FAGANA, F. 75, inv. 1, d. 53.
10. FAGANA, F. 3, inv. 1, d. 326.
11. FAGANA, F. 3., inv. 1, d. 965.
12. FAGANA, F. 3, inv. 4, d. 66.
13. Полное собрание законов Российской империи (în continuare ПСЗРИ), собр. I, т. XX, 1775-1780, СПб., 1830.

14. ПСЗРИ, собр. I, т. XXVI, 1800-1801, СПб., 1830.
15. ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIII, 1815-1816, СПб., 1830.
16. ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830.
17. ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXV, 1818, СПб., 1830.
18. FAGANA, F. 3, inv. 1, d. 59.
19. *ПСЗРИ*, собр. 2, том V, 1830, СПб., 1831, отд. 1, №3629, с. 368.
20. *Вторичные публикации к Сенатским обьявлениям*, №16, СПб., 25 февраля 1830.
21. *ПСЗРИ*, собр. 2, том IX, 1834, отд. 1, СПб., 1835.
22. *Исследования о состоянии рыболовства в России*, том VIII, Описание рыболовства на Черном и Азовском Морях, СПб, 1871. 316 с.
23. FAGANA, F. 2, inv. 1, d. 2897, f. 191–192.
24. FAGANA, F. 2, inv. 1, d. 3534, f. 137–139.

NOTĂ. Articol elaborat în cadrul proiectului instituțional ,,*Coordonatele modernizării social economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)”.* Codul: 010401

PROBLEMA BOLGRADULUI ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE (1856)

THE BOLGRAD QUESTION IN BELGIAN DIPLOMATIC DOCUMENTS (1856)

CZU: 94(498.7):327(493)″1856″ **https://doi.org/10.59295/spd2024u.04**

Eugen-Tudor SCLIFOS,
ORCID: 0009-0007-8424-3868
e-mail: tudor.scl@gmail.com
Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The article traces Belgium attitude towards the Bolgrad question. The reports of the belgian ambassador in Vienna show the contradictions between the Great Powers in the issue of tracing of the Bessarabian border. France supported the Russian claim to keep Bolgrad, Great Britain and Austria opposed it. Belgium was proposing that the Emperor of Belgium be the moderator of the dispute over the city of Bolgrad.*

Keywords: *Bolgrad, Bessarabian border, belgian ambassador, contradictions.*

INTRODUCERE

După înfrângerea Imperiului Rus în fața „tandemului” franco-britanic în războiul Crimeii (1853-1856), problema Basarabiei a revenit în „prim-planul” cancelariilor europene. La finele anului 1855, la sugestia ministrului de externe al Austriei, contele Ferdinand Buol, în preliminariile păcii adresate Imperiului Otoman, a fost „strecurată” și clauza referitoare la restituirea sudului Basarabiei către Principatul Moldovei. Și de data aceasta Marile Puteri au considerat că această retrocedare se făcea în „interes european”, scotea Rusia de la Dunăre, în schimb ce o parte a Basarabiei rămâne sub dominație rusească. Deși inițial cabinetul de la Petersburg a refuzat să accepte această clauză, ulterior la presiunile venite din partea Marilor Puteri, dar și din partea Prusiei, împăratul Alexandru al II-lea își dă acordul ca sudul Basarabiei să revină Principatului Moldovei. În aceeași perioadă, în spatele „cortinei” deja se negocia o apropiere franco-rusă, ceea ce a nemulțumit vizibil pe Marea Britanie. Din aceste considerente, diplomația britanică la Congresul de la Paris (februarie-martie 1856) a adoptat o atitudine de forță în raport cu Imperiul Rus. În discuțiile preliminare de la Paris, plenipotențiarii ruși au propus un „troc”, fortăreața Karsului contra sudului Basarabiei. Această idee nu a fost susținută de diplomații britanici și austrieci. În schimb, Franța a agreat un asemenea „scenariu”, însuși Napoleon al III-lea a propus „ajutorul” în problema basarabeană. Astfel, în timpul lucrărilor congresului de la Paris, Marile Puteri nu au putut ajunge la un consens în chestiunea Basarabiei, din cauza existenței contradicțiilor între Aliați. Pe de altă parte, plenipotențiarii ruși au cerut să păstreze orașul Bolgrad, pe motiv că ar fi centrul admi-

nistrativ al coloniștilor bulgari din Basarabia. Franța era unica putere care susținea un asemenea demers, iar Marea Britanie, Austria se opuneau vehement doleanței cabinetului de la Petersburg. În această situație complicată, s-a luat decizia creării unei comisii europene pentru a delimita noua frontieră în Basarabia. Din această comisie au făcut parte doar cinci din cele șapte puteri semnatare ale Tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856. Comisia era formată din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Austriei, Imperiului Otoman și Imperiului Rus. Prusia și Sardinia au fost excluse din această comisie, deși la un moment dat li se va cere punctul de vedere. Comisarii europeni ajungând pe teren au constatat existența a două localități cu numele de Bolgrad, iscându-se unul dintre cele mai „complexe litigii" din epocă. Practic, delimitarea frontierei Basarabiei a durat aproape un an de zile, iar Rusia a retrocedat Bolgradul abia după ce a primit o „compensanție". Diplomația rusă a pretins păstrarea orașului Bolgrad, deși acest fapt însemna încălcarea flagrantă a Tratatului de pace de la Paris, care stipula excluderea Imperiului Rus de la orice arteră a Dunării. La nivel diplomatic, reprezentanții ruși în capitalele europene au „beneficiat" de sprijinul Franței, în special a ministrului de externe Walewski și a împăratului Napoleon al III-lea. Franța a susținut demersurile rusești în problema Bolgradului, dar s-a „ciocnit" de poziția intransigentă a Marii Britanii, care a trimis nave de război în Marea Neagră. La rândul ei, Austria a condiționat retragerea trupelor militare din Principatele Române de rezolvarea chestiunii Bolgradului. Se crease o situație „explozivă", iar Marile Puteri s-au văzut nevoite să accepte o propunere de „compromis", anume convocarea unei noi conferințe pentru a rezolva chestiunea Bolgradului. Această întrunire s-a dovedit a fi una pur formală, deoare a fost soluționată în „culise". Datorită faptului că poziția Sardiniei era decisivă, împăratul francez l-a însărcinat pe ministrul plenipotențiar al Piemontului la Paris, contele Villamarina să comunice ministrului Cavour că poate susține poziția Marii Britanii. Prin această mișcare, Napoleon al III-lea reușea să păstreze atât alianța cu Marea Britanie, dar deschidea perspectivele unei înțelegeri și cu Rusia.

În ultimii ani au apărut studii valoroase bazate pe documente occidentale referitoare la atitudinea Marilor Puteri față de chestiunea Bolgradului. În cazul de față, intenționăm să prezentăm viziunea unei puteri neutre, Belgia, diplomații căreia au observat „ciocnirile" de interese în această problemă de interes european.

În colecția Microfilme Belgia, păstrate la Arhivele Naționale de la București au fost identificate câteva rapoarte ale ambasadorului belgian la Viena O'Sullivan de Grass [1] (2 rapoarte diplomatice vor fi publicate în original în anexă) care arată evoluția problemei Bolgradului din toamna anului 1856. Într-un raport din 28 septembrie, O'Sullivan îi scria ministrului de externe Vilain despre faptul că întârzierea lucrărilor de delimitare a frontierei basarabene are repercursiuni asupra altei chestiuni, la fel de importante [2]. Aceasta era cea referitoare la activitatea comisiei europene pentru Principatele Române, care trebuia să consulte „vocea" populației din Moldova și Valahia cu privire la unire sau păstrarea vechiului regim. Practic, această comisie s-a întrunit abia în 1857, după rezolvarea „litigiului" referitor la posesiunea orașului Bolgrad. În viziunea diploma-

tului belgian, această problemă căpăta proporții nebănuite, ducând la divergențe între Marile Puteri [3]. De acest fapt, profita doar cabinetul de la Petersburgul, care aplicase „tactica” *divide et impera* pentru a separa Franța de Marea Britanie. La diferență de o lună, același O'Sullivan constata cu regret că problema Bolgradului devenea complicată, și tot mai puține șanse să fie rezolvată [4]. Eforturile întreprinse de curțile de la Paris, Viena și Londra au fost în zadar. La rândul ei, Imperiul Rus prin vocea cancelarului său Mihail Gorceakov a propus convocarea unei noi conferințe. Interesante sunt constatările diplomatului belgian referitoare la pozițiile adoptate de către Marile Puteri. În viziunea acestuia, Franța nu dorea să cedeze presiunii venite din partea Marii Britanii. Cu toate astea, atitudinea Franței era „inconstantă și versatilă”, existând „speranța” unei schimbări majore de viziune în problema Bolgradului. Anglia și Austria nu doreau să se expună riscului ca problema Bolgradului să fie supusă votului. Curțile de la Londra și Viena considerau esențial „votul” Sardiniei pentru a cădea de acord asupra acestui „sistem”. Referitor la Prusia, aceasta înclina mai degrabă să se abțină de la vot. În această situație „încordată”, diplomatul belgian a vehiculat o idee nouă, ca un „arbitru” să partajeze „voturile” în chestiunea Bolgradului [5]. Acest „arbitru” nu putea fi decât regele Belgiei Leopold I, în calitate sa de suveran al unei țări aflate în stare „permanentă” de neutralitate. Menționăm că această idee nu era una nouă, însă se miza pe împăratul Napoleon al III-lea să joace acest rol, dar suveranul francez era prea „implicat emoțional și personal” în chestiunea Bolgradului, datorită promisiunii făcute lui Orlov în timpul Congresului de la Paris.

Aceste câteva documente belgiene relevă faptul că problema Bolgradului a fost una de interes european, puncte de vedere expunându-și statele care nu aveau nici un interes particular în această chestiune.

ANEXE

Viena, 22 octombrie 1856. O'Sullivan către Baronul de Grenade

Je commencerai ce rapport par la constation d'un peu satisfaisant, c'est que la question de Bolgrad, cette question si mallentendue, dans laquelle se concentre aujourd'hui toutes les autres questions orientales, n'a fait un seul pas et qui même elle paraît moins soluble que jamais, tous les moyens d'arrangements ayant été repoussés à Paris, à Londres et à Vienne.

Il y avait deux solutions praticables, l'une de forme, l'autre de foi.

Pour cette dernière on a proposé une digue, un chemin, et en dernier lieu une déplacement de chef-lieu de la colonie Bulgare, en offrant à la population de Bolgrad des facilités et même des indemnités pour se transporter ailleurs.

Tous ces moyens ont été repoussés, la troisième n'a pas même été discuté.

Restait à trouver une forme pour terminer le différend.

La Russie a proposé de soumettre la question à la conférence de Paris.

La France est entrée dans cette pensée. Le cabinet Français et même personnellement l'Empereur des Français se sont prononcés en faveur de l'interprétation Russe. Que ce soit à tort on à raison; qu'on le regrette ou qu'on ne le regrette, pas à Paris, ce

n'est pas ce qu'il faut examiner le fait est que le gouvernement Français ne veut pas céder devant la résistance de ses alliés et paraître subir une pression on est montrer inconsistant et versatile abandonnant l'opinion qu'il a qualifiée du caractère d'équitable, mais il consentait à se soumettre au vote de la majorité des Etats co-signaitaires du traité de Paris.

L'Angleterre et l'Autriche n'ont pas voulu courir les chances d'une vote, la majorité leur paraissant acquisse à leurs adversaires. La Turquie consentait à la solution par la conférence, sans faire de réserves.

On croyant à Londres et à Vienne que la Sardaigne voterait contre l'Autriche, et malgré des assurances contraires, mais encore assez vagues, venues depuis de Turin, on n'est pas tout à fait édifié sur ce point.

Le Baron de Bourqueney a imaginé alors un mode de conciliation fort logique et qui sauvegardait toutes les susceptibilités.

Avant se convoquer la conférence, on aurait fait des ouvertures à la Prusse, on lui aurait dit: „Nous ne pensons pas à ne pas nous appeler à cette conférence. Vous avez signer la paix, ainsi votre place dans lans le congrès est plus qu'une convenance, c'est un droit; mais il s'agit de prononcer sur une discussion qui a eu lieu avant l'arrivée de votre Plénipotentiaire à Paris, nous comptons asses sur votre esprit de justice pour espérer que lors, du vote vous vous abstenu".

Les voix auraient probablement été partagées et la Prusse persistait à s'abstenir, on aurait décidé que l'on aurait recours à un arbitre pour départager les voix.

Cet arbitre aurait été le Roi notre Auguste Souverain, désigné tout naturellement, non seulement à cause de ses hautes qualités personnelles, mais en même temps par la situation de neutralité qui lui est faite en Europe.

Ce progres aurait probablement été accueilli, si d'avance le mot d'arbitre n'avait pas été prononcé à Paris, et à cet mot, sans être accompagné de la marche indiquée ci dessus, n'avait pas été repoussé à Londres comme l'avait été le vote par la conférence.

Signe: O'Sullivan de Grass

ANIC, Colecția Microfilme Belgia, rola 24.

Viena, noiembrie 1856. O'Sullivan către Grenard.

Je veux profiter d'un courrier anglais pour vous soumettre quelques considérations d'un caractère plus intime.

Il résulte de l'ensemble de ma correpondance sur la question de Bolgrad, que personne n'a prévu la gravité que cette affaire prendrait.

Quelques uns profitent de cette difficulté, d'autres la subissent.

L'Angleterre en profite pour montrer son mécontement à la Russie, et cela pour deux motifs; pour avait dû faire la paix un peu malgré son désir, et ensuite, pour l'humeur que lui font éprouvent les coquetteries envers la France. En même temps, cette question domine à l'Angleterre l'occasion de s'attirer l'Autriche et de reprendre plus d'influence en Turquie. Enfin, on ne peut se dissimuler que la paix a été dictée par la France, ce sont les anglais qui jouient le premier rôle au moment où cette paix s'exécute.

La Russie exploite aussi cette difficulté pour ébranler l'alliance de la France avec l'Angleterre et surtout avec l'Autriche; pour faire du traité 15 avril une lettre morte et peut-être pour se faire une alliance à Paris et regagner par là de l'influence à Constantinople.

Le Comte de Cavour qui comprenne fort bien que la voix de la Sardaigne sera prépondérante, ne manquera pas de faire son vote par des complaisances à tant à Londres qu'à Paris.

Quant à l'Autriche, elle est soutenue par le cabinet anglais, plus peut être qu'elle ne voudrait l'être, car son alliance avec la France lui tient au moins aussi à coeur, que la présence des Russes à l'extrémité du lac Yalpouck.

La Turquie est également protegée avec une énergie qui ne lui laisse guère d'indépendance et l'occupation indéfinie d'une flotte anglaise dans la Mer Noire, est plus dangereuse pour elle que la possession par les Russes d'une colonie Bulgare trop rapprochée du Danube.

Signe. O'Sullivan Grass.

ANIC, Colecția Microfilme Belgia, rola 24.

REFERINȚE

1. O'Sullivan de Grass (1798-1866) – diplomat belgian. Ambasador al Belgiei la Viena.
2. Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Colecția Microfilme Belgia, rola 24 (O'Sullivan către Vilain, Viena, 23 septembrie 1856).
3. *Ibidem.*
4. ANIC, Colecția Microfilme Belgia, rola 24. (O'Sullivan către Grenard, Viena, 23 octombrie 1856).

ACTIVITATEA UNUI REGE APATRID ÎN EXIL. RIDICAREA ȘI REPRIMIREA CETĂȚENIEI ROMÂNE A REGELUI MIHAI I AL ROMÂNIEI

THE ACTIVITY OF A STATELESS KING IN EXILE. THE LIFTING AND RETAKING OF THE ROMANIAN CITIZENSHIP OF KING MIHAI I OF ROMANIA

CZU: 929.731(498) **https://doi.org/10.59295/spd2024u.05**

Bianca PĂDUREAN,
ORCID: 0009-0002-1143-3939
e-mail: bianca.padurean@clujtoday.ro
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The Communists stripped King Michael I of Romania of his citizenship after he was forced to abdicate on December 30, 1947. The aim of this paper is to shed light on the moments of King Michael's lifting and re-reprivation of his citizenship. The author has analyzed the terms diplomacy, as well as the documents of the communist authorities regarding the citizenship of king Michael. Only in 1997 the king received a Romanian passport, thus being acknowledged as a Romanian citizen.*

Keywords: *Romanian citizenship, communism, diplomacy, exile, King Michael I.*
Cuvinte-cheie**:** *cetățenia română, comunism, diplomație, exil, Regele Mihai I.*

INTRODUCERE

Pentru a determina dacă regele Mihai a avut activități diplomatice în perioada în care a trăit în exil, se cuvine să definim termenul de diplomație, în sens strict, dar și în sens larg. Dicționarul Explicativ al Limbii Române arată ca o primă definiție "*Activitate desfășurată de un stat prin reprezentanții săi diplomatici, în scopul realizării politicii sale externe preconizate"*[1]. Pentru găsirea acestei definiții am făcut apel la un dicționar editat în perioada comunistă a României. Dacă e să rămânem la această primă definiție, regele Mihai nu s-ar încadra în categoria de "reprezentant diplomatic" oficial al României, nici nu a făcut parte din corpul diplomatic al României, din perioada de referință, anume 1948-1997.

Noul dicționar explicativ al limbii române arată că diplomația este ,,1) Totalitate a mijloacelor, metodelor şi formelor de activitate a reprezentanţilor unui stat în alt stat. 2) Totalitate a diplomaţilor unei ţări; corp diplomatic. 3) Funcţie de diplomat. 4) depr. Ansamblu de manevre la care recurge cineva pentru a-şi atinge scopul"[2].

Dacă luăm în considerare această definiție, cea de ,,Totalitate a mijloacelor, metodelor și formelor de activitate a reprezentanților unui stat în alt stat", putem opina că, deși regele Mihai nu mai era, oficial, șeful statului, în urma abdicării forțate din 30

decembrie 1947, acest lucru nu l-a împiedicat să se comporte, în continuare, ca un reprezentant al intereselor democratice ale românilor de pretutindeni. Acest lucru reiese din cantitatea și calitatea documentelor și acțiunilor întreprinse de regele Mihai, dar și de regina Ana, în această perioadă la care ne referim. Aici este vorba despre prezențe publice la evenimente, din perioada 1984-1997, la mesaje scrise sau în audio-vizual, la demersuri făcute pe lângă cancelariile altor state și, nu în ultimul rând, la acțiunile întreprinse pentru a sprijini aderarea României la NATO, chiar dacă acest lucru nu s-a întâmplat din prima încercare.

Autoritatea și limitele autorității unui rege în exil

Potrivit Dreptului internațional, suveranii (inclusiv Papa) sunt considerați persoane de drept internațional. Istoricul Diana Mandache scrie în cartea sa, „Exilul regelui”, despre drepturile fundamentale ale suveranității: „*Ius Imperii* (*lat*. dreptul de a conduce), *Ius Gladii* (*lat*. dreptul justițiar de a impune respectul și reprezentarea simbolică prin intermediul regaliei), *Ius Maiestatis* (*lat*. dreptul de a fi onorat, respectat și protejat) sau *Ius Honorum* (*lat*. dreptul de a recompensa și onora meritul și virtutea. În cazul pierderii teritoriului - patria - de către monarh, acesta nu-și pierde drepturile, ci le conservă. Primele două, Ius Imperii și Ius Gladii, sunt suspendate, inactive sau puse în așteptare. regele Mihai, ca și alți suverani în exil, a rămas mai departe monarh, pentru că titlul nu se pierdea, existând o suveranitate pe care a purtat-o cu sine, dincolo de hotarele României” [3].

Cel mai ușor fel de a argumenta o ipoteză este să facem apel la documente. Dintr-o scrisoare adresată în 23 iulie 1984 regelui Mihai de Mircea Ionnițiu, fostul său coleg de școală și secretar din perioada de început a exilului, putem afla mai multe despre ce fel de autoritate mai poate avea un rege aflat în exil.

„Majestate,

Ieri la biserica română din Los Angeles, am întâlnit pe un tânăr preot Corneliu Avramescu, care a reușit să iasă de curând din țară, împreună cu mica sa familie.

Primul lucru pe care l-a făcut, când m-a cunoscut, a fost să întrebe de Majestatea Voastră. Cu toate că s’a născut și a crescut sub regimul comunist și deci nu a cunoscut trecutul țării de cât din cele ce i s’au povestit, este un înfocat regalist. M-a rugat foarte mult dacă pot să îi obțin o fotografie a Majestății Voastre. M’am gândit că dacă acest lucru este posibil, ar fi bine să-l primească direct din Elveția, căci ar fi mai prețios pentru dânsul” [4], scria Mircea Ionnițiu din Statele Unite ale Americii, regelui Mihai, aflat în Elveția.

Ce ne spune acest fragment de scrisoare? Ne indică puterea simbolică pe care Regele Mihai încă o mai exercita asupra românilor, deși nu mai era, oficial, suveran al României de 37 de ani, la vremea aceea. Despre acest tip de putere simbolică, Eugen Ovidiu Chirovici spune că este „cea mai sofisticată dintre formele de putere” [5]. Autorul definește și exemplifică puterea militară, puterea economică și puterea simbolică. La aceasta din urmă voi face referire cu precădere. Chirovici pornește de la ideea că „gân-

direa magică" este specific umană, că oamenii cred în „ceva" transcendent, indiferent cum este numit acel ceva. Aici este dat exemplu Suveranului Pontif care, deși nu deține nicio putere politică, are o imensă putere simbolică în rândul credincioșilor catolici din întreaga lume. "Dacă timp de mii de ani puterea simbolică s-a revendicat doar de la complicatul sistem de credințe și convingeri religioase, de-a lungul ultimelor secole puterea simbolică a încetat a mai fi «monopolul» liderilor religioși - deși forța acestora a rămas extrem de influentă" [6, p.30], notează Chirovici.

Chiar dacă regele Mihai nu a fost un lider religios (așa cum a fost verișoara sa, Regina Elisabeta a II-a a Marii Britanii și toți regii britanici de la Henric al VIII-lea încoace), o parte din puterea sa simbolică decurge tot dintr-un gest religios: cel al ungerii sale ca rege al românilor. Ceremonialul de încoronare a regilor, inclusiv ai celor avuți de România, include acest moment central al ungerii cu mir, de către o figură de autoritate religioasă, gest care arată că regele încoronat este „unsul Domnului", conferindu-i astfel, legitimitatea de lider, legitimitate divină.

Revenind la situația concretă a regelui Mihai, se pune problema dacă această legitimitate i-a fost luată sau nu de momentul abdicării.

În acest context, se cuvine să facem apel la un concept folosit de juriștii englezi din epoca Tudor, care au folosit conceptul de „cele două corpuri ale regelui". Ei făceau referire la un corp natural, fizic, și la unul politic, mistic. În timp ce corpul natural poate fi omorât, distrus, corpul politic, metaforic, mistic, este inefabil, nemuritor, fiind transmis mai departe moștenitorilor, succesorilor la tron („Regele a murit, trăiască Regele"), pe ideea că regalitatea nu moare niciodată, ci continuă prin urmașii dinastici. O întreagă analiză a acestui concept a făcut autorul Ernst H. Kantorowicz [7], care arată că ideea și interpretarea conceptului a evoluat peste timp. Autorul vorbește despre regalitate întemeiată pe Cristos, dar și de regalitatea întemeiată pe legea laică. La un moment dat, cele două abordări erau complet îngemănate și explicate unul prin celălalt. Dar de ce am adus în discuție „cele două corpuri ale regelui"? Pentru a pune în lumină ideea că demnitatea unui rege (nu în sens etic, ci în sens de îndatorire, „funcție") nu moare niciodată. Ea este un atribut al corpului natural al regelui și nu poate fi despărțită de acesta nici prin abdicare, fie ea voluntară sau forțată. În acest context, putem spune că și Regele Mihai și-a luat cu sine regalitatea, în sens politic și mistic, peste hotare, în exil, iar acest atribut nu i-a putut fi luat niciodată.

De altfel, diaspora democratică îl considera, în continuare, izvor de legitimitate, la care se raportau tot timpul, când au întreprins acțiuni pentru coagularea forțelor democratice din exil. De fiecare dată când era înființată o asociație, o organizație a românilor din exil, aceasta cerea aprobarea regelui Mihai, ca factor care dă legitimate a acestor organizații.

Retragerea „naționalității" regelui Mihai

La cinci luni după abdicare, în 22 mai 1948, Consiliul de Miniştri al Republicii Populare Române hotăra retragerea cetățeniei pentru membrii familiei regale. Este vorba

despre regele Mihai, regina Elena, principesele Elisabeta şi Ileana şi principele Nicolae, copiii reginei Maria şi regelui Ferdinand. În acelaşi timp, toate bunurile familiei regale erau trecute în proprietatea statului român. Scânteia, organul de presă al Partidului, dedicase numeroase rânduri acestor decizii în numărul din 24 mai 1948, într-un articol cu titlul: „Consiliul de Miniștri a hotărât: Bunurile fostului rege Mihai de Hohenzollern și ale membrilor familiei regale jefuite de la poporul român au intrat în proprietatea Statului popular”. Toate aceste bunuri aveau să fie puse „în folosul poporului”.

Articolul prezintă în detaliu toate proprietățile familiei regale, pentru a arăta cuantumul averii adunate „pe seama poporului”:

- 15.190 ha teren arabil;
- 136.990 ha păduri;
- 29 castele cu 1.081 camere;
- 114 alte palate în diferite părţi din ţară cu 1979 camere;
- 16 castele de vânătoare şi cabane cu 88 camere;
- 3.991.502 bucăţi acţiuni la cele mai importante industrii şi bănci;
- multe bijuterii, tablouri, yachturi și alte bunuri în valoare de mai multe sute de miliarde lei.

Autorul articolului mai scrie: *„Hohenzollernilor, agenţi ai imperialismului străin, li s-a retras cetăţenia română”. Potrivit articolului, decizia Consiliului de Miniștri a fost motivată prin faptul că regele Mihai și ceilalți membri ai familiei regale, aflați în străinătate, „înteţesc uneltirile împotriva intereselor poporului român şi a Republicii Populare Române, prin acţiuni potrivnice îndatoririlor de fidelitate faţă de ţară”*.

Articolul continuă: „*Poporul român, Statul său, reintră astfel în stăpânirea bunurilor cei-au fost răpite în decursul anilor de dinastia de Hohenzollern, ai cărei membri deveniseră cei mai mari şi mai nesăţioşi moşieri, bancheri şi fabricanţi ai ţării. De asemenea, poporul român salută cu satisfacţie retragerea naţionalităţii române Hohenzollernilor. În cei 80 de ani de teroare şi sălbatică asuprire a poporului, familia de junkeri prusaci a Hohenzollernilor – agentură a imperialismelor străine, reprezentanţi credincioşi ai capitalului străin – s-a arătat străină de interesele şi năzuinţele poporului român. Ea s-a aflat mereu de partea duşmanilor de moarte ai acestuia, iar astăzi îşi continuă uneltirile împotriva României, punându-se în solda imperialismului aţâţător la război”* [8].

Potrivit Decretului nr. 125 din 7 iulie 1948 pentru cetățenia română, aceasta, deși dobândită la naștere, poate fi retrasă în anumite condiții. Articolul 17 al acestui decret statuează: „Cetăţenia română, poate fi retrasă acelor care:

1. Fără autorizarea Statului Român, au intrat în orice serviciu al unui alt Stat
2. Locuind în străinătate, nu se întorc în termen de 2 luni dela data când sunt chemaţi să revină în ţară.
3. Locuind în străinătate, se fac vinovaţi de un fapt potrivnic îndatoririi de fidelitate, faţă de ţară, sau uneltesc contra intereselor Republicii Populare Române, ori prejudiciază bunul renume şi prestigiul Statului Român.
4. Pleacă din ţară, în mod clandestin sau fraudulos, sau nu se întorc în ţară după

expirarea termenului de valabilitate a actelor de călătorie, eliberate de autorităţile române.

5. Au obţinut încetățenirea în mod fraudulos" [9].

Mai mult, același decret, la Art. 18, reglementează ce se întâmplă cu bunurile persoanei căreia îi este retrasă cetățenia: ,,Averea acelor cărora li s-a retras cetăţenia română, va fi trecută în proprietatea Statului.

Vor fi socotite ca aparţinând celui vinovat şi bunurile pe care acesta le-a înstrăinat dela 23 August 1944 până la data retragerii cetăţeniei.

Dacă aceste bunuri au fost înstrăinate către rude sau afini, până la al 4-lea grad inclusiv, sau către coasociați, consilieri tehnici, administrativi sau juridici, sau către oricare alt prepus, actele de înstrăinare sunt nule de drept.

Dacă înstrăinarea s-a făcut către alte persoane, actul nu va fi nul dacă dobânditorul va putea dovedi buna lui credinţa".

Pe data de 22 mai 1948, Consiliul de Miniștri condus de Petru Groza, a decis retragerea ,,naționalității" (sic!) române regelui Mihai și a mai multor membri ai familiei sale. Decizia a fost publicată în Monitorul Oficial cu nr. 122 (partea 1 B), din 28 mai 1948. Iată textul deciziei semnate de Petru Groza:

,,Consiliu de Miniștri, în ședința din 22 mai 1948, văzând Raportul ministrului Justiției. În temeiul art 41, pc 5, din legea din 19 ianuarie 1939, pentru dobândirea și pierderea naționalității (...)

Decide:

Art 1

Se retrage naționalitatea română următoarelor persoane:

Mihai de Hohenzollern, fost rege al României;

Elena, mama fostului rege al României,

Elisabeta de Hohenzollern,

Ileana de Habsburg,

Nicolae de Hohenzollern

Art 2

D-l ministru al justiției este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a prezentei deciziuni" [10].

Semnează: Dr. Petru Groza, Avram Bunaciu, Prof. Traian Săvulescu, Lotar Rădăceanu, Stanciu Stoian, Octav Livezeanu, T. Iordăchescu, Prof. ing. N. Profiri, Miron Constantinescu, Bucur Șchiopu și Dr. Fl. Bagdasar.

De remarcat faptul că decretul se referă la ,,naționalitate" și nu la ,,cetățenie", deși sensul dorit ar fi fost cel de al doilea. Naționalitatea, dobândită la naștere, se referă la apartenență la o națiie, nu poate fi retrasă și poate fi una singură, în schimb cetățenia poate fi retrasă, cu toate consecințele legale implicate. Un al doilea aspect de remarcat în acest decret de retragere a ,,naționalității" este faptul că decizia nu este motivată, nu este invocat niciun articol de lege sau decret pe baza căruia a fost luată decizia. Eronată

sau nu, decizia Consiliului de Miniștri nr. 797 din 22 mai 1948 a fost revocată de abia în anul 1997, prin Hotărârea de Guvern nr. 29, semnată de prim ministrul României de la acea vreme, Victor Ciorbea. Prin această hotărâre, i-a fost redat regelui Mihai statutul de cetățean al României și a primit pașaport românesc. Vom reveni asupra detaliilor luării acestei decizii.

În condițiile actualei Constituții a României, potrivit Art. 5, punctul 2, „Cetăţenia română nu poate fi retrasă aceluia care a dobândit-o prin naștere”. Și ca să ducem demersul logic până la capăt, potrivit Legii nr. 21 din 1 martie 1991, cu privire la cetățenia română, „Foștii cetățeni români care, înainte de data de 22 decembrie 1989, au pierdut cetățenia română din diferite motive, o pot redobândi la cerere, în baza unei declarații autentificate, în străinătate, la misiunile diplomatice sau oficiile consulare ale României, iar în țară, la Notariatul de Stat al municipiului București, chiar dacă au altă cetățenie și nu-și stabilesc domiciliul în România (Art 37) [11]. De altfel, regele Mihai nu a cerut niciodată acordarea unei alte cetățenii, ceea ce înseamnă că până în 1997 el a fost apatrid.

MOMENTUL OFICIAL AL ÎNCETĂRII EXILULUI. CONTEXT ȘI URMĂRI

Abia după schimbarea de regim politic, de la sfârșitul anului 1996, când puterea a fost preluată de Convenția Democrată din România, iar Emil Constantinescu a fost ales președinte, regele Mihai a primit pașaport românesc.

După reprimirea cetățeniei (de fapt, termenul corect ar fi recunoașterea cetățeniei), regele Mihai a transmis un mesaj românilor: „Peste câteva zile mă voi găsi din nou printre voi, reintegrat în drepturile și obligațiile mele de Român. Așteptarea întregii mele vieți este astăzi răsplătită. Datorez acest fapt acțiunii Președintelui Constantinescu, Primului Ministru, Guvernului, Parlamentului, intelectualilor și vouă, tuturor, care ați desăvârșit restabilirea Democrației în Țara noastră. Tuturor vă exprim recunoștința mea. Astfel, Țara noastră iese din ambiguitatea care n-a încetat să tulbure identitatea și unitatea noastră națională. Calea este deschisă către mobilizarea energiilor noastre, ale tuturor, fără excepție și fără excluderea nimănui. Pentru că rămân credincios jurământului pe care l-am depus atunci când am devenit Rege, nu aparțin nici unui grup, nici unui partid, dar aparțin vouă, tuturor. Acest jurământ îmi impune să nu ridic astăzi nici o chestiune constituțională sau materială. El îmi impune, de asemenea, să mă pun în întregime, prin prezența mea în Țară și în străinătate, în slujba efortului național care este întreprins cu curaj, cinste și vigoare de către cei pe care i-ați ales. (...) Vin înspre voi pentru a vă ajuta, prin eforturile mele asociate cu ale voastre, pentru a ieși din nenorocirile trecutului. Așa să ne ajute Dumnezeu!” [12]. Versoix, 24 februarie 1997.

Parlamentul României i-a pus regelui la dispoziție, ca fost șef de stat, Palatul Elisabeta (care și acum nu i-a fost retrocedat, deși a fost construit de tatăl său, pentru sora sa Elisabeta, ci se află în proprietatea Regiei Protocolului de stat Victoria) și i-a fost

oferită protecția Serviciului de Protecție și Pază. Tot de atunci regele a putut începe demersurile de recuperare a unei părți din proprietățile private deținute înainte de 1948. În acest moment, Familia Regală a României deține proprietatea asupra Domeniului Regal de la Sinaia, unde se află Palatul Peleș și Domeniul Regal de la Săvârșin.

CONCLUZII

Exilul regelui Mihai nu s-a încheiat o dată cu evenimentele din decembrie 1989, care au dus la îndepărtarea lui Nicolae Ceaușescu de la putere în România. Așa cum arată documentele, regele a fost apatrid timp de 49 de ani. Comuniștii i-au retras cetățenia („naționalitatea", după cum scriu documentele oficiale" în 1948, însă regele a fost recunoscut ca cetățean român de abia în 1997, când și-a reprimit pașaportul românesc, după schimbarea de regim de la București, din 1996, când alegerile au fost câștigate de Convenția Democrată din România.

REFERINȚE

1. Dicționarul Explicativ al Limbii Române, București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 268
2. Dicționar Român Explicativ Online ©2024. În: https://www.dictionarroman.ro/?c=diplomatie. [Accesat: 23.07.2024]
3. Mandache, Diana. *Exilul regelui*, București: Curtea Veche Publishing, 2016, p. 8
4. Corespodența Mircea Ionnițiu, secretarul regelui, cu Majestatea Sa, Regele Mihai 1984-1988, din Fondul Ionnițiu, BCU "Lucian Blaga" Cluj, 94/I, fila 27
5. Chirovici, Eugen Ovidiu, *Puterea*, București: Editura Rao, 2009, p. 22
6. *Ibidem*, p. 30
7. Kantorowicz, *Ernst H., Cele două corpuri ale regelui*, Iași: Ed. Polirom, 2014
8. Ziarul Scânteia, ediția din 24 mai 1948, colecția BCU Lucian Blaga, Cluj-Napoca
9. DECRET nr. 125 din 7 iulie 1948. În: https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/37721, [Accesat: 30.12.2023]
10. Monitorul Oficial din 28 mai 1948, din Arhiva Bibliotecii Naționale a României
11. LEGEA nr.21 din 1 martie 1991cetăţeniei române. În: https://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=8013, [Accesat: 2.01.2024]
12. Document aflat în Arhiva Regală de la Săvârșin.

FONDUL DE ARHIVĂ PERSONAL AL ACADEMICIANULUI I.G. BUDAC (1916-1974)

PERSONAL ARCHIVE FUND OF ACADEMICIAN I.G. BUDAC (1916-1974)

CZU: 061.1:001.89-051(478) **https://doi.org/10.59295/spd2024u.06**

Lidia PRISAC,
ORCID: 0000-0002-3406-3670
e-mail: lidiaprisac@yahoo.com
Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova
Ion Valer XENOFONTOV,
ORCID: 0000-0002-5993-1235
e-mail: ion.xenofontov@usm.md
Universitatea de Stat din Moldova
Iulian SALAGOR,
ORCID: 0009-0005-4601-6950
e-mail: salagur@yahoo.com
Biblioteca Științifică (Institut) „A. Lupan”, Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *In the article, the personal archive fund of the academician I.G. Budac (1916–1974) is valued and placed in the scientific circuit. The biographical milestones, the main results of the scientific-didactic activity, the research directions and the most important scientific works of the historian I.G. Budac are presented. The fund is made up of three sections of the inventory made up of archival documents: a) extracts of diplomas from Akkerman, Hotin, Soroca, Iași, Chișinău, Bălți, Orhei, etc.; b) copies of investigations in the field of the history of economic development and social-political movement in Bessarabia in the second half of the 19th century; c) photocopies regarding naval transport and commercial policy on the Dniester, Prut, Danube; the main commercial ports and the construction of railways, etc.*

Keywords: *Ilie G. Budac, academician, historian, history of science, archivist, Academy of Sciences of the Moldavian SSR, Soviet Moldova.*

Rezumat. *În articol este valorificat și pus în circuitul științific Fondul de arhivă personal al academicianului I.G. Budac (1916–1974). Sunt prezentate reperele biografice, principalele rezultate ale activității ştiinţifice-didactice, identificate direcţiile de cercetare şi cele mai importante lucrări științifice ale istoricului I.G. Budac. Fondul este constituit din trei secțiuni ale inventarului format din documente de arhivă: a) extrase a unor gramote din Akkerman, Hotin, Soroca, Iași, Chișinău, Bălți, Orhei etc.; b) copii ale unor investigaţii în domeniul istoriei dezvoltării economice şi a mişcării social-politice din Basarabia în a doua jumătate a sec. XIX-lea c) fotocopii privind transportul naval şi politica comercială pe Nistru, Prut, Dunăre; principalele porturi comerciale şi construcţia căilor ferate etc.*

Cuvinte-cheie: *Ilie G. Budac, academician, istoric, istoria științei, arhivistică, Academia de Științe a RSS Moldovenești, Moldova sovietică.*

PRELIMINARII

Fondul personal al doctorului habilitat în științe istorice, membru titular al Academiei de Științe a RSS Moldovenești I.G. Budac a intrat în patrimoniul Arhivei Științifice Centrale a Academiei de Științe a Moldovei în 1975, datorită Sofiei Alekseevna Hainaţcaia, văduva academicianului. Fondul a fost primit spre păstrare de către cercetătorul Arhivei Ştiinţifice Centrale a AŞM I.G. Moroşanu. Nu a fost indicată însă dată primirii. Ca urmare a prelucrărilor științifice și tehnice s-a constituit un fond format dintr-un singur inventar format din 56 u.p., documente datate cu anii 1812–1932. Inventarul, materiale pentru lucrări științifice, include trei secțiuni: I. Extrase din surse științifice; II. Copii de documente din arhivă legalizate şi nelegalizate; III. Fotocopii ale documentelor de arhivă. Această secțiune conține extrase din surse științifice, copii ale documentelor de arhivă și fotocopii ale documentelor de arhivă dintr-o serie de arhive din Chişinău, Leningrad, Odesa, Moscova. Studiul de față, unul de informare a comunității științifice specializate în istoria științei, istoria românilor și universală, arhivistică, muzeografiei etc., ține să completeze suita de articole [1] focalizate pe prezentarea patrimoniului arhivistic din domeniul științei al Republicii Moldova. În fond nu există documente care să necesite restaurare.

REPERE BIOGRAFICE

Ilie Grigorie Budac (1916–1974), istoric specializat în domeniul istoriei Basarabiei în epoca modernă, doctor habilitat în ştiinţe istorice (1964) și profesor universitar (1965), s-a născut în s. Inguleţ, azi regiunea Kirovograd, Ucraina. A absolvit Institutul Pedagogic din Odesa (1939). A participat la Războiul sovieto-finlandez (1939–1940) și la cel de-al Doilea Război Mondial (1941–1942) [1, f. 6; 2, p. 129; 3, pp. 31-32].

În baza dispoziţiei Prezidiului AŞ a URSS nr. 1538 din 5 octombrie 1950 a fost înscris la programul de doctorat al Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS, la specialitatea – Istoria URSS, conducător ştiinţific fiind doctorul (habilitat) în ştiinţe istorice Iachim S. Grosul. A susținut teza de doctorat la Universitatea de Stat „M.V. Lomonosov” din Moscova, înainte de termen [4, ff. 6-23; 5, ff. 51-52].

După război, a fost pedagog în şcoala medie, apoi a activat în calitate de lector şi şef de catedră la Şcoala Superioară de Partid din Chişinău (1945–1959), conferenţiar şi şef de catedră la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău (1959–1970), director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1970–1974). Membru corespondent (1965) şi membru titular (1972) al Academiei de Ştiinţe a RSS Moldovenești [6].

I.G. Budac a desfășurat activități de cercetare în domeniul istoriei dezvoltării economice şi a mișcării social-politice a Basarabiei. A studiat relațiile capitaliste din Basarabia, organizând, totodată, cercetări colective asupra unei serii de probleme importante legate de diferite perioade ale istoriei spațiului pruto-nistrean. Sub conducerea lui I.G Budac a fost pregătită lucrarea științifică în patru volume „*История народного хозяиства Молдовской ССР (Istoria economiei RSS Moldoveneşti)”*. În colaborare cu academici-

anul Iachim S. Grosul a publicat două lucrări despre istoria economiei Basarabiei în sec. al XIX-lea [7, ff. 19-20].

Academicianul I.G. Budac este autor a 50 de lucrări științifice despre istoria Basarabiei, inclusiv monografiile „*Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в пореформенный период (Dezvoltarea capitalismului în economia rurală din Basarbia în periaoda prereformă)* (1954), *Буржуазные реформы 60–70-х годов XIX века в Бессарабии* (*reformele burgheze din anii ’60–70 ai sec. al XIX-lea în Basarabia*) (1961)”. A publicat lucrări comune cu istoricii I.S. Grosul şi D.E. Şemiakov.

I.G. Budac a participat la redactarea manualelor și materialelor didactice pentru școlile şi universitățile din RSSM. A fost membru al Redacţiei Principale a *Enciclopediei Sovietice Moldoveneşti.* Au fost publicate 17 recenzii referitoare la lucrările lui I.G Budac. Lucrările elaborate de I.G. Budac poartă amprenta ideologică a perioadei sovietice, fiind marcate direct de cursul politic al Partidului Comunist, de ingerința factorului politic în discursul istoric. I.G. Budac a fost membru al PCUS din 1945, fiind deputat al Sovietului Suprem al RSSM. Laureat al Premiul de Stat al URSS (1972), distins cu ordinele „Slava”, gradul III, și „Insigna de Onoare”.

STRUCTURA ȘI CONȚINUTUL FONDULUI

Fondul personal al academicianului I.G. Budac cuprinde 56 de dosare datate cu anii 1812–1932. Inventarul conţine două secţiuni cu materiale necesare elaborării lucrărilor științifice**.**

I. Extrase din surse științifice

1. Выписки из работ А. Накко 1812, 1879 гг.
2. Выписки из научных трудов и незаверенные архивные копии документов ЦГИА УССР Об общественно-политическом движении в Бессарабии в пореформенный период, 1871–1919 гг.
3. Выписки из Уставных грамот и их копии (Аккерманский, Бельцский, Бендерский, Кишиневский и Оргеевский уезды), 1869–1875 гг.
4. Выписки из Уставных грамот (Сорокский и Ясский уезды), 1869–1875 гг.
5. Выписки из Уставных грамот (Хотинский уезд), 1869–1875 гг.

II. Copii de documente din arhivă legalizate şi nelegalizate

6. Заверенные архивные копии документов ШИАЛ И ЦГИА МССР О судебной реформе в Бессарабии, 1836–1895 гг.
7. Заверенные архивные копии документов ЦГИАЛ И ЦГИА МССР и др. материалы о крестьянской реформе в Бессарабии 1860–1911 гг.
8. Заверенные архивные копии документов ЦГИА Л и др. о городской и земской реформе в Бессарабии, 1864–1899 гг.
9. Заверенные копии архивных документов ЦГИА Л., ЦГИА М., ЦГИА МССР И материалов Библиотеки СССР им. В.И. Ленина о народном хозяйстве Бессарабии, 1865–1909 гг.

10. Заверенные и незаверенные архивные копии документов ЦГИА Л. И ЦГИА УССР и др. материалы о социал-демократических группах в Бессарабии, 1872–1911 гг.

11. Заверенные архивные копии документов ЦГИА в Ленинграде о деятельность кружков Дениша, Гребенча, Мащицкого, Лоренца, Гуковского и Байрамчской семинарии, 1878–1892 гг.

12. Заверенные и незаверенные архивные копии документов ЦГИА Л и ЦГИА о деятельности кружков К. Стерм, Урсу, Фрунзе и др., 1879–1932 гг.

13. Заверенные копии архивных документов ЦГИА УССР и ЦГИА в Москве о деятельности местной социал-деморратической организации в канун революции 1905 г., 1899–1904 гг.

14. Заверенные архивные копии документов ЦГИА в Москве и ЦГИА МССР и др. материалы о крестьянских волнениях в Бессарабии, 1899–1908 гг.

15. Заверенные и незаверенные архивные копии документов ЦГИА МССР и др. архивов на разные темы, 1834–1924 гг.

16. Заверенные и незаверенные архивные копии документов ЦГИА Л и ЦГИА МССР и др. материалы о поземельном устройстве, 1861–1905 гг.

17. Заверенные и незаверенные архивные копий документов ЦГИА СССР в Ленинграде о буржуазных реформах, 1863–1896 гг.

18. Заверенные и незаверенные архивные копии документов ЦГИА в Москве и ЦГИА УССР о революционном движении в Бессарабии, 1873–1906 гг.

19. Незаверенные архивные копии документов ЦГИА УССР о революционном народничестве в Бессарабии, 1875–1906 гг.

20. Незаверенные архивные копии документов ЦГИА УССР и ЦГА МССР об эсерах, бундовцах и др., 1901–1905 гг.

III. Fotocopii ale documentelor de arhivă

21. Фотокопии архивных документов о внешней и внутренней торговле, 1808–1832 гг.

22. Фотокопии архивных документов о внешней и внутренней торговле, 1834–1905 гг.

23. Фотокопии архивных документов о внешней и внутренней торговле, 1851–1905 гг.

24. Фотокопии архивных документов о налогах и налогообложениях, 1808–1848 гг.

25. Фотокопии архивных документов о налогах и налогообложениях, 1862–1904 гг.

26. Фотокопии архивных документов о развитии табаководства, 1812–1814 гг.

27. Фотокопии архивных документов о развитии табаководства, 1870–1907 гг.

28. Фотокопии архивных документов о развитии скотоводства, 1812–1859 гг.

29. Фотокопии архивных документов о развитии скотоводства, 1859–1908 гг.

30. Фотокопии архивных документов о развитии скотоводства, 1869–1910 гг.
31. Фотокопии архивных документов о развитии промышленности, 1814–1854 гг.
32. Фотокопии архивных документов о развитии промышленности, 1861–1903 гг.
33. Фотокопии архивных документов о развитии промышленности, 1870–1905 гг.
34. Фотокопии архивных документов (зерновое хозяйство и др.), 1819–1828 гг.
35. Фотокопии архивных документов (зерновое хозяйство и др.), 1830–1904 гг.
36. Фотокопии архивных документов (статистические сведения и обзоры), 1819–1834 гг.
37. Фотокопии архивных документов (статистические сведения и обзоры), 1870–1905 гг.
38. Фотокопии архивных документов (статистические отчеты и обзоры), 1836–1905 гг.
39. Фотокопии архивных документов о банковских операциях, 1829–1905 гг.
40. Фотокопии архивных документов о финансовой деятельности банков), 1873–1907
41. Отчеты Государственного Дворянского земельного Банка (фотокопии), 1886–1905 гг.
42. Фотокопии архивных документов о развитии виноградарства и виноделия, 1823–1852 гг.
43. Фотокопии архивных документов о развитии виноградарства и виноделия, 1852–1869 гг.
44. Фотокопии архивных документов о развитии виноградарства и виноделия, 1870–1908 гг.
45. Фотокопии архивных документов о развитии виноградарства и виноделия, 1884–1908 гг.
46. Фотокопии архивных документов о землевладении и землепользовании, 1820–1861 гг.
47. Фотокопии архивных документов о землевладении и землепользовании, 1864–1905 гг.
48. Фотокопии архивных документов о землевладении и землепользовании, 1889–1902 гг.
49. Фотокопии архивных документов о пчеловодстве, шелководстве, рыболовстве, картофелеводстве и др., 1824–1904 гг.
50. Фотокопии архивных документов о путях сообщения, 1826–1904 гг.
51. Фотокопии архивных документов о путях сообщения, 1866–1910 гг.
52. Фотокопии архивных документов о развитии шелководства, 1827–1911 гг.
53. Фотокопии архивных документов (Отчеты Бессарабского училища садоводства за 1841–1871гг.

54. Фотокопии архивных документов о развитии садоводства, 1849–1902 гг.

55. Фотокопии архивных документов (сельхозмашины, ирригация и др.), 1870–1914 гг.

56. Фотокопии из ЦГВИА СССР и ЦГИА МССР: Судоходства по рекам Днестр, Прут, Дунай, Управления внутренних водных путей и шоссейных дорог, Комерчиские порты и др., 1837–1863. Машинопись и от руки.

CONSIDERAŢII FINALE

Fondul arhivistic prezentat relevă aspecte din biografia privată, științifică și managerială a academicianului I.G. Budac. În context, remarcăm o creştere a interesului faţă de documentele referitoare la istoria Basarabiei în epoca modernă care au valoare istorică, în cazul de față a unor copii de extrase de documente din arhivele din Chişinău, Odesa, Leningrad (Sankt-Petersburg) şi Moscova, pentru perioada 1812–1932. Deși acestea se refereau la dezvoltarea social-economică, istoriografie, istoria științei, ulterior au fost păstrate pentru valoarea social-juridică, apoi au fost transformate în izvoare istorice integrate în patrimoniul documentar. La abordarea științifică a segmentului cronologic relevat este necesară coraborarea și altor surse istorice, întrucât selectarea și ordonarea materialului arhivistic poartă influența factorului politico-ideologic de epocă.

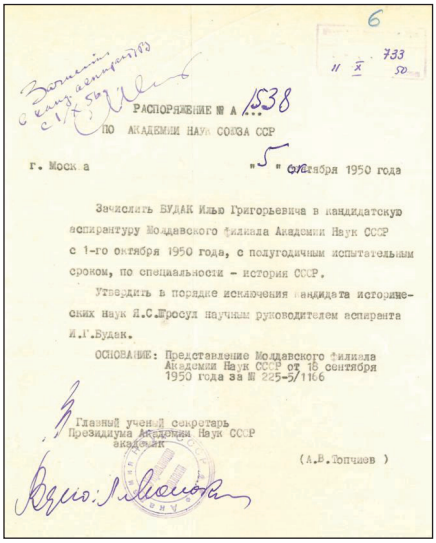
ANEXE. SURSE ICONOCRAFICE

Foto 1. Ilie Grigorie Budac (1916–1974), istoric, domeniul științific: istoria Moldovei, epoca modernă. Doctor habilitat în științe istorice (1964), profesor universitar (1965). Membru corespondent (1965) şi membru titular (1972) al AŞM [8].

Foto 2. Academicienii Ilie Budac, Josef Poulik și Iachim Grosul, participanți la Simpozionul științific internațional „Europa de Sud-Est în Evul Mediu”. Chișinău, mai 1973 [9].

РАСПОРЯЖЕНИЕ № А 1538
ПО АКАДЕМИИ НАУК СОЮЗА ССР

г. Москва "5" сентября 1950 года

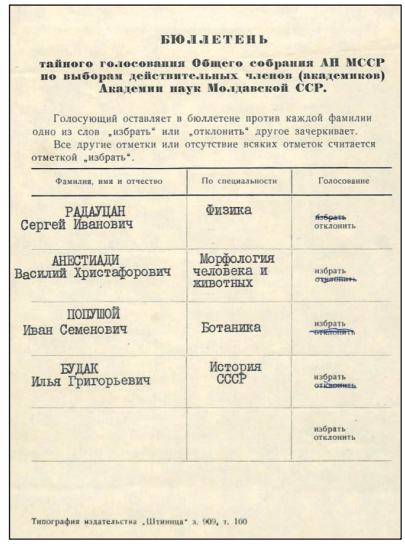
Зачислить БУДАК Илья Григорьевича в кандидатскую аспирантуру Молдавского филиала Академии Наук СССР с 1-го октября 1950 года, с полугодичным испытательным сроком, по специальности – истории СССР.

Утвердить в порядке исключения кандидата исторических наук Н.С.Гросул научным руководителем аспиранта И.Г.Будак.

ОСНОВАНИЕ: Представление Молдавского филиала Академии Наук СССР от 16 сентября 1950 года за № 225-5/1166

Главный ученый секретарь Президиума Академии Наук СССР академик (А.В.Топчиев)

Foto 3. Dispoziția Prezidiului AȘ a URSS nr. 1538 din 5 octombrie 1950 privind înscrierea la programul de doctorat a lui I. Budac a Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS din 1 octombrie 1950 [4, f. 6].

БЮЛЛЕТЕНЬ

тайного голосования Общего собрания АН МССР по выборам действительных членов (академиков) Академии наук Молдавской ССР.

Голосующий оставляет в бюллетене против каждой фамилии одно из слов „избрать" или „отклонить" другое зачеркивает.
Все другие отметки или отсутствие всяких отметок считается отметкой „избрать".

Фамилия, имя и отчество	По специальности	Голосование
РАДАУЦАН Сергей Иванович	Физика	~~избрать~~ отклонить
АНЕСТИАДИ Василий Христафорович	Морфология человека и животных	избрать ~~отклонить~~
ПОПУШОЙ Иван Семенович	Ботаника	избрать ~~отклонить~~
БУДАК Илья Григорьевич	История СССР	избрать ~~отклонить~~
		избрать отклонить

Типография издательства „Штиинца" з. 909, т. 100

Foto 4. Buletin de vot secret al Adunării Generale privind alegerea candidaților pentru titlul științific de membru titular (academician) al Academiei de Științe a RSSM, 27 decembrie 1972 [10, f. 28].

REFERINȚE

1. Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei (infra: AȘCAȘM). Fondul personal al academicianului I. Budac (F. 40), f. 6.
2. DRAGNEV, Demir; MANOLACHE, Constantin; XENOFONTOV, Ion Valer. Academia de Științe a Moldovei: evoluție, instituționalizare, personalități (1946–1961–2021), Chișinău, Biblioteca Științifică (Institut) „Andrei Lupan” 2021, p. 129.
3. Membrii Academiei de Științe a Moldovei: Dicționar (1961–2006) /Acad. de Șt. a Moldovei, Chișinău, Știința, pp. 31-32.
4. AȘCAȘM, F.1, inv. 4, d. 68, ff. 6-23.
5. AȘCAȘM, F.1, inv. 3, d. 4604, ff. 51-52.
6. La Adunarea Generale a Academiei de Științe a RSSM din 2 decembrie 1965, doctorul în științe istorice, directorul Institutului de Istorie I.G. Budac a fost ales prin vot secret la specialitatea „Istoria URSS” pentru titlul științific de membru corespondent al Academiei de Științe a RSSM. Vezi: AȘCAȘM, F.1, inv. 1/3, d. 30, f. 123; d. 78, ff. 1-29.
7. AȘCAȘM, F.1, inv. 3, d. 5809, ff. 19-20.
8. Fondul fotografic al AȘCAȘM.
9. Fotografie prezentată de membru corespondent Demir DRAGNEV.
10. AȘCAȘM, F.1, inv. 1/3, d. 78, f. 28.

GESTIONAREA ȘI CONSERVAREA FONDULUI FORESTIER ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1950-1960)

MANAGEMENT AND CONSERVATION OF FORESTRY IN THE MOLDOVA SSR (1950-1960)

CZU: 94(478)″1950/1960″:630*9 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.07**

Cătălina FRANGOPOL,
ORCID: 0000-0001-5864-9521
e-mail: catalina.tudor@mail.ru
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The study examines the evolution of environmental protection legislation and regulations in the Republic of Moldova during the 1950s and 1960s, together with the creation of an appropriate administrative infrastructure. The research attempts to clarify the difficulties encountered in the implementation of this legislative framework in the context of the continuous aggravation of environmental problems. The challenges identified stem from the negligence of central and local authorities, economic structures, as well as the shortage of qualified specialists and the non-existence of a developed environmental culture. Areas of concern include forest management, forest stock and forest resources.*

Keywords*: forest fund, forest management, forest resources.*
Cuvinte-cheie: *fond forestier, gestionarea pădurilor, resurse forestiere.*

INTRODUCERE

Pădurea, ca element esențial al peisajului natural și ca resursă valoroasă, a reprezentat întotdeauna un aspect semnificativ în dezvoltarea societăților umane. În cadrul Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM), politica privind gestionarea și conservarea fondului forestier a avut o influență semnificativă asupra evoluției socio-economice și a mediului înconjurător. De-a lungul decadelor, politica forestieră a fost subiectul unor transformări semnificative, reflectând atât schimbările politice, cât și abordările în evoluția conștiinței privind conservarea resurselor naturale. În timp ce pădurile au fost exploatate pentru resursele lor, ele au fost, în același timp, protejate și valorificate ca elemente esențiale ale patrimoniului natural și cultural al RSS Moldovenești. Acest articol examinează politica statului în domeniul pădurilor în RSS Moldovenească, începând cu primele decenii ale secolului XX și continuând cu perioada postbelică și perioada sovietică, și evidențiază modul în care aceasta a influențat dezvoltarea economică, conservarea biodiversității și relația dintre comunitățile locale și mediul înconjurător.

MATERIALE ȘI METODE

Studiul acestui subiect s-a bazat pe cercetarea materialelor teoretice, documentelor, articolelor, lucrărilor de sinteză și a materialelor din presa vremii care au servit drept suport pentru aplicarea metodelor de cercetare în investigația inițială pentru cunoașterea modului de gestionare a fondului forestier în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) în perioada 1950 – 1960. Principalele metode utilizate în cercetare au fost: metoda analizei istorice, metoda comparativ-istorică, metoda inducției și deducției, metoda analizei și sintezei, metoda analizei critice, metoda abordării interdisciplinare, metoda retrospectivă, care au contribuit la asigurarea unui suport metodologic coerent al articolului.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

În cadrul Bazei Moldovenești de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS, care a fost înființată în 1946, au fost create și funcționau mai multe sectoare dedicate studierii științelor naturii și ale Terrei. Aceste sectoare acopereau domenii precum geologia, botanica, pedologia, zoologia, viticultura și pomicultura, economia și geografia, energetică, precum și Stațiunea Seismologică, contribuind la dezvoltarea cunoștințelor și eforturile de protejare a mediului în RSS Moldovenească. Însă din cauza insuficienței specialiștilor în domeniu și a suportului logistic, activitatea acestor structuri științifice, dar și a Comisiei pentru ocrotirea naturii a fost una ineficientă, în asemenea condiții ele n-au reușit să întreprindă nimic concret în sfera protecției mediului. Îngrijorat de evoluția negativă a situației ecologice în Republica Moldovenească și cu o profundă preocupare pentru conservarea naturii, Muzeul Republican de Studiere a Ținutului Natal a demarat [1], în anul 1948, o inițiativă privind protejarea mediului și crearea rezervațiilor naturale. În aceste eforturi, cercetătorii de la Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS au adus o contribuție semnificativă. Inițial, o parte a cercetătorilor științifici de la muzeu și de la instituțiile specializate ale Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS s-au implicat în identificarea și studiul monumentelor naturii din RSS Moldovenească [2]. Printre cei care au desfășurat o activitate notabilă în acest domeniu se numără I. Suhov, Z. Suhova, V. Andreev, T. Gheideman, V. Verina, L. Nicolaev, G. Uspenschii, și alții. În scopul coordonării cercetărilor științifice privind protecția mediului, în luna mai a anului 1957, a fost constituită Comisia pentru Conservarea Naturii în cadrul Prezidiului Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS. Această comisie a avut un rol esențial în implementarea obiectivelor legate de restaurarea și protecția mediului în Republica Moldovenească. Un șir de recomandări ale Comisiei, prezentate spre examinare guvernului şi altor autorități publice centrale ale republicii, au fost acceptate și incluse în legislația ecologică republicană. În activitatea sa Comisia pentru ocrotirea naturii a Prezidiului Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a depășit cadrul republican, stabilind relații de colaborare cu instituții similare din fostele republici ale URSS, implicându-se în organizarea și desfășurarea a mai multor foruri unionale privind mediul: Georgia – 1958, Lituania – 1959, Tadjikistan – 1960, RSFSR – 1961, RSSM – 1962 [3]. La consfătuiri

participau nu doar reprezentanţii comisiilor de protecţie a naturii din republicile unionale, dar şi colaboratori ai ministerelor și departamentelor guvernamentale, ai instituţiilor de profil, preocupate de protecţia şi exploatarea resurselor naturale. În cadrul acestor consfătuiri se audiau și se discutau rapoartele privind starea mediului în republicile unionale, se atrăgea atenţie asupra organizării eficiente a exploatării şi utilizării raționale resurselor naturale, stabilirii și promovării relaţiilor de conlucrare cu organele responsabile de exploatarea resurselor, precum și asupra oportunității cercetărilor ecologice [5]. La asemenea foruri, de asemenea, se formulau diferite propuneri legislative de conținut ecologic pentru completarea legislației și chiar pentru a fi introduse în Constituția URSS, se argumenta oportunitatea propagării cunoştinţelor ecologice şi dezvoltării învăţământului ecologic [4]. În același timp, se punea baza pentru dezvoltarea legislației ecologice la nivelul republicii. Au fost adoptate numeroase acte legislative și reglementări cu scopul de a contracara degradarea mediului și de a îmbunătăți starea acestuia în diferite sfere ale activității umane, unde se înregistra o agravare a situației ecologice.

Printre cele mai semnificate acte legislative și normative în domeniul ecologiei putem enumera:

- Legea Despre protecţia naturii şi folosirea raţională a resurselor din 16 ianuarie 1959;
- Legea Cu privire la ameliorarea gestionării gospodăriei din 15 februarie 1960;
- Legea Privind măsurile urgente de protecţie a solului de efectele eroziunii, provocate de vânt şi apă în RSSM din 15 mai 1967;
- Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 271 din 5 iunie 1958, Despre protecţia fondurilor naturale de eroziune în RSSM;
- Hotărârea Consiliului de Miniştri nr. 64 din 13 februarie 1959 Cu privire la măsurile de consolidare și dezvoltare a gospodăriei silvice și cultivarea fâșiilor forestiere de protecție în RSSM ș.a. [3]

Este important de menționat că în perioada regimului sovietic, cadrul juridic al republicilor unionale a fost stabilit și dezvoltat pe baza unui cadru juridic unional comun. În conformitate cu practica legislației din fosta URSS, o lege similară a fost adoptată în toate republicile unionale, printre care se numără Azerbaidjan, Armenia, Belarus, Georgia, Letonia, Lituania, Moldova, Estonia, Tadjikistan, Uzbekistan, Ucraina, Federația Rusă, Kazahstan, Kirghizia, Turkmenia. Legea privind protecția naturii și utilizarea rațională a resurselor în RSS Moldovenească reglementa responsabilitățile și activitățile organismelor abilitate în domeniul protecției mediului. Protecția statului acoperea o gamă largă de aspecte, inclusiv solurile, subsolurile, pădurile, speciile rare din regnul vegetal și animal, resursele acvatice, monumentele naturale și obiectele de interes științific, precum și atmosfera. Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS și Ministerul Agriculturii erau responsabile pentru dezvoltarea metodelor de exploatare rațională și regenerare a resurselor naturale, cercetarea științifică aferentă și problemele legate de protecția acestora. La nivelul regiunilor republicii, responsabilitatea pentru protecția mediului era distribuită consiliilor sătești, orășenești, organizațiilor de stat, societăților

civile, fermelor de stat, fermelor colective și altor entități. Răspândirea ideilor ecologice devenea o prioritate pentru instituțiile de învățământ de toate nivelurile și specializările, precum și pentru ministerele și departamentele din republică. Cu toate acestea, punerea în aplicare a legislației privind protecția mediului a întâmpinat dificultăți semnificative. În 1960, secretarul științific al Prezidiului Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS și președintele Comisiei pentru Protecția Mediului, A. Odud, a constatat că prevederile legii erau aplicate în mod nesatisfăcător, cu toate că au fost luate anumite măsuri în acest sens. La sfârșitul anilor ’50, un subiect care a generat ample dezbateri se referă la forma instituțională pentru gestionarea și coordonarea activităților legate de protecția mediului și a resurselor naturale la nivelul republicii. Oportunitatea creării unui astfel de organism era determinată de situația alarmantă în acest domeniu. Discuțiile au fost inițiate de reprezentatului organului unional V. P. Ţepleaev, care, în toamna 1959, a declarat că protecţia mediului trebuie să constituie o sarcină a unei instituţii speciale subordonată Consiliul de Miniştri al RSSM [6]. Din ordonanţa Consiliului de Miniştri al RSSM, Comisia privind protecţia mediului a Prezidiumului Filialei Moldoveneşti a Academiei de Ştiinţe a URSS şi Comitetul de Stat pentru Planificare al RSSM au analizat situația în sfera protecției mediului și elaborat proiectul de hotărâre respectiv, fiind propuse măsuri pentru ameliorarea situației și optimizarea sistemului de administrare a domeniului. S-a constatat că evoluția nefavorabilă a situației în domeniul protecției mediului era rezultatul dispersării resurselor financiare, materiale și umane, eforturilor și a structurilor abilitate/implicate în administrarea și realizarea măsurilor de protecție a mediului și monitorizarea acestuia. Astfel, responsabilitatea pentru protecția vegetației, a faunei și a calității aerului era în grija Direcției Generale a Gospodăriei Silvice și a Protecției Naturii. Protejarea solurilor și a terenurilor de pășune era atribuită Ministerului Agriculturii. Gestionarea și protejarea resurselor acvatice erau de competența Comitetului Gospodăriei Acvatice și a Protecției Resurselor Acvatice. În ceea ce privește resursele minerale, acestea erau supravegheate de Departamentul Geologie și Protecție a Resurselor Minerale. Calitatea apei și a aerului era monitorizată de Serviciul Sanitaro-Epidemiologic al Ministerului Sănătății al RSSM. Între 1953 și 1957, ca urmare a mișcărilor de teren, suprafața râpelor s-a extins cu aproximativ 18.000 de hectare. Solurile spălate și-au pierdut fertilitatea, ceea ce a dus la scăderea producției agricole. Pentru a corecta situația, s-au utilizat cantități semnificative de îngrășăminte. Republica a trebuit să importe anual aproximativ 60.000 de tone de îngrășăminte minerale. Eroziunea era provocată şi de aratul incorect a suprafeţelor priporoase. În același context, în anii ’50, N. Dimo exprima îngrijorarea sa cu privire la dezvoltarea insuficientă a pedologiei în RSSM și sublinia că cercetările privind solurile din Moldova erau la un nivel inferior comparativ cu cele efectuate în regiunile de tundră din nordul Rusiei. După ce a fost creat Institutul de Pedologie, Agrochimie și Ameliorare al Filialei Moldovenești a AȘ URSS (1953) și Catedra de pedologie la USM, s-au creat premise pentru cercetarea complexă a solului, fiind elaborate şi primele hărţi privind solul localităţilor care erau transmise gospodăriilor agricole pentru organizarea agrară a terenurilor. Contribuția In-

stitutului de Geologie și Materiale de Construcție (înființat în 1957, ulterior redenumit Institutul de Geologie și Materiale Utile în 1958) al Filialei Moldovenești a AȘ URSS a fost semnificativă la dezvoltarea cercetărilor terestre [8]. Acest institut a elaborat hărți geologice pentru 23 de raioane din Republica Moldova și a propus măsuri pentru utilizarea terenurilor în agricultură, în funcție de calitatea fizică și chimică a solului. Primele legi cu caracter ecologic în RSSM au fost cele referitoare la protecția solului. Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM nr. 271 din 5 iunie 1958 a abordat problema protecției fondurilor naturale împotriva eroziunii în RSSM, în timp ce hotărârea cu numărul 64 din 13 februarie 1959 s-a referit la măsurile pentru consolidarea și dezvoltarea gospodăriei silvice și a fâșiilor forestiere de protecție în RSSM [8]. Ministerul Agriculturii, autoritățile raionale, colhozurile și sovhozurile au fost însărcinate cu aplicarea acestor măsuri pentru combaterea eroziunii solului și alunecărilor de teren, precum și pentru plantarea fâșiilor verzi pe marginea drumurilor, râpelor și pe terenurile neproductive. Cu toate că până la sfârșitul anilor ‘50 au fost plantați 50 000 ha de fâșii forestiere, ritmul de plantare era considerat nesatisfăcător. În acest context, anumite raioane, cum ar fi Lazo, Edineț și Rezina, au fost criticate pentru inactivitate, necunoașterea reliefului localităților, lipsa schemelor de lucrări agricole și de arat a câmpurilor. În majoritatea raioanelor republicii, s-au comis erori în ceea ce privește terasarea versanților. În a doua jumătate a anilor ’50, din inițiativa lui N. Dimo a fost organizată Staţia de cercetare împotriva eroziunii în frunte cu Mark Zaslavschi, prin concursul căreia au început să fie implementate lucrări de ameliorare a solului – de drenare a apelor subterane, reglare a scurgerii apei, construirea zidurilor de sprijin, plantări forestiere de protecție [3].

În anii ‘50-’60, agricultura în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească a cunoscut o dezvoltare intensivă. Pentru a obține randamente ridicate, s-au utilizat pe scară largă substanțe chimice, precum îngrășămintele chimice, erbicidele, fungicidele, insecticidele, regulatorii de creștere a plantelor și pesticidele. Utilizarea masivă a acestor substanțe a generat numeroase efecte negative. Din punct de vedere ecologic, această practică a dus la epuizarea fertilității solului, răspândirea organismelor patogene din deșeurile animale și poluarea apei potabile prin exportul pesticidelor și azotului în apele costiere și subterane. De asemenea, a contribuit la eroziunea solului și distrugerea habitatelor naturale, reducând semnificativ biodiversitatea. De la înființarea Direcției Generale a Gospodăriei Silvice și Protecției Mediului, aceasta a desfășurat, în limita resurselor disponibile, activități de identificare și evidențiere a obiectelor naturale. În colaborare cu Comisia pentru Protecția Mediului a Academiei de Științe a RSS Moldovenești, au fost elaborate fișe de identificare pentru arborii declarați monumente ale naturii. Statul a acordat protecție și speciilor de arbori de importanță semnificativă pentru economia națională, precum nucul și fagul. Problema defrișării masive a nucilor a fost semnalată de Direcția Gospodăriei Silvice și Protecției Mediului către guvernul republicii, care, prin decizia sa din 21 martie 1961, a interzis tăierea plantațiilor de nuci și a arborilor izolați. Fagul era considerat un arbore deosebit de important pentru pădurile din Moldova [8]. Un interes deosebit pentru comunitatea științifică și pentru mediul înconjurător

a prezentat relieful Moldovei, care este bogat în obiecte geologice și paleontologice. Printre acestea se numără văgăunile pitorești, văile și peisajele râurilor (Nistru, Răut, Racoveț), stratificările recifurilor, stâncile toltrote, peșterile și groturile etc. La sfârșitul anilor ’50, Institutul de Geologie și Materiale Utile al Filialei Moldovenești a AȘ URSS a recomandat de mai multe ori guvernului să protejeze și să creeze rezervații naturale pentru o serie de monumente ale naturii. Din păcate, autoritățile publice centrale și locale și structurile economice vedeau obiectele geologice și paleontologice doar dintr-o perspectivă economică, neglijând valoarea lor estetică, culturală, naturală, cognitivă, sanitară și igienică. În unele raioane, cum ar fi Telenești, Otaci și Fălești, nu existau nici măcar liste ale obiectelor care ar fi putut să intre în patrimoniul natural național. Erau frecvente situațiile în care gospodăriile agricole și persoanele particulare făceau săpături arbitrare în carierele din raioanele Cimișlia, Ocnița și altele asemenea, afectând astfel descoperirile paleontologice. În această perioadă, s-au dezvoltat principiile fundamentale ale protecției mediului și au fost stabilite bazele legislative pentru gestionarea mediului înconjurător. Aceste schimbări au avut loc la intersecția anilor ’50 și ’60 și au implicat adoptarea unui set de acte legislative și normative care abordau politica ecologică în general, precum și în contexte specifice pentru fiecare ramură industrială. În paralel, s-au conturat structuri instituționale pentru gestionarea aspectelor ecologice [1]. În aceeași perioadă, cercetările în domeniul protecției mediului începeau să capete notorietate. Comisia de protecție a mediului a fost implicată în această sferă și a colaborat cu mai multe instituții științifice și catedre universitare. Cu toate acestea, resursele financiare limitate, deficiențele în alocarea resurselor materiale și umane, precum și predominanța intereselor economice asupra celor ecologice au redus impactul pozitiv al acestor eforturi. Au fost dese cazurile în care legislația privind protecția mediului a fost ignorată, încălcată sau chiar boicotată. Acest lucru se datora, în parte, lipsei de conștientizare ecologică a factorilor de decizie la nivel central și local, a conducătorilor unităților economice și a populației în general. În faza sa incipientă, cadrul ecologic a realizat progrese semnificative în identificarea, inventarierea și protejarea monumentelor naturale, înființarea rezervațiilor naturale și peisagistice și a inițiat cercetări științifice ample privind ecologia și protecția mediului [2].

CONCLUZII

Pădurea, ca element vital al peisajului natural și resursă valoroasă, a avut o influență semnificativă asupra evoluției societăților umane, inclusiv în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM). Politica privind gestionarea și conservarea fondului forestier în această regiune a avut consecințe majore asupra dezvoltării socio-economice și a mediului înconjurător. De-a lungul decadelor, politica forestieră a fost supusă unor transformări importante, reflectând atât schimbările politice, cât și evoluțiile în conștiința conservării resurselor naturale. Dezvoltarea intensivă a economiei în RSSM, împreună cu implementarea planurilor cincinale și exploatarea maximă a resurselor naturale, a provocat daune grave mediului. Naționalizarea proprietății și constrângerile economi-

ce asupra forței de muncă au generat o atitudine iresponsabilă față de averea comună și mediul înconjurător. În anii '50-'60, problemele ecologice s-au agravat, iar semnele degradării biosferei au devenit din ce în ce mai evidente. Poluarea bazinelor de apă, degradarea calității aerului, defrișările masive, dispariția speciilor rare, colmatarea râurilor și lacurilor, dispariția izvoarelor, intensificarea secetelor, eroziunea solului și salinizarea terenurilor au fost fenomene alarmante. În această perioadă, se sublinia din ce în ce mai mult necesitatea protejării mediului odată cu creșterea exploatării resurselor. Deși în anii '60 s-a instituit protecția speciei de fag, incompetența autorităților a condus la daune semnificative. Problemele legate de defrișările masive ale ulmilor și utilizarea abuzivă a pesticidelor au avut un impact negativ asupra mediului, afectând microclimatul, regimul hidric al râurilor și nivelul apelor subterane. Interesul științific și ecologic pentru relieful Moldovei, bogat în obiecte geologice și paleontologice, a fost adesea subminat. În ciuda recomandărilor Institutului de Geologie și Materiale Utile pentru protejarea monumentelor naturale, autoritățile au tratat frecvent aceste obiective doar dintr-o perspectivă economică, neglijându-le valoarea estetică, culturală, naturală și cognitivă.

REFERINȚE

1. Creşterea continuă a producţiei era lozinca mobilizatoare a clasei muncitoare. Rezultatele muncii erau apreciate după cantitatea fizică realizată (producţia pe stoc) şi nu după calitatea lor.
2. VIZER B., Economia şi starea socială a populaţiei din Moldova anii 40-80, sec. XX. Chișinău: Ştiinţa, 2012, p. 12, 13.
3. ПОКРОВСКИЙ В., V-е Всесоюзное совещание по охране природы. În: «Зоологический журнал», 1963, том. 42, вып. 3, с. 477.
4. Ibidem
5. КРУПЕНИКОВ И., Балтянский Д., op. cit., p. 100, 115-122
6. LAZU S., CIOCOI V., Protecţia naturii împotriva poluării de complexele pentru creşterea porcilor. În: *„Agricultura Moldovei", 1983, nr. 7, p. 57.* ISSN 9771857365703
7. ОДУД А., Общенародное достояние. În: «Природа», 1963, № 3, с. 66.
8. BURAC T., Despre începuturile ocrotirii naturii. În: „Agricultura Moldovei", 1987, nr. 6, p. 56.

INVESTIGAREA STRUCTURALĂ A CONCEPTELOR LEGISLAȚIEI INSTRUCTIVE PRIMARE DIN BASARABIA ÎN ANII ′70 - ′80 AI SEC. AL XIX-lea. REZULTATE STATISTICE

STRUCTURAL INVESTIGATION OF CONCEPTS PRIMARY INSTRUCTIVE LEGISLATION IN BASSARABIA IN THE 19TH CENTURY. STATISTICAL RESULTS

CZU: 94(498.7)″18″:373.3:311.21 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.08**

Diana EȚCO,
ORCID: 0009-0009-4352-5695
e-mail: eskodiana@yahoo.com
Institutul de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *As a result of the reforms promoted in all spheres of activity of the Russian state, including education, during the last two decades of the 19th century, the situation changed radically. Therefore, both the number of educational institutions and the school contingent enrolled in studies has increased considerably. In 1890, in Bessarabia, 403 village public schools were operating, within which a school contingent of 31,324 students was trained. Overall, 620 primary education institutions operated in the region, with a school contingent of 38,301 students. From the total number of schools, indicated above, 596 educational institutions, including - 101 heads, were subordinated to the Ministry of Public Education (13, p.14). Towards the end of the eighth decade of the 19th century, the table of figures, which illustrated the situation in Bessarabian public education, changed radically. Jewish schools already accounted for only 17% of the total ministerial public educational institutions (and not - 75%, as it was previously), although their number remained practically unchanged, the decrease was achieved due to the establishment of a considerable contingent of new public village schools, which were meant to train the Bessarabian rural population. Therefore, the positive impact of the education reforms was substantiated by the 68%, which belonged to village schools, from the total number of school units, subordinated to the Ministry of Public Instruction.*

Keywords: *Bessarabia, teachers, students, education, ministry, public, statute, schools*
Cuvinte-cheie: Basarabia, cadre didactice, elevi, învățământ, minister, public, statut, școli.

INTRODUCERE

Sub imperativul noilor realităţi social-politice din anii ’60-’80 ai secolului al XIX-lea, sistemul învățământului public din Basarabia, la rândul său, a fost conectat, printr-un nou cadru legislativ, la opera transformărilor din interiorul societăţii ruse. În anul 1864, la 14 iulie, a fost promulgat *Regulamentul şcolilor publice primare,* prin intermediul căruia învățământul public primar a fost declarat accesibil tuturor păturilor sociale [1, p. 614-617]. Caracterul inovațional al reformei școlare din anul 1864, consta în anularea școlii primare de castă și înlocuirea ei cu o școală publică primară fără clase.

MATERIALE ȘI METODE

În anul 1869, sub egida Consiliului de Stat, a fost instituită funcția de inspector gubernial al școlilor publice, subordonată administratorului circumscripției școlare [2, p.948]. Instrucția pentru inspectorii școlilor publice a fost aprobată și publicată în anul 1871. Reforma școlară din anul 1874, consfințea statutul inspectorului public, care era numit în funcție de către directorul școlilor publice și aprobat de către epitropul circumscripției școlare. Pretendenții la funcția de inspector trebuiau să aibă experiență didactică. Ministerul Instruirii Publice indica numărul necesar al inspectorilor pe fiecare gubernie. Inspectorul școlilor publice era membru al Consiliului școlar județean, întocmea rapoartele anuale, referitor la situația școlilor publice primare din județ. De asemenea, supraveghea organizarea procesului educațional, în cadrul școlilor publice primare, care făceau parte din rețeaua școlară a Ministerului Instruirii Publice. În caz de încălcare a ordinii, inspectorul putea sista, temporar, activitatea instituției de învățământ, înlătura din funcție învățătorul care nu-i insufla încredere și era obligat să comunice decizia Consiliului școlar județean, care o confirma printr-un act oficial [1, p. 835]. În conformitate cu directivele emise de către curatorul districtului de învățământ Odesa, în funcția de inspector al școlilor publice primare din Basarbia a fost numit Nicolai E. Afanasiev [3, f.4].

În anul 1869, Ministerul Instruirii Publice a demarat procesul de înființare a școlilor sătești de una și două clase. Aceste școli publice guvernamentale mai erau numite școli - model [4, p.141].

În scopul omogenizării programei de studii pentru școlile orășenești și sătești, în anul 1869 a fost elaborat un nou *Plan de învățământ*, care prevedea înființarea școlilor de două clase pentru băieți și fete, cu gradul de școli județene. Durata de studii-doi ani, pe lângă fiecare școală funcționa un curs pregătitor (similar cu cel din școlile publice de o clasă) cu durata de studii, de asemena, de doi ani, per total - patru ani. La studii erau admiși copii, care știau a citi, a scrie, a calcula (4 operații matematice). Primele școli publice de două clase apar în Basarabia în anii ‘70 ai sec. al XIX-lea [5, f.2]. Programa de studii includea următoarele discipline școlare: aritmetica (fracțiile, progresiile, regula de trei simple), geometria intuitivă, fizica, noțiuni elemenatre de științe naturale, desenul liniar, geografia și istoria Rusiei, limba rusă. În cazul, în care existau condiții prielnice, suplimentar, se prevedea extinderea programei de studii, prin introducerea disciplinelor școlare, dintre care: pomicultura, legumicultura, apicultura, gimnastica, lucrul manual. În anul 1872, în regiunea dintre Prut și Nistru, în special în județul Chișinău, a demarat procesul de înființare a școlilor publice de tip model [5, f.8] .

Statutul Școlilor orășenești, adoptat în anul 1872, la 31 mai, elaborat la inițiativa contelui D.A.Tolstoi, transforma *școlile județene* în școli publice orășenești. Implementarea prevederilor reformei din anul 1872, s-a inițiat în regiunea Basarabia, sub egida Direcției Școlilor Publice și a Ministerului Instruirii Publice, în anul 1876 [6, f.7]. Școlile publice orășenești erau destinate pentru copiii funcționarilor publici, comercianților, meșteșugarilor și muncitorilor din orașe. Programa de studii prevedea instruirea unei

personalități universal-formate. Erau de două-trei sau patru clase. În școlile de două clase cursul de studii era de patru ani în clasa întâia și doi ani în clasa a doua; în școlile de trei și patru clase, cursul de studii era de șase ani, a câte doi ani în primele două clase și un an în clasa a treia și a patra, sau doi ani în clasa a treia, în cazul în care școala era de trei ani. Taxa de școlarizare varia între 8 și 18 ruble. Programa de studii pentru școlile publice orășenești era extrem de variată. Ea prevedea studierea următoarelor discipline școlare: aritmetica, geometria, algebra, geografia, fizica, științele naturii, biologia, anatomia și fiziologia, desenul liniar, pictura, cântul, limba rusă, istoria, gimnastica. La cerere, cu aprobarea Ministerului Instruirii Publice, se suplimentau noi materii de studii. Absolvenții școlilor publice orășenești nu aveau dreptul să-și continuie studiile la gimnazii și universități. Ei aveau posibilitatea de a urma cursuri de pedagogie, contabilitate, arhitectură. Paralel cu statutul Școlilor orășenești, a fost aprobat și Statutul institutelor de învățători, în scopul pregătirii cadrelor didactice profesionale pentru școlile publice orășenești. În conformitate cu noile prevederi, în Basarabia, în anul 1872 s-a înființat Seminarul Pedagogic de la Bairamcea.

Statutul școlilor publice primare, adoptat în anul 1874, a funcționat, fără careva schimbări, în Basarabia până în anul 1917. Dacă, în anul 1869, a fost instituită funcția de inspector al școlilor publice, atunci, statutul din anul 1874, instituia funcția de director al școlilor publice, pentru a monitoriza cu rigurozitate activitatea cadrelor didactice din școlile publice primare [7, p. 836-840] . În conformitate cu prevederile regulamentului din anul 1874, consiliie școlare județene și guberniale erau responsabile de organizarea rețelei de școli publice primare, iar directorii și inspectorii – de organizarea procesului instructiv-educativ în cadrul lor. Ambele instituții de administrare a învățământului public primar colaborau reciproc avantajos. De exemplu, directorul școlilor publice avea dreptul să examineze preliminar rapoartele consiliilor școlare județene, prezentate consiliului gubernial, iar președintele consiliului județean, împreună cu inspectorul – să substituie cadrele didactice nepotrivite [7, p. 836-840].

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Așadar, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sistemul învățământului primar basarabean era gestionat de către cele două instituții de stat: Ministerul Instruirii Publice și Sfântul Sinod de la Sankt-Petersburg. În scopul de a organiza și monitoriza activitatea instructiv-educativă a școlilor primare publice din întreaga Basarabie, (cu excepția școlilor parohiale), în conformitate cu noile directive, a fost înființat Consiliul Școlar Gubernial din Chișinău, fiind subordonat Direcției Școlare din Basarabia. În anul 1873 Departamentul a fost transformat în Direcția Școlilor Publice din Basarabia. Președintele Consiliului Gubernial Școlar era directorul gimnaziului regional. După instituirea inspectoratelor școlilor publice din Basarabia, în anul 1875, s-au înființat filialele județene ale Consiliului Gubernial Școlar. Inspectorii școlari erau investiți cu o serie de împuterniciri, care marginalizau activitatea învățătorului în cadrul școlilor publice. Școlile primare publice erau de următoarele tipuri: școli sătești primare publice, școli orășenești

primare publice și școli duminicale. Școlile primare publice erau de o clasă și de două clase. Termenul de studii în cele de o clasă era de trei ani, în cele de două clase – de 5-6 ani. În școlile primare publice sătești de o clasă se predau următoarele discipline școlare: religia, citirea „din cărțile presei civile și ecleziastice", gramatica, caligrafia, cele patru operații aritmetice și cântul bisericesc. În cele orășenești se mai preda: științele naturii, istoria, geografia, noțiuni elementare de fizică.

În rezultatul activității Consiliilor școlare județene, în Basarabia a fost înființată o rețea de școli primare publice, formată din 57 de unități școlare [8, p. 15].

Școlile primare publice (sătești și orășenești) erau destinate pentru toate păturile sociale și confesionale. Se înființau cu acordul Consiliului Școlar Județean din Basarabia. În caz de atestare a numitor nereguli în activitatea vreunei unități școlare, Consiliul Școlar Gubernial din Basarabia emitea o dispoziție de suspendare a activității școlii respective. Școlile bisericești-parohiale din fostele colonii germane au fost trecute în subordinea nemijlocită a Ministerului Instruirii Publice [9, f.4].

Pentru a ne familiariza cu evoluția sistemului învățământului public din Basarabia, în perioada cercetată, este necesar să urmărim dinamica statistică a instituțiilor de învățământ, între anii 1870 - 1900. În anul 1870, în Basarabia, erau înregistrați 1 078 932 locuitori. Per total, pe regiune, funcționau 605 școli, în cadrul cărora era instruit un contingent școlar format din 21 870 elevi, dintre care: 16 763 băieți și 5107 fete. Marea majoritate a școlilor funcționau în orașul Chișinău – 101 școli, dintre care: 2507 băieți și 882 fete; în alte orașe- 197 școli (băieți-2869, fete-468); în județe- 307 (11 387,3757). [10, p.35] Așadar, în școlile din Basarabia era încadrat la studii 2% din numărul total al populației, contingentul școlar masculin, care constituia 77% din contingentul mixt de elevi, era net superior contingentului feminin - 23%. Principalul centru de difuzare a științei de carte era orașul Chișinău, sediul a 51,2% de instituții de învățământ urbane și a 17 % dintre unitățile școlare regionale. În următoarele două decenii, procesul de înființare a instituțiilor de învățământ a evoluat extrem de lent. Populația rurală era foarte conservatoare vizavi de ideea de a face studii în cadrul unor centre de instruire publică, cu atât mai mult, de a-și aduce contribuția la sponsorizarea lor. Vom aminti că, înainte de reforma de desființare a iobăgiei, din anul 1861, dintre cele 171 de școli basarabene din subordinea Ministerului Instruirii Publice, majoritatea covârșitoare de 75,4%, formată din 129 de unități școlare, erau instituții de învățământ evreiești. Despre moldoveni se spunea că nici cu forța nu puteai să-i determini să-și dea copiii la studii [11, p.397].

Pe parcursul unui deceniu, 1870-1880, numărul unităților școlare s-a modificat nesemnificativ: s-a majorat doar cu 2,6%, iar contingentul școlar cu 14%. În anul 1880, în Basarabia funcționau 621 de instituții de învățământ (cu 68 de școli mai mult decât în anul precedent 1879), în cadrul cărora era instruit un contingent școlar format din 24 981elevi, dintre care: 20430 băieți (82%) și 4551 fete (18%). [12, p.25] Învățământul secundar era format din 14 instituții de învățământ, dintre care: secundare masculine– 8 centre de învățământ, în cadrul cărora era instruit un contingent școlar format din 2018 elevi și feminine – 6 școli, cu un contingent școlar format din 1256 eleve.

Alte cateorii: școli parohiale județene: masculine – 24 (1757 elevi) și feminine – 10 (650 eleve); școli orășenești, înființate după Statutul din 31 mai 1872 – 2 școli, cu un contingent școlar în număr de 243 elevi; azilul și casa de orfelinat; școala de felceri – 14 elevi, și școala de moașe – 8 eleve; școala de pomicultură – 22 elevi; școala de viticultură – 29 elevi; în casele slujitorilor cultelor – o (1) școală - 22 elevi; școli de rit străin – școli masculine – 145, cu un contingent școlar format din 1354 elevi și școli feminine – 5, cu un număr de 417 eleve; școli mixte – 4, cu un contingent școlar format din 178 elevi, dintre care: 80 băieți și 96 fete. În orașul Akkerman funcționa o clasă de marinărie. În localitatea Bairamcea, județul Akkerman, activa seminarul pentru învățători. Școli primare particulare și orășenești de diferite categorii – 383 de școli. Pe lângă școlile județene funcționau 26 clase de meserii, iar pe lângă școlile sătești pentru fete – 52 clase de lucru manual. [12, p.25]

CONCLUZII

Datorită reformelor promovate în toate sferele de activitate ale statului rus, inclusiv și în învățământ, pe parcursul ultimilor două decenii ale secolului a XIX-lea, situația s-a schimbat radical. Prin urmare, s-a mărit considerabil atât numărul instituțiilor de învățământ, cât și a contingentului școlar încadrat la studii. În anul 1890, în Basarabia, funcționau 403 școli publice sătești, în cadrul cărora era instruit un contingent școlar format din 31 324 elevi. Per ansamblu, în regiune funcționau 620 instituții de învățământ primar, cu un contingent școlar format din 38 301 de elevi, repartizat pe județe în felul următor: în județul Izmail funcționau 144 de școli primare (23%), în cadrul cărora erau instruiți 665 elevi, dintre care: 5225 băieți și 1440 fete; Akkerman – 137 școli (22%), 14 274: 9634, 4640; Chișinău – 108 (17,4%), 5546:4531, 1015; Hotin – 69 (11%), 2991: 2503, 488; Bender – 56 (9%), 3540: 3167, 373; Orhei – 41(7%), 2791: 2457, 334; Soroca – 35 (6%), 1841:1582, 259; Bălți – 30 (5%), 1594: 1322, 272 [13, p.14] . În școlile orășenești de o clasă activau 81 de cadre didactice, iar în cele sătești – 686; în școlile orășenești de două clase – 19 învățători, sătești – 84. Pentru instruirea unui elev se alocau anual: în oraș - 26 ruble 73 copeici; în sate- 9 ruble 39 copeici(13, p.16). Liderii clasamentului numărului de școli erau cele două județe din sudul Basarabiei, Izmail și Akkerman, în care funcționau cca 30 % din numărul total al unităților școlare, repartizate în cele opt județe basarabene. Pe locul trei se plasa județul Chișinău cu 17,4%.

Din numărul total de școli, indicat mai sus, 596 de instituții de învățământ, inclusiv - 101 hedere, erau subordonate Ministerului Instruirii Publice [13, p.14]. Spre finele deceniului al optulea al secolului al XIX-lea, se modifică radical tabloul cifrelor, care ilustrau situația din învățământul public basarabean. Școlilor evreiești le revenea, deja, doar 17% din totalul instituțiilor de învățământ public ministerial (și nu - 75%, precum era anterior), deși numărul lor a rămas, practic, neschimbat, diminuarea s-a realizat din contul înființării unui contingent considerabil de noi școli sătești publice, care aveau menirea de a instrui populația rurală basarabeană. Prin urmare, impactul pozitiv al reformelor din învățământ a fost fundamentat prin cele 68%, care reveneau școlilor sătești, din numărul total de unități școlare, subordonate Ministerului Instruirii Publice.

REFERINȚE

1. Полное собрание законов Российской Империи, Собрание 2,т. 39, Отделение 1, СПб., 1867.
2. Журнал Министерства Народного Просвещения, ч.19, Новая серия, Москва,1909.
3. ANRM, f.2, inv.1, d. 8075.
4. ДНЕПРОВ Э.Д., УСАЧЕВА Р.Ф., Среднее женское образование в России, Москва, 2009.
5. ANRM, f.316, inv.5, d. 17.
6. ANRM, f.316, inv.5, d. 9.
7. Полное собрание законов Российской Империи, Собрание 2, т. 49, Отделение 1. СПб., 1877.
8. НЕРУЧЕВ М.В., Статистика народных школ Бессарабии, Кишинев, 1883.
9. ANRM, f.152, inv.1, d.402.
10. Обзор Бессарабской области за 1870 год, Кишинев, 1871.
11. ЗАЩУК А., Материалы для географии и статистики России, С-Петербург, 1862.
12. Обзор Бессарабской области за 1880 год, Кишинев, 1881.
13. Обзор Бессарабской области за 1890 год, Кишинев, 1891.

ECONOMIE DE ECHILIBRU, REZILIENȚĂ ȘI GLOBALIZARE

STEADY-STATE ECONOMICS, RESILIENCE AND GLOBALIZATION

CZU: 141.3:330.101 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.09**

Constantin STOENESCU,
ORCID: 0000-0002-3235-7771
e-mail: constantin.stoenescu@filosofie.unibuc.ro
Universitatea din București, România

Summary. *The idea of* ***a*** *steady state economy can still be found in Adam Smith works, but its explicit formulation as an interdisciplinary concept between economics and ecology is late and belongs to Herman Daly. He defines his concept as an economic system made up of a constant stock of capital and a constant stock of population, both maintained by a constant flow of natural resources. Apparently such a system is resilient, but challenges arise if we consider the current trends of a globalised society. My aim is to offer a theoretical reconstruction of the concept by related it with contemporary development in philosophy, economics and social theory. Moreover, I bring up to date the conceptual system developed by Nicholas Georgescu-Roegen in his The Entropy Law and the Economic Process, so that to rethink Daly's project in a transformational manner according to the concept of sustainable development.*

Keywords: *Equilibrium economy, globalization, Herman Daly, resilience, Nicholas Georgescu Roegen*

Cuvinte-cheie:*Economie de echilibru, globalizare, Herman Daly, reziliență, Nicholas Georgescu Roegen*

INTRODUCERE

Profeții neîmplinite

Raportul Clubului de la Roma intitulat *Limitele creșterii* [1], publicat în anul 1972, surprindea prin concluziile pesimiste o lume occidentală care exersase cu succes și optimism, în deceniile de după Al Doilea Război Mondial, creșterea economică și bunăstarea. Raportul concluziona că dacă se mențin tendințele de industrializare, de creștere a consumului de resurse, de poluare a mediului, precum și de creștere a populației, atunci umanitatea își va atinge limitele creșterii prin epuizarea resurselor, ceea ce ar putea duce, chiar în condițiile dezvoltării tehnologice, la o criză subită și incontrolabilă a capacității globale de progres. Studiul analiza sistemul economico-social global pornind de la câteva variabile precum populația, producția industrială și agricolă, poluarea mediului, rezervele naturale cunoscute și le relaționa, așa cum ar fi producția industrială cu stocurile de materii prime, poluarea cu producția industrială și cu producția agricolă, populația cu

producția agricolă și altele. Valorile numerice ale acestor date inițiale au fost procesate de un calculator, s-au dedus consecințe și au fost făcute predicții.

Privind retrospectiv, constatăm că aceste predicții foarte negative nu s-au împlinit. Astfel, Raportul prognoza că, drept consecință a diminuării resurselor naturale, în jurul anului 2000 ar fi trebuit să se producă o criză economică gravă care ar fi inversat sensul evoluție, iar după anul 2000 ar fi trebuit să atingem maximul istoric al creșterii populației. Spre orizontul anului 2100 se prevede atingerea unui nivel staționar cu producții industriale și agricole pe locuitor inferioare celor de la sfârșitul secolului al XX-lea și o populație în declin. Faptul că la puțin timp după publicarea Raportului în anul 1972 au crescut prețurile petrolului și ale altor materii prime generând o criză economică, cea mai profundă de după Al Doilea Război Mondial, a dus la apariția opiniei că previziunile sumbre din Raport se vor împlini chiar înainte de termen.

Din fericire, pe termen lung, cel puțin până acum, aceste predicții negative nu s-au împlinit. Desigur, nu datele inițiale de calcul au fost greșite. Problema constă în faptul că nu a fost luată în considerare posibilitatea unor noi evoluții, așa cum ar fi descoperirea de noi rezerve naturale, folosirea de resurse neconvenționale, așa cum ar fi, în cazul energiei, resursele regenerabile, dezvoltarea tehnologică și apariția de noi domenii ale ectivității economice bazate pe tehnologii de vârf și pe noile tehnologii ale informației și comunicării, ceea ce a dus la o mai mare elasticitate a sistemului economic, precum și schimbarea politicilor economice, inclusiv prin internalizarea și extinderea practicilor sustenabile, procese care au indus un efect de reziliență la nivelul sistemului economico-social global.

Pe de altă parte, din punct de vedere teoretic, criza de la începutul anilor 1970 a dus la o nouă perspectivă asupra dezvoltării, începând să se vorbească despre ecodezvoltare, pentru ca apoi să fie formulate principiile dezvoltării durabile. Una dintre teoriile nou apărute a fost aceea a creșterii economice zero, ori cele ale economiei stabile sau ale economiei de echilibru. Voi analiza în continuare teoria economiei de ochilibru și o voi privi în contextul actual al fenomenului globalizării. Desigur, acest nou context duce și la regândirea conceptului de reziliență, în sensul că acesta va fi înțeles drept capacitate de revenire dinamică la starea de echilibru astfel încât procesele din sistem să poată continua viabil.

Ideea economiei de echilibru

Probabil că cea dintâi analiză a unei stări economice staționare sau stabile, în care nu avem creștere, a fost făcută de Adam Smith în celebra sa lucrare *Avuția națiunilor*. În capitolul al șaselea al Părții I, „Despre părțile care compun prețul bunurilor” [2, pp. 107-113], Smith analizează situația în care proprietarul alege să-și investească profitul doar pentru înlocuirea stocurilor care au fost consumate, iar nu pentru suplimentarea acestora astfel încât să obțină o creștere economică. Părerea lui Smith este că o asemenea alegere nu ar duce la bogăție, ci doar la o egalizare a sărăciei. Dar cel mai important este faptul că în acest fragment Smith discută despre procesul economic în termenii unui flux de

materie și energie și ai unui stoc de persoane și artefacte, propunând astfel vocabularul de bază pentru dezvoltările teoretice care vor urma.

Formularea academică standard a conceptului economiei de echilibru („steady state economy”) dintr-o perspectivă interdisciplinară, economică și ecologică, este relativ târzie și îi aparține lui Herman Daly. Acesta consideră că sistemul economic poate fi caracterizat drept unul aflat în stabilitate și echilibru dacă stocul de capital, mărimea populației și fluxul de resurse naturale sunt constante sau raportul dintre ele se menține constant. Drept urmare, sistemul economico-social este sustenabil și rezilient dacă și numai dacă se caracterizează printr-o asemenea stare de echilibru, ceea ce înseamnă că, pe termen lung, nici nu crește, nici nu descrește.

Redau *in extenso* definiția propusă de Daly pentru economia de echilibru:

„O economie cu stocuri constante de oameni și artefacte, menținute la anumite niveluri dorite și suficiente prin rate scăzute ale „volumului” de întreținere, adică prin cele mai scăzute fluxuri fezabile de materie și energie începând de la prima etapă de producție (epuizarea materialelor cu entropie scăzută din mediul natural) și până la ultima etapă de consum (poluarea mediului cu deșeuri cu entropie mare și materiale exotice)” [3, p. 16].

Chiar și o analiză superficială a acestei definiții scoate la iveală noutatea adăugării conceptului de entropie, fapt asupra căruia voi reveni, la un vocabular care, în linii mari, nu face nimic altceva decât să îl detalieze pe cel propus de Adam Smith în discuția sa despre starea staționară („stationary state”) a unei economii. Daly inovează și terminologic, propunând expresia „steady state economy” traductibilă prin economie stabilă sau economie de echilibru. De asemenea, cred că putem observa, de la Smith la Daly, și o evoluție conceptuală generată de tipul de practici economice pe care le luau în considerare în funcție de dezvoltarea economică și socială, astfel că Smith ia în discuție activitatea agricolă, pe când Daly are deja experiența unei societăți post-industriale, bazată pe servicii. Drept urmare, în fiecare caz în parte, maximizarea beneficiilor și minimizarea consumului de resurse vizează conținuturi materiale diferite, fără a mai adăuga și economia bunurilor imateriale dezvoltată ulterior cercetărilor de secol al XVIII-lea ale lui Smith. Pe de altă parte, dacă scopul este acela de a obține cele mai mari beneficii pentru societate, atunci distanța temporală dintre Smith și Daly devine și una teoretică: în timp ce Smith identifică starea staționară ca posibilitate, el optează , pe bază de argumente economice, pentru strategia creșterii, în timp ce Daly, dimpotrivă, pe baza unor argumente complexe, care includ inclusiv capacitatea de reziliență a ecosistemului global, consideră că trecerea la economia de echilibru este o urgență și trebuie făcută înainte de a fi prea târziu.

În acest scop, Daly consideră că ar trebui construit un cadru instituțional care să vizeze trei obiective majore:

(1) Stabilirea de cote de consum pentru resursele neregenerabile astfel încât să se asigure stabilizarea stocului disponibil în condițiile menținerii fluxurilor sub limitele de la care începe degradarea ecologică a ecosistemului global;
(2) Înființarea de instituții care să reglementeze și să supravegheze distribuirea

echitabilă a stocurilor de resurse disponibile. Criza de resurse este, înainte de toate, o criză generată de distribuirea inechitabilă a acestora.

(3) Instituirea unor forme de control privind creșterea populației, eventual instituționalizarea unor licențe transferabile privind nașterile.

Acest tip de abordare a relației dintre economie și societate fusese deja lansat în discuție încă din anul 1968 de către Paul Ehrlich în cartea *The Population Bomb* [4] în care avertiza în stilul lui Malthus că ritmul de creștere a populației este mult prea mare comparativ cu resursele de care dispune planeta și cu efectele pe care le are creșterea economică asupra ecosistemului. Ulterior, după intrarea în joc a conceptului de sustenabilitate, Ehrlich, împreună cu Daly, va rafina teoretic această perspectivă prin punerea în relație a procesului de creștere a populației cu capacitatea de suportabilitate a planetei ca ecosistem global [5]. Se consideră că societatea umană produce un impact asupra ecosistemului global care este produsul mai multor factori, și anume, creșterea populației, creșterea consumului și efectele negative asupra mediului. Menționez, fără a intra în detalii, că Ehrlich va reveni asupra tezelor din *The Population Bomb* și va recunoaște că unele dintre profețiile sale au fost exagerate, așa cum ar fi, de exemplu, ipoteza insuficienței resurselor de hrană, Pământul dovedind între timp că are capacitatea de a hrăni o populație mult mai mare [6]. De asemenea, au fost articulate coerent și perspective teoretice alternative care puneau accentul nu atât asupra crizei ecologice cât asupra aspectelor sociale și politice privind accesul la resurse și distribuirea lor, așa cum propune Bjørn Lomborg în mult discutata carte *The Skeptical Environmentalist* [7].

Conceptul de economie de echilibru al lui Daly a stimulat atât o dezvoltare interdisciplinară cât și critici din diverse perspective. Între acestea, unele dintre cele mai interesante opinii au luat în considerare conceptul de entropie și posibilitatea de a-l aplica în economie.

Economie și entropie

Conceptele de sistem închis și sistem deschis, entropie, evoluție și echilibru, erau deja prezente în dezbaterile științifice, începând cu termodinamica. Între altele, se discutase și despre capacitatea de reziliență a unui sistem chiar și în situații în care se află departe de echilibru, dar nu dincolo de atingerea punctului de ireversibilitate, moment de la care sistemul nu mai poate reveni la starea inițială, ci se produce o bifurcație în evoluția acestuia, astfel încât este necesară o restructurare.

Aplicarea și integrarea cu succes în analiza economică a conceptului de entropie elaborat în termodinamică a fost propusă de Nicholas Georgescu-Roegen în mult citata sa carte *Legea entropiei și procesul economic* [8]. În ceea ce privește funcționarea sistemului economic, Georgescu-Roegen argumentează că resursele naturale se degradează ireversibil pe măsură ce sunt utilizate. Prin procesul economic se realizează o schimbare de stare: materia și energia sunt transformate din starea de disponibilitate pentru împlinirea scopurilor omenești (sau resurse naturale disponibile) în starea de indisponibilitate pentru scopurile umane (adică devin deșeuri lipsite de valoare pentru oameni și care, în

plus, poluează).

În termenii entropiei, din punct de vedere fizic, procesul economic și cel natural nu se deosebesc, în sensul că nici nu creează, nici nu consumă materie sau energie, ci doar transformă entropia joasă în entropie înaltă. Pe de altă parte, între cele două procese entropice avem și deosebiri cu consecințe foarte importante. În primul rând, în timp ce procesul natural este unul automat, în sensul că se produce de la sine, procesul economic presupune anumite alegeri și decizii omenești. În al doilea rând, procesul economic produce mult mai multă entropie înaltă, adică reziduuri, ceea ce înseamnă că trebuie să identificăm rațiunea sa de a fi, căci ar fi contradictoriu să admitem că scopul procesului economic este să producă deșeuri. Aceasta înseamnă, conchide Georgescu-Roegen, că adevăratul scop al procesului economic este producerea plăcerii de a trăi, ceea ce explică determinarea oamenilor de a acționa economic. Adevărata sursă a valorii economice este „valoarea pe care o are viața pentru fiecare organism viu” [8, p. 275].

Așadar, din punct de vedere fizic, resursele minerale se vor epuiza la un moment dat. Pornind de la această consecință, Daly derivă teza că legile entropiei sunt aplicabile asupra sistemului economic ca întreg și că ele indică deoportivă o limită a dezvoltării tehnologice:

„Entropia este coordonata fizică de bază a insuficienței. Dacă nu ar fi entropie, am putea arde același galon de benzină iar și iar, iar capitalul nostru nu s-ar uza niciodată. Tehnologia nu poate să se ridice peste legile de bază ale fizicii, așa că nu se pune problema să inventăm vreodată o modalitate de a recicla energia” [3, p. 36].

Este evident că resursele vor fi întotdeauna insuficiente pentru a împlini nevoi subiective nelimitate. Drept urmare, nu putem atinge simultan toate scopurile individuale și sociale, motiv pentru care suntem nevoiți să facem alegeri și să stabilim priorități. În majoritatea cazurilor dorințele depășesc resursele disponibile, așa că satisfacerea deplină a unor nevoi și abundența rămân deziderate acceptabile rațional. Desigur, se poate investi în speranță, însă dacă luăm în considerare caracterul entropic al procesului economic și imposibilitatea de a dispune de tehnologii care să permită evitarea consecințelor legii entropiei, atunci atitudinea rezonabilă este aceea a așa-numitului pesimism entropic.

Daly răspunde acestui argument puternic propus de Nicholas Georgescu-Roegen și subliniază că el nu mai poate fi evitat într-un paragraf cu un titul semnificativ: „Cât timp mai pot economiștii neoclasici să ignore contribuțiile lui Georgescu-Roegen? ” [9, pp. 125-138] Daly este de acord în mod concesiv că economia de echilibru ne ajută doar să amânăm, iar nu să împiedicăm, epuizarea resurselor naturale. Potrivit lui Daly, „economia de echilibru nu poate dura la nesfârșit, dar nici creșterea economică sau o economie în permanent declin” [10, p. 369]. În cele din urmă, remarcă Daly, însăși lumea noastră are un sfârșit și numai Dumnezeu, înțeles ca stăpânitor al Creației, se bucură de dimensiunea eternității [10, p. 370].

Georgescu-Roegen observa că neluarea în considerare în economia clasică a caracterului entropic al procesului economic este explicabilă prin faptul că presupozițiile care au ghidat cercetarea au fost acelea ale epistemologiei mecaniciste [8, p. 274]. Fizi-

ca de tip newtonian în care diversele procese erau gândite potrivit principiului acțiunii și reacțiunii, asemenea unor bile de biliard care se ciocnesc, ricoșează și au diverse traiectorii, a fost modelul celorlalte științe până când fiecare dintre acestea și-a găsit stilul adecvat de gândire. Oricum, economiștii clasici s-au străduit să dea individualitate procesului economic, dar nu au mers mai departe decât conceprea unui sistem închis cu fluxuri circulare. Apariția termodinamicii, dezvoltarea științelor vieții și a teoriei sistemelor au subminat treptat cadrul supozițional mecanicist și au alimentat noile explorări teoretice. Georgescu-Roegen și Daly pot avea, în acest sens, pretenția instituirii unei noi paradigme în cercetarea economică.

Valorile globalizării

Modelul propus de Daly duce la un paradox: deși se bazează pe o perspectivă științifică riguroasă, pe analiza procesului economic pornind de la conceptul de entropie, din punct de vedere practic el este irealizabil, având caracteristicile unei utopii. Mai mult decât atât, și din punct de vedere teoretic, pe baza perspectivei împrumutată din termodinamică, modelul poate fi calificat drept o imposibilitate entropică. De fapt, așa cum va recunoaște și Daly, economie de echilibru „nu este nici statică și nici eternă, ci un sistem în echilibru dinamic aflat într-o biosferă entropică.” [9, p. 117] Caracterul utopic al proiectului este dat și de faptul că oamenii reali, vii, aflați în rolul de agenti economici, acționează firesc pentru maximizarea profitului în vederea creșterii bunăstării, așa că acordul lor voluntar pentru economia de echilibru devine greu de obținut.

De aceea, Daly vorbește despre „creștere morală”, ceea ce ar însemna că perspectiva etică devine aceea care influențează deciziile de politică economică și transformă societatea. Totuși, este greu de presupus că se va ajunge voluntar la o asemenea conformare pornind de la conștientizarea și internalizarea unor valori morale adecvate economiei de echilibru. De fapt, după cum s-a remarcat în literatura de specialitate, instituțiile proiectate de Daly s-ar afla în situația de a impune anumite decizii, ceea ce ar face ca economia de echilibru să fie una autoritară, în care deciziile instituționale se iau de sus în jos. Teoreticienii din domeniul eticii mediului și dezvoltării durabile accentuează aspecte morale ale dezvoltării și încearcă să devină convingători prin introducerea conceptului de justiție (dreptate) aplicată în relația cu mediul, ceea ce s-ar exprima prin principii și constrângeri constitutive dreptului mediului.

Kerschner [Vezi 11] revigorează modelul lui Daly al economiei de echilibru pe baza ideii de echilibru dinamic, considerând că acest model este o alternativă viabilă la strategiile reducerii activităților economice la care s-ar putea ajunge în cazul unei crize, așa cum ar fi, de exemplu, una a resurselor energetice. Experții în macroeconomie lucrează deja la diverse modele matematice ale dinamicii economice în care includ și aspecte de tip calitativ, așa cum ar fi noile tehnologii alternative și atitudinile față de ele [12], ori tendințe politice spre autoritarism [13].

Dar tot acest proces complex depinde de contextul geografic, social și istoric, fiind

de preferat adecvări ale modelului în funcție de condițiile locale. Fenomenul globalizării aduce noi tendințe și supune modelul economiei de echilibru unei regândiri strategice. Globalizarea accentuează perspectiva holistă și relațională asupra ecosistemului planetar și aduce o vizune bazată pe conectivitate asupra diverselor fluxuri din sistemul socio-economic. În același timp, este definit un nou orizont de echilibru prin care tensiunea dinte tendințele globale și procesele locale este armonizată teoretic și pragmatic. „Gândește global și acționează local” devine sloganul care are forța unei sinteze filosofice.

REFERINȚE

1. MEADOWS, D. H. The Limits of Growth. A Report for the Club of Rome’s Project of the Predicament of Mankind, New York: Universe Book and Potomac Associate, 1982.
2. SMITH, A. Avuția națiunilor, București: Publica, 2011. Traducere de Monica Mitarcă.
3. DALY, H. E. Steady-State Economics. London: Earthscan Publications Ltd, 1992.
4. EHRLICH, P. R. The Population Bomb. New York: Ballantine Books, 1968.
5. DAILY, G. C., EHRLICH P. R. Population, Sustainability, and Earth’s Carrying Capacity. În BioScience, Nr. 42 (10), 1992, pp. 761-771.
6. EHRLICH, P. R., EHRLICH, A. H. The Population Bomb Revisited. În: The Electronic Journal of Sustainable Development, Nr. 1 (3), 2009, pp. 63-71.
7. LOMBORG, B. The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
8. GEORGESCU-ROEGEN, N. Legea entropiei și procesul economic, București: Editura Expert, 1996. Traducere de Georgeta Bolomey.
9. DALY, H. E. Ecological Economics and Sustainable Development. Selected Essays, Cheltenham: Edward Elgar, 2007.
10. DALY, H. E. (ed.) Economics, Ecology, Ethics. Essays Toward a Steady-State Economy, San Francisco: W#. H. Freeman and Company, 1980.
11. KERSCHNER, C. Economic de-growth vs. steady-state economy. În: Journal of Cleaner Production, Nr. 18 (6), 2010, pp. 544-551.
12. KERSCHNER, C. A multimethod analysis of the phenomenon of Peak-Oil, economic degrowth and attitudes towards technology. Institut de Ciència i Tecnologia Ambientals. Barcelona, Universidad Autonoma de Barcelona. PhD Thesis, 2012.
13. LEDER F., SHAPIRO, J. N., This time it’s different: An inevitable decline in world petroleum production will keep oil product prices high, causing military conflicts and shifting wealth and power from democracies to authoritarian regimes. În: Energy Policy, Nr. 36 (8), 2008, pp. 2850-2852.

FUNCȚIILE FILOSOFIEI ȘI ROLUL EI ÎN VIAȚA PRACTICĂ ÎN CONCEPȚIA GÂNDITORILOR ROMÂNI DIN SEC.AL XX-LEA

THE FUNCTIONS OF PHILOSOPHY AND ITS ROLE IN PRACTICAL LIFE IN THE CONCEPTION OF ROMANIAN THINKERS OF THE 20TH CENTURY

CZU: 14(498)″19″ **https://doi.org/10.59295/spd2024u.10**

Svetlana COANDĂ,
ORCHID: 0000-0002-1269-8085
e-mail: svcoanda@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The article analyzes the conceptions of Romanian thinkers: C.Rădulescu-Motru, L.Blaga, P.P.Negulescu, M.Florian, C.Noica with reference to the role of philosophy in practical life. Based on the analysis of reference works, comparison and synthesis, we came to the conclusion that these thinkers mentioned the importance of philosophy in the formation of personality according to ideals, a certain hierarchy of values, developing the critical spirit, will power, the ability to harmonize different points of view, freedom of thought, human dignity, etc. Philosophy ensures the spiritual continuity of generations, its role in practical life manifesting itself by being a source of activity goals and criteria of appreciation in accordance with authentic values.*

Keywords: *philosophical consciousness, activity ideals, philosophical tolerance, the value of philosophy, practical life.*

INTRODUCERE

Destul de des și firesc cei ce studiază filosofia sau se interesează de filosofie își pun întrebarea: care sunt funcțiile filosofiei, rolul ei în viața omului, care este utilitatea filosofiei, rolul și locul ei în viața practică? Are ea vre-o aplicabilitate practică?

E cunoscut că încă din antichitate ca una din funcţiile, din sarcinile primordiale ale filosofiei este menționată formarea omului virtuos, „osteneala pentru suflet”, efortul de ai face pe cetăţeni cât e posibil mai buni, de a perfecta condiţia morală a tuturor care o însuşesc şi preferă –prin aceasta se manifestă rolul practic al filosofiei. În acest sens, Hegel, în *Prelegeri de istorie a filosofiei*, afirma că întreaga filosofie a lui Socrate, scopul căruia era „desăvârșirea sufletului”, este, prin conţinutul ei, „o filosofie practică”.Aceste idei au fost dezvoltate și de filosofii români din sec. al XX-lea.

Funcțiile și rolul filosofiei în viziunea gânditorilor români din sec. al XX-lea

Filosof și pedagog notoriu, C.Rădulescu-Motru (1868-1957) afirma că filosofia contribuie la formarea omului întreg, la formarea „firii omului” ca om, după un ideal, după o ierarhie de valori. Rolul educaţiei constă în influenţa exercitată asupra devenirii

unui om în scopul punerii în valoare a capacităţilor sale fireşti, menţiona el. Adevărata filosofie trebuie să cuprindă atât adevărul filosofic al operelor, cât şi cel al celui ce gândeşte, adevărul cunoaşterii, experienţei şi trăirii. În aşa mod cunoaşterea filosofică se manifestă ca o cale rodnică de perfecţionare a propriului gând, pentru a putea prelua pe cont propriu întreaga povară a responsabilităţii pentru reflexie. În lucrarea *Rolul educativ al filosofiei*, C.Rădulescu-Motru menţiona că atitudinea sceptică sau nihilistă faţă de filosofie provine, în mare măsură, din decepţiile înregistrate în educaţia filosofică. Filosoful român susținea cu optimism că orișice om vrea să practice filosofia, pentru că ţelul ei este să formeze „omul întreg”. În procesul educaţiei filosofice, accentua el, e necesar de format „firea omului ca om”, conform unui ideal, după o ierarhie de valori ce se vor realiza în viitor. Însă, menţiona C.Rădulescu-Motru în acest studiu, educaţia filosofică s-a redus, în cele mai multe cazuri, la latura ei strict informaţională, ca istorie a gândului materializat în opere şi a fost neglijat mediul şi cunoştinţele despre om. Filosofia e redusă adesea la o simplă comentatoare de texte, fără o legătură cu viaţa celui ce filosofează. Adevărata filosofie trebuie să cuprindă atât adevărul filosofic al operelor, cât şi al celui ce gândeşte, „adevărul cunoaşterii, experienţei şi trăirii.” Separate şi opuse, cele două faţete ale educaţiei filosofice conduc fie spre dogmatism, fie spre relativism subiectivist – concluziona C.Rădulescu-Motru în reflecţiile sale care, observăm bine, sunt deosebit de actuale şi astăzi.

C.Rădulescu-Motru accentua rolul educativ ca una dintre cele mai importante funcţii ale filosofiei. Filosoful este un gânditor şi un educator în acelaşi timp. Chiar de la origini, scria el, „gândirea filosofică a fost îndreptată spre perfectarea omului, sub raportul conduitei şi al mentalităţii. Filosofia a fost şi este, în primul rând, înţelepciune; adică, gând şi faptă cumpănită... Un om de cultură filosofică este presupus a fi înzestrat cu spirit critic în judecată şi, în acelaşi timp, stăpân pe hotărârile voinţei. Nu este filosofie care să tindă la un alt scop.” Această menire determină şi scopul studierii filosofiei în Universităţi – „de a forma cugetători de elită, care să influenţeze apoi asupra culturii naţionale”[1, p.93].

În continuare, C.Rădulescu–Motru iar şi iar stăruie asupra rolului deosebit de important al profesorului de filosofie. Foarte mult depinde de măiestria profesorului, de faptul cât de bine cunoaşte el nivelul intelectual şi moral al celor către care este adresată lecţia, menţiona filosoful român. De exemplu, acentua el, „o lecţie bine făcută asupra ultimelor zile din viaţa lui Socrate, poare contribui mai temeinic la educaţia morală a elevului decât multe alte lecţii pline de consideraţii teoretice”. Aşadar, educaţia pe care suntem în drept să o aşteptăm de la învăţământul filosofic, nu vine doar de la cantitatea cunoştinţelor filosofice, ci, în primul rând, vine de la priceperea cu care se vor propune aceste cunoştinţe, atenţiona C.Rădulescu–Motru.

În studiul *Gândirea filosofică. Înţelesul şi scopul*, acest gânditor mai evidenţiază o trăsătură a filosofiei, pe care o numește toleranţă filosofică. Este adevărat, scria el, că în istoria filosofiei întâlnim scrieri asupra aceleiaşi probleme filosofice dar care diferă sau sunt opuse după interpretări. Acest fapt e invocat adeseori ca argument împotriva preten-

ţiei filosofiei de a fi o cercetare ştiinţifică. Însă, explica C.Rădulescu–Motru, aceasta se întâmplă datorită specificului filosofiei, care are „un orizont mai larg de cercetare faţă de cum îl au ştiinţele speciale, tolerează coexistenţa afirmaţiilor nu numai diferite, dar chiar opuse; toleranţa ei nu este o slăbiciune, cum este totdeauna în ştiinţele speciale..., ci o consecinţă care decurge din însăşi natura filosofiei". Deoarece, continuă el, filosofia „nu cercetează problemele dintr-un singur punct de vedere, ci din toate punctele de vedere, şi nu-şi alege obiectul dintr-o anumită categorie de obiecte, ci se ridică deasupra diferenţierii pe categorii, pentru a cerceta însăşi raţiunea de a fi a acestei diferenţieri"[2, p.116] .

Observăm, deci, că gândirea filosofică, fiind mai cuprinzătoare, promovând o obiectivitate superioară şi o atitudine critică, are capacitatea de armonizare a diferitelor puncte de vedere a oamenilor de ştiinţă, toleranţa filosofică fiind impusă de relativismul cunoştinţelor omeneşti. „Adevăratul filosof, oricât de sigur ar fi pe convingerile sale, ştie totuşi că ultimul cuvânt despre înţelegerea lumii şi a vieţii, pe care filosofia îl urmăreşte, nimeni nu l-a spus încă, şi poate că nici nu-l va spune vreodată. Motivarea toleranţei lui nu stă, aşadar, în slăbiciune, ci în tăria de a recunoaşte adversarului dreptul la libertatea de gândire" – menţiona C.Rădulescu-Motru.

Idei asemănătoare au promovat şi alţi filosofi români. Astfel, Lucian Blaga(1895-1961) menţiona că nici o soluţie filosofică nu poate să se transforme în una definitivă, nici o filosofie nu este o izbândă care ar face de prisos o altă încercare. Meritul incontestabil al filosofiei este formarea „conştiinţei filosofice" care este, după cum menţiona Lucian Blaga, esenţială pentru om. Destinul general al filosofiei constă în a provoca „starea de trezire" în raport cu „starea naturală" a spiritului uman. Filosofia provoacă proiecţii de lumină în noaptea ignoranţei şi neputinţei noastre, menite nu doar să dezlege unele probleme, dar şi să ofere vieţii spiritului noi perspective de împlinire, noi orizonturi de cunoaştere. „Prin asemenea „trezire" a trecut spiritul omenesc de câte ori un mare filosof a venit cu lumina sa în cosmos. Orice filosofie ce nu-şi dezminte intenţia intrinsecă ei echivalează cu un adaos de luciditate" – menţiona L. Blaga în studiul *Despre conştiinţa filosofică*.

În această lucrare el definește conştiinţa filosofică ca modul în care filosofia „prinde ştire de sine"; fiind conştiinţa de sine a filosofiei, nivelul cel mai înalt de conştiinţă. Anume datorită conştiinţei filosofice, filosofarea ca tensiune spirituală, întrebătoare, ca „o mirare persistentă în faţa necunoscutului", ca „un început de drum şi un indiciu de libertate potenţială a spiritului, o desprindere din întuneric, o smulgere din starea latentă a gândului", devine o nevoie spirituală. Ea presupune un continuu şi asiduu exerciţiu al facultăţilor spiritului, formarea unui mod critic de a gândi şi, totodată, responsabilitatea pentru adevărul asumat [3, 17,19, 20, 41].

Alt filosof român, P.P.Negulescu (1872-1951), în studiul *Filosofia în viața practică*, răspunde la această întrebare pornind de la evidențierea a două aspecte complementare ale existenței umane: viața teoretică și viața practică, care semnifică, respectiv, „totalitatea cugetărilor" din perspectiva a trei domenii: religia, știința și filosofia și „totalitatea faptelor unui om". Atât viața teoretică, cât și viața practică sunt determinate de nevoia

omului de a înțelege lumea și de a supraviețui . În consecință, apar scopuri teoretice și scopuri practice.

Religia, știința și filosofia, ca expresii (manifestări) ale „vieții teoretice” se află într-o relație de complementaritate și continuitate, toate urmărind ca scop final înțelegerea lumii. Religia e considerată de Negulescu ca un prim tip de raportare teoretică și practică la lume, o etapă inițială care răspunde, drept că într-un mod inferior (asociat de autor cu o insuficientă „dezvoltare intelectuală”), la nevoia fundamentală a omului de a explica fenomenele înconjurătoare. Prin aceasta și se explică, în concepția lui Negulescu, universalitatea religiilor.

Știința și filosofia sunt moduri superioare de cugetare, bazate pe logică. Ele se află într-un raport strâns de complementaritate, filosofia având misiunea, dar și capacitatea de a clarifica fundamentele științelor și de a realiza o sinteză coerentă a rezultatelor cercetărilor din știință. „Filosofia are în viața intelectuală a omenirii un îndoit rol. Ea are să verifice, întâi, primele principii ale tuturor celorlalte științe și să le legitimeze din punctul de vedere al adevărului; ea are să împreune, al doilea, ultimele concluzii ale tuturor celorlalte științe, într-o sinteză unică și superioară”, menționa Negulescu, scopul final al activității teoretice fiind adevărul [4, p.73].

Cât privește viața practică, ea, de asemenea, e determinată de existența unui scop final; de un „ideal”. Filosofia are rolul de a formula, pentru fiecare individ, „un ideal de activitate”, un scop ultim al vieții ce nu poate fi oferit de nici o știință în parte. Negulescu considera că fără acest ideal (scop final) omul nu poate ajunge să fie fericit, or fericirea și este finalitatea (sensul și scopul) vieții practice. Fericirea, ideea şi dorinţa fericirii, este marele motor al activităţii omeneşti, atât în viaţa practică, cât şi în viaţa teoretică”, accentua Negulescu [5, 65,76, 79].

Convingerea lui Negulescu este că anume filosofia joacă rolul principal în fundamentarea unui astfel de ideal sau scop final al vieții omului și, deci, aceasta și este funcția, misiunea filosofiei în viața practică. Numai intervenirea filosofiei, care în baza rezultatelor științelor speciale elaborează o concepție unitară, privitoare la rostul și scopul vieții omenești în general, poate opera o schimbare a idealurilor omenirii – „schimbare care să împingă cu putere omenirea în direcția celei mai desăvârșite perfecțiuni intelectuale și celei mai sublime purități morale”, menționa gânditorul.

Așadar, Negulescu susține că rolul filosofiei în viața practică constă în faptul că filosofia este o sursă de idealuri, inclusiv idealuri de activitate, criterii de apreciere a valorii reale a unor lucruri, fapte, trăsături, comportamente etc. „Dacă fără știință nu este posibilă o cunoaștere mai amănunțită și mai sigură a lucrurilor lumii, în schimb, fără filosofie, nu e posibilă o prețuire mai largă și mai adâncă, mai dreaptă și mai generoasă a lor. Și numai o asemenea prețuire poate contribui cu adevărat la orientarea înspre mai bine a activităților omenești,-- orientare în lipsa căreia progresul nu se mai poate realiza. De aici, necesitatea filosofiei, ca o completare a științei.” De asemenea, filosofia joacă un rol în viața practică prin faptul că este o parte importantă a ceea ce Negulescu numește „dezvoltare intelectuală” care, „sporind puterea de reprezentare, îi face pe oameni mai

capabili de simpatie și prin urmare mai puțin egoiști, mai puțin răi, dacă nu chiar mai buni."

Și Mircea Florian (1888-1960), în lucrarea *Rolul şi utilitatea filosofiei*, accentua că filosofia exprimă capacitatea omului de a se cunoaşte pe sine şi lumea, tentativa lui de a nu rămâne la experienţă, ci de a se înălţa spre inteligibil, spre esenţe, prin capacitatea de a da vieţii umane „unitate, stil şi nobleţe".

La rândul său, Constantin Noica (1909-1987), în lucrarea *Devenirea întru fiinţă*, apreciază filosofia ca o întoarcere a spiritului spre întemeieri: în plan metafizic filosofia este „o revenire la o fiinţă pe care o desfiinţase", iar în plan etic „reîntoarcerea asupra faptei săvârşite", astfel marcând perspectiva devenirii fiinţei. Datorită acestor întemeieri, filosofia contribuie la faptul ca fiecare generaţie, în devenirea sa istorică, să recunoască şi să reafirme valori precum adevărul, binele, frumosul, dreptatea, justiţia, fericirea etc. Astfel, prin întemeieri, filosofia asigură continuitatea spirituală a generaţiilor. Ideea valorilor obiective, introdusă în conştiinţa filosofică încă de Platon, s-a aflat la baza culturii europene, remarca Noica.

CONCLUZII

Cele menţionate dezmint şi înlătură îndoiala în valoarea filosofiei. Filosofia implică un demers educativ, formativ, important prin faptul că este atât cunoaştere, cât şi evaluare şi angajare intelectuală faţă de lume. Filosofia acţionează ca un gen de terapie intelectuală, menţinând treaz spiritul critic, formează „conştiinţa filosofică", sporeşte luciditatea spiritului, permite înţelegerea faptului că fiecare filosofie îşi are momentul său de adevăr, justificarea proprie şi că nici una nu poate fi absolutizată. Prin intermediul marilor sisteme filosofice este afirmată suveranitatea gândirii şi a capacităţii omului de a-şi stabili scopuri și idealuri, demnitatea umană şi respectul valorilor general-umane.

REFERINȚE

1. RĂDULESCU-MOTRU, C. *Filosofia în România veche*. Iaşi, 2008, 292 p. ISBN 978-973-7814-05-0.
2. Ibidem.
3. BLAGA, L. *Despre conștiința filosofică*. Ed. Facla,1974, 178 p. ISBN 973-50-0399-6
4. NEGULESCU, P.P. *Filosofia în viața practică*. București, EuroPress Group, 2007, 415 p. ISBN 978-973-1727-09-7.
5. Ibidem.

ADEVĂRUL ȘI FERICIREA ÎN RAPORT DESCHIS: O PERSPECTIVĂ METAFORICĂ

TRUTH AND HAPPINESS IN AN OPEN DIALOGUE: A METAPHORICAL PERSPECTIVE

CZU: 11.83:17.022.1 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.11**

Cristina URSU,
e-mail: ursu.cristina1@usm.md
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The ethics of truth and happiness are intertwined in an essential way. We perceive the truth as the foundation of happiness. It is the coming-out-of-hiding of the being towards the guiding light of the inner way. In this article we will present some conceptual benchmarks from Aristotle and Heidegger about "happiness" and "truth" in the key to creating metaphors with high school students, starting from the metaphor of Dante's circle/sphere from "Paradise". The use of metaphors in philosophy education is a valuable pedagogical tool, facilitating abstract understanding and promoting critical reflection. By comparing students' reflections with philosophical works, the analysis underscores the effectiveness of metaphors in making abstract philosophical concepts more accessible and meaningful to learners.*

Keywords: *truth, happiness, metaphor, philosophy with/ for children, creative writing.*

INTRODUCERE

Filosofia pentru și cu copii, ca domeniu emergent al educației, oferă un cadru potrivit pentru dezvoltarea atitudinilor (drept parte integrantă a competenței: cunoștințe, abilități și atitudini, în care acestea din urmă se referă la *a ști de ce* și se raportează la valori și etică, responsabilitate, motivație, perseverență, deschidere față de învățare și schimbare, adaptabilitate etc.), încurajând elevii să exploreze întrebări filosofice despre natura lucrurilor din lume. Întrebări filosofice care sunt puse pentru a „mobiliza gândirea care dă naștere unor construcții și deconstrucții filosofice, într-un efort de a găsi răspunsuri și de a evidenția aporii, antinomii, având o experiență care să ducă la schimbare sau la dezvoltare personală” [1, p. 178]. Acestea diferă de întrebările didactice, la care răspunsul este evident și formulat. În contextul acestui articol, investigarea relației dintre conceptele de „adevăr” și „fericire” devine esențială în formarea unei perspective autentice asupra vieții.

Filosofia pentru copii promovează dialogul filosofic ca metodă de predare, oferind tinerilor oportunitatea de a explora concepte complexe prin discuții și reflecții. În acest cadru, utilizarea metaforelor devine un instrument pedagogic valoros, facilitând înțelegerea abstractă și promovând gândirea critică. Articolul de față explorează această abordare, concentrându-se pe cum conceptele de adevăr și fericire pot fi integrate și

înțelese prin intermediul metaforelor, în cadrul unui atelier de filosofie cu elevii.

Acest articol își propune să atingă următoarele obiective: *explorarea conceptuală* („adevăr" și „fericire"); *integrarea educațională:* (cum aceste concepte pot fi integrate în procesul educațional, folosind metaforele ca instrument pedagogic pentru a facilita înțelegerea și reflecția); *analiza practică* a rezultatelor unui atelier filosofic, desfășurat cu elevii, în care aceștia au formulat metafore pentru conceptele vizate, evidențiind impactul acestei metode asupra înțelegerii lor filosofice; *implicarea practică* (sugestii și propuneri pentru intervenții pedagogice, care să sprijine dezvoltarea gândirii critice, creative și grijulii, centrale în reflecția filosofică în rândul elevilor.

MATERIALE ȘI METODE

Metodologia acestui studiu se bazează pe o abordare calitativă, cu etapele emergente: *descrierea contextului* (atelierul de filosofie s-a desfășurat în Instituția Publică Liceul Teoretic „Andrei Straistă", or. Anenii Noi, implicând un grup de liceeni); *structura atelierului* (conform cadrului ERRE); *activitatea de scriere creativă* (elevii au fost ghidați să creeze metafore care să ilustreze propria lor înțelegere a fericirii. Au fost utilizate tehnici de lectură, brainstorming și discuții în grup, pentru a stimula creativitatea și reflecția); *prezentarea propriu-zisă a metaforelor*, cu analize de vigoare a diferitelor perspective și înțelesuri ale fericirii în raport cu adevărul; *colectarea datelor*, pentru a identifica temele recurente în receptarea conceptelor filosofice; *analiza datelor* prin compararea cu cu conceptele filosofice discutate în operele filosofice, pentru a evalua coerența și relevanța reflecțiilor elevilor. Limitările studiului constau în eșantionul limitat, în numărul relativ mic de participanți și contextul specific al unui liceul singular; subiectivitatea analizei calitative, care poate influența interpretarea rezultatelor.

Această metodologie urmărește să ofere o structură nuanțată a modului în care elevii percep relația dintre „adevăr" și „fericire", și cum pot fi folosite metaforele pentru a facilita această înțelegere de ordin filosofic în contextul educațional formal.

Metafora drept instrument al conceptualizării filosofice

În cadrul acestui articol, metafora se definește drept instrument pedagogic valoros pentru a facilita conceptualizarea filosofică a elevilor, înțelegerea și reflecția. Mai mult, unii filosofi au stabilit faptul că „sistemul nostru conceptual obișnuit, în termenii căruia atât gândim cât și acționăm, este fundamental metaforic" [2, p. 3]. Metafora așadar facilitează înțelegerea conceptelor abstracte, precum „adevărul" și „fericirea", participă la transformarea conceptelor abstracte în imagini mentale concrete și tangibile, făcându-le mai accesibile. Prin analogii și comparații, metaforele permit elevilor să raporteze noțiunile filosofice complexe la experiențele personale de zi cu zi. Mai mult, aceasta stimulează gândirea critică și creativă, încurajează elevii să analizeze și să interpreteze diferite sensuri și perspective, să evalueze concepte filosofice. Acest tip de atelier filosofic permite exprimarea ideilor într-un mod inovator și personal. La fel, metafora promo-

vează interacțiunea în dialog, servind drept punct de plecare pentru dezbateri filosofice în cadrul comunității de cercetare, încurajează schimbul de idei în vederea construirii unui înțeles comun. Metafora poate fi instrument care dezvoltă înțelegerea interpersonală, a experiențelor și perspectivelor celuilalt. Metafora poate contribui la îmbogățirea expresivității lingvistice, oferind noi moduri de a exprima idei complexe și nuanțate.

Prin urmare, metafora reprezintă un instrument pedagogic de rezonanță în educație, oferind o modalitate inovatoare de a explora și defini concepte filosofice esențiale. Acestea, fiind de ordin abstract, nu pot fi clar delimitate în experiență și din acest motiv este nevoie de alte concepte pe care le putem înțelege în termeni clari, cum ar fi obiectele sau noțiuni de spațiu-timp etc. Acest lucru, conform studiului fundamental în lingvistica cognitivă „Metaphors We Live By”, „implică înțelegerea unui tip de experiență în termenii altui tip de experiență” [2, p. 116]. În alte cuvinte, concepte precum „adevăr”, „fericire”, „iubire”, „timp”, „idee”, „înțelegere”, „sănătate”, „status”, „moralitate” etc. au nevoie de definiții prin metafore, întrucât nu sunt suficient de clar delimitate în propriile lor termeni.

Eudaimonia, dincolo de fericire în viziunea lui Aristotel

Traducerea convențională a termenului grecesc antic *eudaimonia* drept „fericire” este una limitativă. Cuvântul își are rădăcina în „eu” care nu desemnează faptul de a fi „fericit”, ci „bine”. Următoarea particulă lingvistică „daimonia” converge din „daimon” care desemnează un spirit arhetipal. Așa cum a fost desfășurat de către Aristotel, termenul „eudaimonia” nu constă într-o stare de plăcere și satisfacție, ci reprezintă cel mai înalt bine uman, singurul bine, binele în sine (drept scop în sine) mai mult decât drept mijlocitor pentru împlinirea unui scop străin lui însuși. Astfel, scopul desăvârșit pentru Aristotel este fericirea, întrucât este dorită mereu pentru sine și nicicând pentru ceva ce se află în afară. „Fericirea apare deci ca un bine perfect și autarhic, pentru că ea este scopul tuturor actelor noastre” [3, p. 37]. Aceasta deține un caracter autarhic, în alte cuvinte, își este suficientă sieși și transformă viața într-o împlinire, fără să aibă nevoie de adaosuri externe.

Mai multe perspective din filosofia occidentală contravin viziunii lui Aristotel despre eudaimonia, precum ar fi hedonismul (Epicur și, mai târziu, utilitariștii Jeremy Betham și John Stuart Mill, care raportează fericirea la maximizarea plăcerii și minimizarea durerii) sau nihilismul (Friedrich Nietzsche care respinge ideea existenței unui sens obiectiv în viață și a unor virtuți morale intrinseci, când „toate denumirile binelui și răului sunt niște simboluri” [4, p. 61], astfel încât respinge concepția aristotelică despre un scop suprem și despre virtute ca fundament al fericirii).

Conform lui Aristotel însă, fericirea constă în virtute, este „o anumită activitate a sufletului în conformitate cu virtutea” [3, p. 41]. Virtutea sau excelența unui lucru constă în acea caracteristică care îi permite să-și îndeplinească funcția (astfel, virtutea ochilor ar fi o bună performanță a vederii). Prin urmare, eudaimonia constă în buna îndeplinire a unei funcții anumite caracteristice ființei umane, oricare ar fi aceasta, iar virtutea toc-

mai îi permite să îndeplinească bine acea funcție, s-o realizeze pe potriva potențialității de la început. În așa fel, binele uman se dovedește a fi activitate rațională a sufletului în conformitate cu virtutea, „activitatea sufletului conformă cu rațiunea, sau cel puțin nu lipsită de rațiune” [3, p. 37]. Așa încât, eudaimonia este mai mult un act decât o stare emoțională și implică, în mod necesar, exercitarea rațiunii. Nu este plăcere, ci mai degrabă o împlinire lăuntrică. Întrebarea care urmează ar fi: împlinire în ce? Noi spunem aici împlinire în adevăr.

Dialectica adevărului și rătăcirii în cadru fenomenologic heideggerian

Conform lui fenomenologiei lui Heidegger, libertatea este *esența* adevărului însuși. Adevărul, existând, există în libertate. Îl eliberează pe cel pe care-l vede și-l spune. Un lucru pe care îl atenționează Heidegger este faptul de a lăsa adevărul la bunul plac al omului, de a fi coborât la nivelul subiectului uman și la dispoziția sa. „Pentru metafizică, adevărul este acel ceva – netrecător și veșnic – care niciodată nu poate fi întemeiat pe vremelnicia și fragilitatea ființei” [5, p. 144]. Este întotdeauna, dincolo de timp, un fundament al esenței și existenței la care se poate reveni iar și iar. Statornicia omului în Adevăr îi deschide faptul libertății. Însă această statornicie și caracterul de fundament al Adevărului se juxtapune cu libertatea, care implică spațiu fără limite, posibilități, extinderi. „Și veți cunoaște adevărul, iar adevărul vă va face liberi” [6], după Iisus Hristos, când opune libertății ipostaza de rob al păcatului.

Adevărul implică starea-de-deschidere către acesta. Starea-de-deschidere în sensul voinței de a-l regăsi înăuntrul ființei, pentru că el deja se află acolo. Starea-de-deschidere a ochilor spre tendința vie de ascundere a Adevărului. Acest fapt implică și motivația acestei tendințe, motivul pentru care neadevărul trage după sine ființa în arealul orbirii și amăgirii. Situarea în deschis implică deja Adevărul. Adevărul eliberează ființa și ochii de ne-adevăr, astfel, situând în deschis ființa. Situarea în deschis aparent ar fi vulnerabilă la atac; însă nu, adevărul e ca un scut protector. Starea de ascundere este mai vulnerabilă, de aceea există în ascunzișul vederii. De nu s-ar teme, nu s-ar fi ascuns în primă instanță. Ne-adevărul și starea de ascundere există într-un spațiu închis, izolat, care acaparează ființa și o domină, astfel încât să nu iasă la suprafața lucrurilor. De aceea, este o stare de ascundere a ascunderii, un „mister”, după Heidegger. Mister care nu se vrea revelat, altfel ar dispărea. Misterul (ascunderea a ceea ce este ascuns) guvernează asupra întregii ființe a omului.

Ființarea este și dacă e lăsată să fie, libertatea se dezvăluie în arealul deschis al lumii. „Faptul-de-a-lăsa-să-fie înseamnă a te implica în ființare” [5, p. 145]. Starea de ascundere, dimpotrivă, forțează, constrânge, obligă. Implică o rezistență, este un mecanism violent. Cuvântul *ἀλήθεια* se traduce din limba greacă prin „stare-de-neascundere”, care este „adevărul” eliberator din această stare de necunoaștere. „Faptul-de-a-fi-ieșit-din-ascundere” din negurile păcatului și dezvăluirea lui prin identificarea, rostirea lui în Adevăr redă libertatea – dimensiune în care regăsim fericirea.

Fericirea este o stare de prezență mediată de faptul deschiderii prin recunoașterea faptelor care închid ființarea. Libertatea este un spațiu care nu este o determinație a

omului, o caracteristică, ci un spațiu de explorare în care omul are acces prin mijlocirea Adevărului. „Adevărul este ieșirea-din-ascundere a ființării prin care ia naștere o stare-de-deschidere” [5, p. 148] spre fericire. Libertatea, faptul-de-a-lăsa-să-fie lucrurile, de a lăsa ca ele să se întâmple în ritmul și menirea lor.

Pe de altă parte, rătăcirea este anti-esența, locul de desfășurare a erorii. Eroare care se realizează fie prin mici stângăcii, fie prin alegeri decisive, dezorientate. Rătăcirea catalizează eroarea, îl predispune pe om de a o înfăptui, astfel drumurile ieșirii să se încâlcească și mai mult. Rătăcirea este asemenea unei apăsări în eroare, în păcat. Mișcarea dialectică dintre fericire și rătăcire le fundamentează în starea de ascundere/ deschidere, adevăr/ neadevăr.

Fericirea în metafore, atelier de filosofie pentru tineri gânditori

Într-un atelier de scriere cu elevi din clasa a 10-a din Instituția de Învățământ Liceul Teoretic „Andrei Straistă”, or. Anenii Noi, aceștia au reflectat asupra câtorva întrebări în raport cu starea de fericire și au propus o serie de metafore pentru „fericire”. În **etapa de evocare** a atelierului, s-a propus o asociere liberă a fericirii cu un cerc/ sferă. Elevii au explicat această asociere prin faptul că fericirea face omul să se simtă împlinit, nu are colțuri, obstacole, este o stare fluidă și atotmișcătoare, este ca un ceas dincolo de timp și-n timp deopotrivă, o stare atotcuprinzătoare; este un întreg atât pe dinafară, cât și pe dinăuntru, cu cât se dilată interiorul, carcasa se extinde și-și lărgește arealul de răspândire, îi cuprinde pe mai mulți oameni; cu cât omul se simte fericit, cu atât o răspândește printre semeni, chemându-i înăuntrul cercului. Cercul implică starea de *a fi*, de a fi în plinătate, întregit.

În **etapa de realizare a sensului**, atelierul a urmat cu studierea părții a treia din „Divina Comedie” de Dante Alighieri, *Paradisul*. Activitatea a fost mijlocită prin diverse tehnici analitice, cum ar fi lectura intensivă, adnotarea textului și împărțirea pe secțiuni; contextualizarea culturală și analiza tematică, simbolică; participarea la discuții de grup și utilizarea resurselor digitale pentru adnotări și comentarii relevante. La Dante, Paradisul este descris ca o serie de sfere concentrice, care înconjoară Pământul și reprezintă alegoric ascensiunea sufletului la Dumnezeu. În al cincilea cânt, limbajul figurat relevă împlinirea fericirii prin versul „de-atâta har al fericirii pline” [7, p. 538], așa cum este cercul/ sfera împlinite în arealul lor de desfășurare a propriei esențe, cu cerurile Lunii, Mercur (suflete active), Venus (suflete iubitoare), Soarele (suflete înțelepte), Marte (sufletele războinicilor), Jupiter (principii înțelepți și drepți), Saturn (suflete contemplative), cerul al optulea înstelat (suflete triumfătoare), cerul al nouălea, primul mobil, cristalin (stihiile îngerești) și cerul Empireu – locație divină, împlinire supremă.

În **etapa de reflecție** din cadrul atelierului cu liceenii, aceștia au propus o serie de metafore pentru fericire: *munte de pe care fie cazi, fie urci; paharul plin; armă invincibilă; far în noapte, care ghidează spre limanul liniștii și al împlinirii; ochi albaștri în care se pierde privirea Celuilalt; un om în căutare de sine; rază de soare fără de început și sfârșit; liniște care dăinuie pe dinăuntru și se vede în ochi; o grădină înfloritoare, în*

care fiece floare reprezintă un moment distinct și-o bucurie mică; un acoperiș care fie este, fie lipsește și plouă înăuntru; un ceas măsurător, care surprinde clipa hotărâtoare; o oglindă prin care se vede propria sa reflexie în ființa omului; părticică din timp care umple golul; o bucată de inimă care nu s-a lipit, un punct în care privirea revine iar și iar, o zare în care se pierd toate și apoi se regăsesc singure; un plin peste plin, dar în surdină și liniște; o șoaptă care se șoptește mereu și n-o poți striga nicidecum nimănui; un cadou perpetuu; o licărire în ochi, o putere în intenție, un drum al inimii împlinit; o strângere de mână cu infinitul; un somn fără visuri și calm; un teren proaspăt, un fir de iarbă fraged, o sămânță din lumea de dincolo, o promisiune; o îmbrățișare de priviri; un om din viitor care spune să trăim clipa de acum; un cuvânt care are în spatele lui o întreagă echipă; un mers vioi; un creion fragil, cu care se notează memoria; o pernă a liniștii; un miracol continuu; un lucru străveziu, prin care vezi lumea așa cum este; un penar în care se țin toate lucrurile mărunte; un nor singuratic, pe care îl admiră toți de pretutindeni; un loc felia este pentru toți la fel; o prietenie dintre doi copii.

Aceste metafore pot servi drept material de lucru pentru atelierele de filosofie ulterioare, pentru a extinde înțelegerea acestui concept filosofic esențial. Din cele premergătoare, putem puncta anumite constatări în raport cu diversitatea percepțiilor despre „fericire", variind de la senzații fizice (o îmbrățișare), la stări de spirit (calmitate) și experiențe personale (căutare de sine). Observăm și dualitatea experienței de a fi fericit – fie un proces (muntele de urcat), cât și finalitate (paharul plin). Acest lucru subliniază caracterul de a fi atins și de a fi păstrat al fericirii. Notăm și fragilitatea fericirii, faptul de a fi ceva delicat și ușor de pierdut (oglindă), fapt care subliniază necesitatea de a o proteja și păstra. Legătura cu momentul prezent, interconectarea cu celălalt, dimensiunea interioară a fericirii sunt câteva din multiplele aspecte și reflecții pentru discuții în continuarea seriei de metafore pentru noțiune de „fericire".

CONCLUZII

Adevărul este ca o ușă pe care n-o vede nimeni și cea care, deschisă fiind, lasă să *fie faptul-de-a-lăsa-să-fie* a lucrurilor. Atunci când se lasă deschisă, e ca și cum am reveni la esența de la început și e ca și cum ar fi fost așa dintotdeauna. Plinătatea acestei cunoașteri este fericirea. Fericirea faptului de a regăsi esența. Aceasta redă libertatea și ea se obține prin Adevăr. Din rătăcire și ascunziș spre libertate și deschidere. O dialectică nouă și veche a inimii care-și păzește dreptul la fericire.

Adevărul cu care pășim nu se vede decât atunci când privirea se închide în pas și-n pasul acela îl vedem cum păstrează în el liniștea. Și deși se pășește în acea clipă, Adevărul în liniște se vede licărind, pentru că pasul acela culege privirea în punctul său. Un punct-pas, un pas-punct juxtapuși în mersul fericirii, spre libertatea care e deschisă prin Adevăr. Spre faptul de a fi liber de rău, de minciună, de a ne lipsi de false identități în rătăcire.

Acest tip de activitate educativă, precum este atelierul de filosofie, poate contribui la valorizarea filosofiei pentru formarea holistică a liceenilor, la promovarea autoreflexi-

ei într-o comunitate de învățare, la înțelegerea nuanțată a conceptelor filosofice esențiale, explorate prin mijlocirea metaforelor, la stimularea gândirii critice și creative, la construirea unui fundament etic solid, la cultivarea atitudinii de învățare pe tot parcursul vieții.

REFERINȚE

1. BĂLAN, M. *Cum să faci filosofie cu copiii?*. București: Eikon, 2023. 281 p. ISBN 978-606-49-0864-3.
2. LAKOFF, G., JOHNSON, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1980. 242 p. ISBN 0-226-4680-1.
3. ARISTOTEL. *Etica Nicomahică.* București: IRI, 1998. 393 p. ISBN 973-98377-4-3.
4. NIETZSCHE, Fr. *Așa grăit-a Zarathustra*. București: Antet, 2009. 288 p. ISBN 978-973-636-363-4.
5. HEIDEGGER, M. *Repere pe drumul gândirii*. Bucureşti: Politica, 1988. 446 p.
6. BIBLIA. Evanghelia după Ioan [8:32].
7. ALIGHIERI, D. *Divina comedie.* Iași: Polirom, 2000. 733 p. ISBN 973-683-491-3.

SCHIMBĂRI DE PERSPECTIVĂ ÎN PERCEPȚIA TIMPULUI ȘI A CREAȚIEI ÎN LUMEA CAPITALISTĂ

PERSPECTIVE CHANGES IN THE PERCEPTION OF TIME AND CREATION IN THE CAPITALIST WORLD

CZU: 130.2:316.323.6 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.12**

Dumitru DODUL,
ORCID: 0000-0003-4235-4467
e-mail: dumitru.dodul@usm.md
Universitatea de Stat din Moldova
Maxim TUCHILUȘ,
e-mail: tuchilusmaxim69@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The aim of this paper is to analyze and explore the idea of the cancellation of the future, the causes, consequences and evolution of this phenomenon, by referring and resorting mostly on the perspectives and problematizations offered by two authors - Franco Berardi Bifo and Mark Fisher. The central idea is that at the cultural level we have reached an impasse in proposing, producing or creating new cultural forms, original aesthetics, and alternatives regarding social-economic and even political organization. The vision of what the future looks like, or what we consider to be new or futuristic, are already established cultural forms (films, music, fashion, music videos, literature, etc.) which are recycled and put into repetitive loops and cycles. These phenomena confront us with a change and a symptom of our own condition, in this sense the cancellation of the future is actually the effect of a change and metamorphosis in the collective perception and experience of time, an effect that manifests itself at the level of the production and consumption of culture. The cause of this transformation is the extent and speed with which capitalism, starting from the XX century and until now, has managed to set the parameters of what we call the reality of the everyday life.*

Keywords: *cancellation of the future, political organization, perspectives, cultural level, metamorphosis.*

INTRODUCERE

Tema sau subiectul viitorului, a fost mereu pentru omenire un prilej de speculație și prezicere. Fascinația și mirarea cu privire la necunoscutul ce va urma, și la ce are să se întâmple, survine și face parte din însăși felul în care suntem constituiți. Este vorba și de o întâlnire s-au confruntare cu propriile proiecții, așteptări, temeri, speranțe și limite. Viitorul ne surprinde, punându-ne față în față cu propria nepregătire pentru acesta. La nivel individual în viața de zi cu zi dar și de colectiv, în activitatea și acțiunile noastre, de la cele mai banale alegeri pe care le facem în viața de zi cu zi, și până la implementare de politici și reforme pe termen lung cu privire la ameliorarea și protecția mediului

de exemplu, viitorul, chiar dacă urmează să se întâmple, acesta deja se face simțit, se face prezent. Viitorul se amestecă mereu cu prezentul(același lucru este valabil și pentru trecut), este asemenea unei fantasme sau umbre care cade pe prezent, și a cărui prezență și nevoie de atenție o resimțim. Fluxul temporal este psihologic trăit, uneori mai explicit, alteori mai latent, iar asupra psihologiei influențează o mulțime de factori atât din interior cât și din exteriorul individului. Cultura este un asemenea factor; este o expresie, extensie și materializare a acestei trăiri, o formează și-i conferă un sens. Asociem de exemplu un anumit tip de artă cu o anumită perioadă de timp. Viitorul este un produs, și este fabricat într-o oarecare măsură. Ce credem că este, și ce poate fi, a depins și depinde în continuare de ideologii politice, crezuri religioase, filme, literatură science-fiction ș.a.

Ideea viitorului în sec.XX.

În sec. XX, începe sfârșitul ca anulare și disipare a ceea ce se promitea în religie, în lumea medievală și în proiectul iluminismului, în lumea modernă, apoi a politicilor revoluționare a sec. XX. Acestea vor culmina după războiul doi mondial și războiul rece în dărâmarea totală a oricăror utopii, și în instaurarea unui cinism față de noi promisiuni și așteptări optimiste cu privire la viitor. ,,Ideea viitorului este centrală în ideologia și în energia secolului al XX-lea și, în multe privințe, este amestecată cu ideea de utopie.”[2, p.12]. Imaginarul utopic este inaugurat cu manifestul și mișcarea futuristă, care conform lui Berardi este un act de credință în viitor, dar și o celebrare culturală și ideologică a istoriei sec.XX, și sfârșim cu înlocuirea imaginarului utopic cu unul distopic, exprimat în avântul literaturii SF și în final se ajunge la mișcarea punk din anii 70, cu lozinca - ,,NO future!”; tot în anii 70 a secolului trecut, Toffler vorbește despre ,,șocul viitorului” - termen ce descrie stresul psihologic cauzat de ritmul rapid al schimbării în societatea modernă, iar în 1992 Fukuyama va anunța sfârșitul istoriei. Sec.XX, a fost perioada mitologizării viitorului. Viitorului i s-a conferit această aură mitică și seducătoarea a unei noi lumi ideale, perfecte, care ne așteaptă și urmează să se întâmple cu siguranță

Mitologizarea viitorului

Conform lui Berardi, ideea de viitor poartă un caracter nefiresc, sau nenatural [2, p.12]. Ideea de viitor ce se egalează sau care presupune în mod inerent ceva bun, ca fiind această perioadă prosperă și înfloritoare, un viitor în care se inserează în mod necesar ideea de progres, inovație, nivel mai înalt de trai și bunăstare, se datorează relațiilor de cerere și producere de tip capitalist. Descoperirile geografice, cartografierea continentelor, industrializarea și accelerarea proceselor sociale, de producție și comerț, au amplificat limitele lumii însăși. Producția și utilizarea în masă a mașinilor a condus relativ rapid la o colonizare a tuturor sferelor fizice a planetei. Atâta timp cât colonizarea spațiilor terestre era încă în curs de desfășurare, am putut cu ajutorul inovațiilor tehnologice merge spre noi teritorii, aceste noi spații erau deschise explorării, erau străine și noi - un viitor era de conceput. ,,Viitorul nu este doar o dimensiune a timpului, ci și o dimensiune a

spațiului. Viitorul este spațiul pe care încă nu îl cunoaștem, încă trebuie să-l descoperim și să-l exploatăm”[2, p.17].

Schimbări în percepția timpului

Tranziția de la colonizarea spațiului la o colonizare a timpului(experiența timpului) [2, p.16], a însemnat și o colonizare a minții prin intermediul extensiei materiale a acestei - rețele de comunicare și internet. Revenind la mișcarea punk din anii 70, strigătul lor de „*NO future!”*, poate fi interpretat ca anunțarea unei schimbări în perceperea viitorului. Ce rezultă de aici este faptul că viitorul mai degrabă este o modalitatea a percepției și imaginației, o trăsătură a așteptării și atenției, iar modalităţile şi caracteristicile percepției noastre se schimbă odată cu transformările în domeniul culturii. Atitudinea noastră prezentă referitoare la viitor se află la polul opus, în comparație cu cel al modernilor. Atunci când miza și promisiunile sunt atât de ridicate, și brusc în câțiva ani totul se spulberă în genocide, războaie și atacuri teroriste, starea noastră curentă, așa cum Berardi o descrie ca fiind *post futuristă*, a devenit una cinică, dezamăgită, și îngrijorată de a mai auzi de alternative și viitoruri, bazându-se pe conștiința că viitorul nu va fi luminos, sau cel puțin ne îndoim că viitorul înseamnă progres. „Viitorul a devenit un subiect inconfortabil, ambiguu, nu este susceptibil de a fi cunoscut, întrucât am înțeles că liniile de intersecție sunt atât de complexe și rapide încât nu le putem reduce la nicio lege științifică [2, p.17-18.]. Într-o lume în care ideea progresului este exploatată la maxim, pericolul încălzirii globale, crize economice, insuficiență de resurse, conflicte militare, criza refugiaților, costul scump de a supraviețui, și cerința constantă neoliberalismului pentru soluții rapide, rezultate imediate și scurtături inovative, dau peste cap sensibilitatea și capacitatea individului de a gestiona și asimila complexitatea situației și a lumii în care trăiește. Cultura și formele culturale actuale sunt un simptom și prezintă cel mai bine această modificare la nivel colectiv a experienței realității, a trăirii psihologice a timpului, și nu doar.

Viitorul într-un realism capitalist

Analizând conceptul lui Mark Fisher despre *realismul capitalist* ca fiind „…sensul larg răspândit că nu numai capitalismul este singurul sistem politic și economic viabil, dar și că acum este imposibil chiar să ne imaginăm o alternativă coerentă la acesta”[3,pag.2]. O altă idee deja celebră, atribuită lui Jameson și/sau Žižek, care însumează esența realismului capitalist: este mai ușor să-ți imaginezi sfârșitul lumii decât să-ți imaginezi sfârșitul capitalismului. Capitalismul nu face parte din realitate, a devenit însăși realitatea. În contextul dat nu este afectat doar ceea ce am numi ca fiind nou, dar și ceea ce este deja stabilit, tradițional sau clasic. Relația dintre cei doi poli este următoarea. „Noul se definește ca răspuns la ce este deja stabilit; în acelaşi timp, ceea ce este stabilit trebuie să se reconfigureze ca răspuns la ce este nou” [3, pag.3]. Epuizat se adeverește a fi nu doar viitorul, ci și trecutul.

Fenomenul de hauntologie

Termenul de hauntologie, propus de J. Derrida, este folosit pentru a descrie modul în care, în toate experiențele pe care le avem, lucrurile nu apar în totalitate ca fiind prezente, prezentul se amestecă mereu cu trecutul și cu viitorul. Prezentul poate avea un sens, doar în contrast și comparație cu ce a fost și cu ce anticipăm să se întâmple. De aici, experiențele noastre sunt bântuite de ceea ce s-a întâmplat și de ceea ce se va întâmpla. Mark Fisher popularizează conceptul dat și-l aplică în teoria sa asupra culturii, ajungând la un soi de *hauntologie culturală.* Suntem bântuiți de trecutul nostru, prin divertisment, artă, film, muzică și modă. Dacă este să analizăm filmele futuriste contemporane, vom vedea că sunt caracterizate de această dorință de a reînvia trecutul, fie prin repetarea scenariilor și temelor din blockbuster-le din deceniile trecute, sau prin adaptarea esteticii anilor 80’ și prezența referințelor la cultura anilor 80’. Un fel în care realitate capătă sens, este prin relaționarea artelor cu o perioadă de timp. De exemplu, muzica din anii 70’, 80’, 90’. În toți acești ani, a existat o evoluție: muzica a fost reînnoită și reîmprospătată de un ceva nou, venind cu ceva original - o estetică marcată de noile tehnologii, cum ar fi sintetizatoare de sunete ș.a. Dacă este să ascultăm piese din aceste decenii, vom recunoaște care și unde se încadrează: Led Zepplin din 70’, Bon Jovi din 80’ și Nirvana din 90’. La moment, nu putem vorbi de ceva cu adevărat nou sau diferit, în sensul în care am spune de saltul în muzică din 70’ în 80’. În prezent însă, totul este un soi de mix estetic de natură eclectică din toate aceste perioade și genuri. Nu mai suntem capabili să ne imaginăm sau anticipăm ceva total futuristic, inovator, ceva nou și complet original, un nou „nou”. Aspectul hauntologic, este această retrăire și reîntoarcere la viziunile despre viitor din trecut, cu scopul de a ne orienta și oferi o perspectivă asupra propriului viitor.

Nostalgia trecutului

Condiția în care ne regăsim, ne face să fim atrași de ceea ce este deja prestabilit. Ne încorsetăm și încapsulăm în brațele familiarului, în siguranță și în ce este deja cunoscut. Este chiar o inversare a curentului modernist. În prezent, ne trezim adesea într-o stare de nostalgie persistentă și recurentă cu privire la trecut. Există numeroase trenduri și tendințe pe internet și rețele de socializare care redau această dorință de retrăire și reîntoarce în trecut, prin postări în care este idealizat și estetizat acesta. Un exemplu este valul de apariție a așa numitelor imagini, sau poze cu „spații liminale”(*liminal spaces*). „Fidelă etimologiei sale („liminal” fiind derivat din cuvântul latin *limen*, însemnând „prag”), ideea de spațiu liminal cuprinde locații sau spații care, datorită funcției lor, sunt de natură tranzitorie - holuri, săli de așteptare, parcări, și popasuri printre altele*”*[8]. Estetica spațiului liminal este construită în jurul sentimentelor unice de stranietate, străpunse însă de o nostalgie și familiaritate reconfortantă pierdută, lăsată în trecut.

Este vorba despre o nostalgie colectivă cu privire la cum a fost trecutul și cum noi înșiși eram atunci - experiența lumii înconjurătoare pare mai „roz” și idilică, iar trăirea psihologică a timpului, este sau îl face mai semnificativ. Viteza cu care fluxul temporal

curge nu este nici înceată nici accelerată, pare aproape perfectă și firească. Lucrurile date conferă sens, importanță, direcție și liniaritate - o structură cu un punct de pornire și o destinație. Cele descrise sunt opusul a ce trăim și experimentăm în amețeala și complexitatea contextului prezent social, economic, politic și existențial chiar. Revenirea și reînvierea unei experiențe temporale integre și coerente prin recurgerea la reciclarea formelor culturale din trecut, devine justificată și de la sine înțeleasă. Este un mod de compensare, asemeni unui *farmakon*, menit să inducă o amorțeală stării de angoasă a condiției în care ne regăsim.

CONCLUZII

Dezvoltarea noastră culturală încetinește, nimerind într-o mișcare circulară de buclă, permițând trecutului să se întoarcă. Acum, nu este ceva inerent greșit sau rău în faptul că ne întoarcem sau inspirăm din trecut, întrebarea reală este, de ce este trecutul atât de atrăgător, de ce anume acum? Imaginați-vă o structură care nu se poate descompune, nu poate să se uzeze, rezultatul este o arhitectură a culturii învechită, dar și neschimbată, care nu lasă spațiu pentru survenirea a ceva nou.

REFERINȚE

1. Baudrillard, Jean, The Illusion of End, 1994; ISBN: 978-0804725019;
2. Berardi, Franco, B. After the Future, 2011. AK Press, ISBN: 978-1849350594;
3. Fisher, Mark. Capitalist Realism: Is There No Alternative?, 2009. Zer0 Books, ISBN: 978-1780992266;
4. Fisher, Mark. Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures, 2014. Zer0 Books, ISBN: 978-1780992266;
5. Derrida, Jacques. Specters of Marx: The State of the Debt, The Work of Mourning & the New International, 1993. ISBN: 978-0415389570;
6. Moynihan, Thomas. X-Risk: How Humanity Discovered Its Own Extinction, 2020. Urbanomic, ISBN: 978-1913029845;
7. Weber, Max. Etica protestantă și spiritul capitalismului, 1904. ISBN: 978-1621380931
8. *Liminal Space. În:*https://aesthetics.fandom.com/wiki/Liminal_Space#Calm_Liminal**;**
9. *Nostalgia For an Age Yet to Come ,* 2011. În: https://www.3ammagazine.com/3am/nostalgia-for-an-age-yet-to-come/;
10. *Hauntology and the Slow Cancellation of the Future, 2022. În:* https://farragomagazine.com/article/farrago/Hauntology-and-the-Slow-Cancellation-of-the-Future/**.**

ИСТОРИЯ ПОНЯТИЙ КАК МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТА «ИДЕНТИЧНОСТЬ»

CONCEPTUAL HISTORY AS A METHODOLOGY OF «IDENTITY» STUDY

CZU: 141.333 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.13**

Ксения ГОНЧАРОВА,
ORCID: 0000-0002-0144-0265
e-mail: goncharova.xenia@gmail.com
Молдавский государственный университет

The paper aims to justify the necessity of studying the concept of «identity» in contrast to the criticism of the term in contemporary academic literature. The methodological basis for solving this problem is conceptual history by Germann Lübbe. Viewing the concept of «identity» through Lübbe's methodological lens allows us to identify the reasons for the identity theory to turn to the history of concepts, resolve the difficulties that arise when they are combined, outline the general understanding of identity that emerges from studying it through the history of concepts, and also to map out the trajectory for further research. Thus, the paper emphasizes the importance and relevance of «identity» in contemporary scholarly discourse.

Keywords: *Hermann Lübbe, identity, identity theory, conceptual history, criticism, methodology*.

ВВЕДЕНИЕ

Современный исследователь идентичности уже в самом начале своего исследовательского пути сталкивается с фундаментальной сложностью: ему необходимо обосновать саму необходимость изучения данного феномена. Причиной тому является обилие критических работ об избыточности концепта «идентичность»: он слишком хаотичен [1, p.195], обширен [2, p.100], метафоричен [3, pp.1-2] и таинственен [4, p.2]. Все эти характеристики можно объединить в следующий тезис: понятие «идентичность» является просто теоретической конструкцией для разрешения концептуальных сложностей научных теорий и не имеет отношения к реальности. Эту позицию можно назвать скептической или номиналистской, ведь «идентичность» тут предстает не более, чем flatus vocis. Мы же предлагаем пойти по пути концептуалистов, в котором понятийный статус «идентичности» не противоречил бы ее онтологической укорененности. Методологическим основанием для этого может стать история понятий.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Основой исследования является история понятий как методологическая программа изучения философских концептов, которая оформлена Г. Люббе в работе

«Секуляризация: история одного идейно-политического понятия» (1965). Данный методологический подход зиждется на прагматическом представлении о сущности понятий. Согласно Люббе, понятия − это не «вечные вневременные величины», а изменчивые в зависимости от контекста «схемы ориентации и действия для практики и теории»; они «заимствуется из повседневного языка и обладают убедительностью лишь в той мере, в какой соответствует употреблению»; понятия, словно карты, позволяют человеку ориентироваться, но отталкиваются при этом не от действительности как таковой, а от деятельности, которой они служат. Как следствие, трансформации значений понятий зависят от изменений в системе отношений действительности [5, S.11-17]. Так, история понятий вынуждена отказаться от холистской амбициозности историзма прошлого и обратить внимание на детали: исследователю необходимо погрузиться в историю употребления понятия [5, S.14-15], то есть сосредоточиться не столько на его значении в академических трудах, сколько на той роли, которую оно играет как «программа и пароль», как «дескриптивная категория социальных процессов» или как «схема истолкования» истории [6, с.216-217].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ДИСКУССИИ

Итак, теории идентичности история понятий необходима по ряду причин.

Во-первых, она удовлетворяет потребность в обосновании исследовательского внимания к понятию «идентичность». «Do We Need Identity?» − так называется сочинение Ф. Соммерса [7]. И этот теоретический вопрос предстает еще более острым, если задуматься о том, нужна ли идентичность не только ученому, но и человеку вообще. Так, У. Арни напрямую спрашивает себя и читателя: «Do I Need My Identity?», и в качестве пояснения приводит длинный ряд учителей и психотерапевтов, которые убеждают, что у каждого есть идентичность и о ней надо беспокоиться [8, p.67-75]. Причиной самой возможности таких рассуждений является нерешенность вопроса о том, какое отношение «идентичность» имеет к действительности. Методология же Люббе позволяет выявить здесь некоторую определенность: понятия «обладают убедительностью лишь в той мере, в какой соответствует употреблению» [5, S.11-12], следовательно, попоулярность употребления концепта «идентичность» и становится залогом его убедительности.

Во-вторых, история понятий позволяет разрешить напряжение между академическими представлениями об идентичности и языковой практикой обращения к ней, которые разнятся. Так, риторика в мультикультурных государствах зачастую эссенциализирует идентичность культурных и религиозных меньшинств [9-12], в то время как ученые снова и снова подчеркивают ее конструктивный и процессуальный характер [13, p.353]. При этом обсуждение того, как возможен этот разрыв, не инициируется, а ведь именно это и должно быть предметом изучения, согласно концепции Люббе. В практике употребления слов ничего не возникает просто так, и философские концепции, выбравшие изоляцию от словоупотребления, обречены на слепоту.

Несмотря на то, что история понятий отвечает на потребности философской теории идентичности, их сочленение сопровождается рядом сложностей.

Первая сложность состоит в том, что история понятия ведет себя «скептически» в отношении значимости понятия «в контексте современной философской коммуникации» [6, с.220]: так, изучение «секуляризации» у Люббе имеет дело с обширной историко-философской традицией прошлого, в то время как исследование «идентичности» рискует погрязнуть в языковых практиках современности. Разрешить эту сложность возможно при сосредоточении на связи понятия и «актуальной традиции коммуникации» [5, S.13], которая представляет собой в первую очередь практичность в использовании понятий. Массовое употребление философских понятий, против которых выступает Люббе, характеризуются хаосом произвольного использования. Практика же обращения к «идентичности» может быть расценена как выработка прагматичных правил словоупотребления в реальном времени.

Вторая сложность внедрения истории понятий в методологию философского исследования идентичности состоит в том, что активное внимание к употреблению слова «идентичность» в языковой практике не имеет ничего общего с саморефлексией философии, к которой стремится Люббе. Однако за этим тезисом стоит негласная убежденность в том, что между словами и делами есть барьер, в то время как история понятий настаивает на том, что философская работа протекает практически и по сути своей является полевым исследованием, для которого грань между словами и делами размыта [6, с.228].

ВЫВОДЫ

Так, использование оптики истории понятий Г. Люббе позволяет прийти к следующим выводам. «Идентичность» – это философское и идейно-политическое понятие, понимание которого еще конструируется в современности. Являясь посредником между философией и практикой жизни, оно идеологизируется и превращается в мировоззрение, а его философский смысл уступает место политическим и этическим целям. Так, понятие «идентичность» обрело значимость не столько в силу возможности «вскрыть» действительность, сколько в силу способности провоцировать и формировать вокруг себя идейно-политические фронты, и механизм работы такой идейно политической трансформации должен быть изучен. Эта логика позволяет наметить вопросы, на которые исследователь должен ответить в процессе изучение идентичности: где то место, из которого исходит интерес к идентичности? в каких ситуациях он возникает или сохраняется? кто был за или против рассуждений об идентичности? при каких предпосылках к «идентичности» можно относиться нейтрально или опосредованно? каковы функции, которые данное понятие выполняет как пароль или описание социальных процессов? какой конфликт скрывают дискуссии об идентичности?

какие идейно-политические фронты мобилизует понятие «идентичность»? какова логика социального действия стоящих за ним групп и индивидов?

БИБЛИОГРАФИЯ

1. MALEŠEVIĆ, S. Identity: Conceptual, Operational And Historical Critique. In: S. MALEŠEVIC, M. HAUGAARD, eds. *Making Sense Of Collectivity: Ethnicity, Nationalism And Globalization*. London: Pluto, 2002, pp.195-215. ISBN 0-7453-1937-8.
2. APPIAH, K.A. *The Ethics Of Identity*. Princeton: Princeton University Press, 2005. 373 p. ISBN 9780691130284.
3. BRUBAKER, R., COOPER, F. Beyond «Identity». In: *Theory And Society*. 2000, vol.29, nr.1, pp.1-47. DOI 10.1023/A:1007068714468.
4. FEARON, J.D. *What Is Identity? (As We Now Use the Word)*. Unpublished manuscript, Stanford University, 1999. Available: https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf [Accessed: 24.06.2024].
5. LÜBBE, H. *Säkularisierung. Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs.* München: Verlag Karl Alber Freiburg, 2003. 160 S. ISBN 978-3495480915.
6. КУРЕНОЙ, В.А. История философской истории понятий: предисловие к переводу Г. Люббе. В: *Социология власти*. 2017, т.29, №4, с.197-239. DOI 10.22394/2074-0492-2017-4-197-239.
7. SOMMERS, F. Do We Need Identity? In: *The Journal of Philosophy*. 1969, vol.66, nr.15, pp.499-504. DOI 10.2307/2024565.
8. ARNEY, W.R. Do I Need My Identity? In: *Thoughts out of school*. New York: Peter Lang AG, 2000, pp.67-75. ISBN 0820448761.
9. VOLPP, L. Blaming Culture for Bad Behaviour. In: *Yale Journal of Law and the Humanities*. 2000, nr.12, pp.89-116
10. RENTELN, A.D. *The Cultural Defense*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 404 p. ISBN 978-0195154030.
11. PHILLIPS, A. Multiculturalism without culture. Princeton: Princeton University Press, 2007. 168 p. ISBN 978-0-691-12944-0.
12. SONG, S. *Justice, gender, and the politics of multiculturalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 212 p. ISBN 9780511490354.
13. FOWLER, C. From Identity and Material Culture to Personhood and Materiality. In: D. HICKS, M.C. BEAUDRY, eds. *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2010, pp.352-385. ISBN 9780199218714.

LIPMAN, DEWEY ȘI PREDAREA ABILITĂȚILOR DE GÂNDIRE

LIPMAN, DEWEY AND THE TEACHING OF THINKING SKILLS

CZU: 1:37.015.3:159.955 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.14**

Marin BĂLAN,
ORCID: 0000-0001-6859-8369
e-mail: marin.balan@filosofie.unibuc.ro
Universitatea din București, România

Summary. *The idea of doing philosophy with children did not appear out of the blue. It would be hard to imagine the program of philosophy for children, as it was developed by Matthew Lipman, without the ideas taken from John Dewey. One of these ideas is the teaching of thinking skills, and this presentation is devoted to it. Dewey showed that what school can and must do for students is to develop their ability to think. This issue is taken up by Lipman in philosophy for children, developing a thinking skills program that should help children think both more logically and more meaningfully.*

Cuvinte-cheie:: *abilități de gândire, educație, filosofie pentru copii, John Dewey, Matthew Lipman*.

Keywords: *education, John Dewey, Matthew Lipman. philosophy for children thinking skills*

INTRODUCERE

Ideea de a face filosofie cu copiii nu a apărut din senin. Multe dintre tezele acestui program de educație filosofică provin din scrierile lui John Dewey (1859—1952), după cum a arătat chiar Matthew Lipman (1923-2010): comunitatea dialogului, ideea învățării ca descoperire, rezolvarea de probleme, locul central al întrebării în discuțiile din clasă, dar mai ales ideea predării abilităților de gândire. Prezentarea de față este parte dintr-un proiect mai larg consacrat influenței lui John Dewey asupra lui Matthew Lipman; subiectul atacat aici privește predarea abilităților de gândire, una dintre tezele de bază ale filosofiei pentru copii.

Filosofia pentru copii – un program „îndatorat” lui Dewey

Când s-a dedicat filosofiei pentru copii, Matthew Lipman (1923-2010) se apropia de vârsta de cincizeci de ani. Era profesor de logică la Columbia University și, până atunci, nu avusese vreun interes deosebit legat de educație. Ideea de a reuni filosofia și educația s-a profilat la sfârșitul anilor 1960, în contextul implicării sale într-o dezbatere privind relațiile dintre copii, arte și educație. În același timp, punându-și problema beneficiilor cursului său de introducere în logică, pentru studenți, Lipman ajungea la concluzia că acest curs venea prea târziu, iar revoltele studenților din 1968 i-au confirmat acest lucru. Convins că problema era sistemul școlar, Lipman a început să se gândească dacă

era cumva posibilă o revizuire a cursului de logică și gândire critică, pentru a-i face pe copii să gândească mai rezonabil, mai reflectiv, mai critic [1].

În viziunea lui Lipman, un obiectiv central al școlii este pregătirea elevilor pentru a deveni capabili să reflecteze asupra unor chestiuni importante din viața lor, astfel încât deciziile luate să sporească probabilitatea obținerii rezultatului dorit. De aceea, școala nu poate să rămână un simplu furnizor imparțial de cunoștințe, ci trebuie să aibă în vedere și formarea unor abilități de gândire reflectivă. Acesta este, poate, cel mai ambițios obiectiv al filosofiei pentru copii: „a pune sub semnul întrebării discursul tradițional al școlii bazat pe predare și a ne îndrepta atenția mai degrabă asupra unor lucruri precum gândirea, judecata și rezonabilitatea în educație" [2, p.15].

Multe dintre tezele filosofiei pentru copii sunt preluate din scrierile lui John Dewey (1859—1952); Lipman s-a familiarizat cu filosofia sa în anii în care își desfășura serviciul militar (1943-1945). Apoi, prin Dewey, a ajuns la alți doi pragmatiști importanți, Charles Sanders Peirce (1839-1914) și George Herbert Mead (1863-1931). Un rol important în formarea și evoluția sa aveau să joace filosofii cu care s-a întâlnit direct și cu care a lucrat la Columbia University: Mayer Shapiro, John Herman Randall Jr., Ernest Nagel și Justus Buchler, ei alcătuind, după cum aprecia însuși Lipman, o „punte" între pragmatiștii Peirce, Dewey și Mead, pe de o parte, și gândirea lui, pe de altă parte. Dar au existat și alte influențe, din partea unor filosofi cu care nu a lucrat direct, cum sunt Georg Simmel, Max Weber, Emile Durkheim, Paul Schilder, Jean-Paul Sartre, Gaston Bachelard, Maurice Merleau-Ponty (1908-1961, John Austin, Gilbert Ryle și Ludwig Wittgenstein [3].

Dar elaborarea programului de filosofie pentru copii are loc sub semnul lui Dewey; „nu există niciun aspect al pedagogiei lui Dewey care să fie respins în mod explicit sau care să nu fie reflectat în abordarea filosofiei pentru copii din învățământul preuniversitar. Filosofia pentru copii este construită fără regrete pe baze deweyane" [4].

Lipman l-a cunoscut direct pe Dewey destul de târziu, când acesta avea deja 89 de ani, mai întâi, prin corespondență, apoi, vizitându-l, însă, fără a discuta despre educație; pe atunci, era interesat mai ales să aplice metafizica și epistemologia lui Dewey în educație decât să se bazeze pe scrierile sale strict educaționale [5]. De altfel, Dewey nu a apucat să vadă realizate reformele pe care le visa. Important este, însă, că ceea ce a visat el au continuat alții, în această linie putând fi plasat și Lipman.

Gândire și educație

Dewey a scris *How We Think* având convingerea că „atitudinea nativă și nealterată a copilăriei, marcată de curiozitate arzătoare, imaginație fertilă și dragoste pentru cercetarea experimentală, este aproape, foarte aproape, de atitudinea minții științifice" [6, p. 3].

Această apropiere nu se regăsea, însă, în actul educațional din vremea sa, așa cum nu se regăsește nici în prezent. De aceea, Dewey considera că: „Elevul trebuie să învețe ceea ce are sens, ceea ce îi lărgește orizontul, în loc de simple trivialități. El trebuie să

se familiarizeze cu adevăruri în loc de lucruri care erau considerate ca atare în urmă cu cincizeci de ani sau care sunt considerate interesante de neînțelegerea unui profesor parțial educat” [7, p. 78-79].

Lucrarea *How We Think* a fost percepută drept „o încercare de a transfera teoria logică și, în mod specific, etapele gândirii, în sfera practică a educației” [8,p. 146-7]; pe de altă parte, a fost considerată „un manual pedagogic pentru educatorii și profesorii preocupați cu formarea tinerilor în știință și arta gândirii” [9, p. 23].

Ceea ce școala poate și trebuie să facă pentru elevi este dezvoltarea capacității lor de a gândi. Ignorarea acestei sarcini are drept urmare faptul că oamenii sunt lăsați la „cheremul deprinderilor de rutină și a controlului autoritar al altora.” Singura cale spre îmbunătățirea metodelor de instruire și învățare constă, după Dewey, în „centrarea asupra condițiilor care exprimă, promovează și testează gândirea.” Pentru Dewey, gândirea este „metoda învățării inteligente, a învățării care angajează și răsplătește mintea.” Dar atât în filosofie, cât și în practica educațională, gândirea este privită ca ceva rupt din experiență și ce poate fi cultivat în mod izolat. Or, predarea gândirii ca o abilitate separată și de asemenea, la predarea abilităților speciale fără a gândi [10, p. 179-180].

Predăm „produse” sau „procese” ale cercetării științifice/filosofice?

Lipman a preluat critica făcută de Dewey educației tradiționale care este axată pe transmiterea de cunoștințe. Ca ființe umane, copiii sunt înzestrați cu anumite capacități sau facultăți mentale, cum ar fi memoria, imaginația, fantezia, voința, rațiunea, sentimentul. Pentru o bună funcționare a minții, toate aceste capacități sunt esențiale, dar ele nu sunt dezvoltate în același mod pe parcursul vieții. Când copiii sunt mici, de exemplu, au o memorie excelentă și par capabili să stocheze mari cantități de informații, dar nu la fel de bună este capacitatea lor de raționament. Odată cu trecerea anilor, memoria nu mai este la fel de bună, în schimb, se dezvoltă capacitatea de raționament. De aceea, se considera că menirea elevilor în școală era să absoarbă cunoștințe, pentru a le putea reproduce ori de câte ori li se cerea. Tot ce se preda se memora: tabla înmulțirii, poezii, catehisme, date istorice și geografice, definiții și clasificări. Dar toate aceste cunoștințe fuseseră elaborate în trecut; la fel și standardele și regulile de conduită. „Cărțile, în special manualele, sunt reprezentanții principali ai cunoștințelor și înțelepciunii din trecut, în timp ce profesorii sunt organele prin care elevii sunt aduși în legătură efectivă cu materialul” [11, p. 18].

Predarea acestor cunoștințe avea forma monologului, întrerupt doar de răspunsurile scurte ale elevilor – „recitări” – la întrebările închise ale profesorului. Amintirea joacă rolul principal, înlocuind gândirea: „învățarea aici înseamnă dobândirea a ceea ce este deja încorporat în cărți și în capul celor vechi.” Ceea ce se preda era considerat „ca fiind static în esență” și „se preda ca un produs finit.” Această predare ignoră atât modurile în care a fost construit inițial acel produs, cât și schimbările care vor avea loc în viitor. Procedând astfel, „produsul cultural al unor societăți care au presupus că viitorul semăna

mult cu trecutul" era oferit drept „hrană educațională" pentru „o societate în care schimbarea este regula, nu excepția" [12, p. 19].

Dar cel mai grav este faptul că aceste „produse finite" se predau în locul gândirii reale, ca o „știință încheiată," în locul procesului prin care respectiva știință este construită. În *How We Think*, Dewey arată că există o diferență fundamentală între produs și proces, între forma logică finală, pe care ar trebui sau o pot avea lucrările finite, și procesul psihologic al construcției lor, care este eminamente uman, contradictoriu și sinuos. Căci „formele logice, așa cum se găsesc într-un tratat de logică, nu intenționează să spună cum gândim, sau chiar cum ar trebui să gândim" [13, p. 74].

Formele logice sunt independente de atitudinea, dorința și intenția celui care gândește, exclud schimbarea și nu acordă atenție contextului. În schimb, gândirea reală este un proces care se întâmplă, se află în continuă schimbare atâta timp cât o persoană gândește. Dewey ne propune să comparăm silogismul formal despre Socrate (Toți oamenii sunt muritori / Socrate este om / Socrate este muritor) cu starea de spirit a discipolilor săi, atunci când luau în considerare, la momentul procesului său, perspectivele ca Socrate să continue să trăiască [14, p. 72]. Nu trebuie să înțelegem că Dewey respinge gândirea ca proces logic, ci doar că produsul finit al gândirii este foarte diferit de procesul gândirii, pe care îl descrie ca o interacțiune între existența unei probleme, apariția unor sugestii multiple care sunt comparate până când una dintre ele este selectată și acceptată de subiect ca inferență valabilă pentru moment. Profesorul trebuie să se gândească mereu la legătura dintre produsul finit al gândirii și procesul gândirii. Această problemă este dezvoltată de Dewey, iar Lipman o preia, vrând să dezvolte un program de abilități de gândire care ar trebui să-i ajute pe copii să gândească atât într-un mod mai logic, cât și într-un mod mai semnificativ" [15, p. 68].

CONCLUZII

Cele prezentate aici nu reprezintă decât schița unui studiu mai amplu despre rolul filosofiei și pedagogiei lui John Dewey în ce privește formarea intelectuală a lui Matthew Lipman, fondatorul filosofiei pentru copii. Criticile lui Dewey la adresa sistemelor educaționale, deși a trecut un secol de când au fost lansate, sunt încă valabile, deoarece practicile educaționale nu s-au schimbat prea mult. Lipman a acționat în acest sens, filosofia pentru copii având o legătură puternică cu criticile lui Dewey la adresa sistemului educațional.

REFERINȚE

1. García Moriyón, F., Lipman, M. „An Intellectual Biography." *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*. 2012. 20 (1/2): 22-32.
2. Juuso, H. *Child, Philosophy and Education. Discussing the Intellectual Sources of Philosophy for Children*. Oulun Yliopisto, Oulu.Juuso, 2007.

3. Lipman, M. *Natasha. Vygotskyan Dialogues*. New York: Teachers College Press, 1996.
4. Lipman, M. „Philosophy for Children's Debt to Dewey. Critical and Creative Thinking." *The Austalasian Journal of Philosophy in Education*, 12:1, 2004, 1-8.
5. García Moriyón, F., Lipman, M. „An Intellectual Biography." *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*. 2012. 20 (1/2): 22-32
6. Dewey, J. *How We Think*. Buffalo: Prometheus Books. 1910.
7. Dewey, J. *The school and Society*. The University of Chicago Press. 1932 (1900).
8. JOHNSTON, J. S. *John Dewey's Earlier Logical Theory*. New York: SUNY Press. 2014.
9. THAYER, H. S., THAYER, V. T. *Introduction to The Middle Works of John Dewey*, vol. 6. ed. Jo Ann Boydston. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press. 1976.
10. Dewey, J. *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education.* Macmillan Company, 1930 (1916).
11. Dewey, J. *Experience & Education*. New York, NY: Kappa Delta Pi. 1938.
12. Dewey, J. *Experience & Education*. New York, NY: Kappa Delta Pi. 1938.
13. Dewey, J. *How We Think. A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: Healh. 1933
14. Dewey, J. *How We Think. A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process*. Boston: Healh. 1933
15. Lipman, M,, Sharp, A. M., Oscanyan, F. *Philosophy in the Classroom*. Ediția a II-a. Philadelphia. 1980 (1977. Editia I. N.J.: IAPC).

EFICIENTIZAREA TRATAMENTULUI NEUROLOGIC LA DEȚINUȚI PRIN IMPLICAREA ACTIVĂ A CONSILIERII SPIRITUALE. REPERE BIOETICE

IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF NEUROLOGICAL TREATMENT IN PRISONERS THROUGH THE ACTIVE INVOLVEMENT OF SPIRITUAL COUNSELING. BIOETHICAL LANDMARKS

CZU: 17:159.9-058.56:616.8-08 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.15**

Viorel COJOCARU,
ORCID: 0009-0008-6898-7709
e-mail: viorel.cojocaru@usmf.md
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”,
Chișinău, Republica Moldova
Vitalie OJOVANU,
ORCID: 0000-0003-3510-0477
e-mail: vitalie.ojovanu@usmf.md
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”,
Chișinău, Republica Moldova

Summary. *Neurological conditions are very diverse and widespread worldwide. These diseases, which are based on severe disorders or pathologies of the central nervous system, manifest themselves depending on the existential conditions of the sufferer. The disease process is quite complicated, but so is the administration of treatment actions for people in unfavorable situations or belonging to vulnerable groups. These difficulties are quite pronounced in detainees who represent a specific social category with many neurological problems. The information accumulated following the analysis of recent publications, as well as the research carried out in the Brain Health and Bioethics Laboratory of the ,,Nicolae Testemițanu”State University of Medicine and Pharmacy, indicates a real possibility of making the neurological treatment of prisoners more efficient through active counseling and bioethical support.*

Keywords*:* bioethics, spiritual counseling, medicine, neurological medical treatment, prisoners.

Cuvinte-cheie: bioetică, consiliere spirituală, medicină, tratament medical neurologic, deținuți.

INTRODUCERE

Consilierea spirituală din perspectivă bioetică a deținuților constituie un subiect de actualitate pentru știința și practica socială contemporană. Acest mod de intervenție profesionistă destinat redresării stării individuale a persoanei într-un habitat cu diverse limitări de acțiuni și chiar constrângeri, poate deveni o posibilitate de ameliorare a sănătății și atingere a unor mai bune condiții pentru deținuții cu diverse maladii, printre

care și cele neurologice - de la dereglări ce pot fi tratate, până la stări grele cu manifestări fizice și psihice degradante. Unele din ele pot fi diagnosticate și apoi tratate nu doar în baza simptomaticii sau/și acuzelor tradiționale, ci și în cea a comportamentelor. Există numeroase date ce indică eficiența consilierii în sistemul de penitenciar. Însă, înainte de a purcede la acțiunile de consiliere, e necesar de a stabili un program bine conturat din punct de vedere metodologic și țintit pentru fiecare categorie de deținuți. Aici este important de a determina baza teoretică a acestui proces complex și dificil, pentru ca acesta să decurgă fără dificultăți și să se atingă obiectivele trasate. Suportul teoretic este oferit de două domenii bine cunoscute, devenite deja clasice prin faptul capacităților de implicare a acestora în cadrul praxiologic – axiologia și bioetica. Implicarea faptului valoric este permanent benefic, iar instrumentarul acțiunilor de consiliere permanent trebuie să țină cont de principiile bioetice, care, în acest context, sunt comune atât pentru cadrul medical, cât și pentru cel de consilieri spirituali.

MATERIALE ȘI METODE

În studiu au fost incluși 112 deținuți de ambele sexe cu patologii neurologice, inclusiv 27 minori din 3 penitenciare autohtone. Aplicarea diverselor modalități de consiliere spirituală a constituit nucleul investigației. Au fost studiate surse statistice și monografice privitor rolului educativ-moral al deținuților bolnavi neurologic prin consilierea spirituală. Au fost analizate circa 296 surse științifice (articole și monografii) selectate din diferite fonduri ale bibliotecilor din țară și de peste hotare, cât și din diferite baze electronice de date, în cea mai mare parte în limba engleză. Asupra problemelor bioetice ale stărilor sistemului nervos central se lucrează în cadrul *Laboratorului Sănătatea Creierului și Bioetica* a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu”. Unele date au fost utilizate din cercetările întreprinse în Proiectul *„Abordarea interdisciplinară bioetico-socio-medicală a contingentului vulnerabil de populație cu stare severă de sănătate și posibilitățile de reabilitare”* din cadrul Programului de Stat (2020-2023).

Au fost utilizate metodele: sociologică, bioetică, fenomenologică, structuralistă. S-au aplicat metode de speciale de consiliere.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Actuala perspectivă bioetică a subiectelor spiritual-morale în medicina contemporană purcede de la caracterizarea persoanei umane, incluzând componente ce definesc această entitate unică în univers prin integritatea sa specifică. Persoana umană, sau *omul,* constituie valoarea existențială supremă. Toate referințele, efectele, problemele se focalizează asupra persoanei umane. Medicina, în corespundere cu tendințele actuale sociale, determină nu doar starea de sănătate a populației, dar trasează și strategii de conservare a sănătății sau ameliorare a acesteia. Dacă raportăm condamnatul la starea firească umană, face parte și el din aceeași categorie, concomitent, însă, face parte din grupurile social-medicale vulnerabile. Pentru multe din țările europene menținerea sănătății psiho-

somatice în mediul penitenciar devin obiective legislative, paralel cu cele de redresare a comportamentului. Persoana umană, omul, reprezintă o valoare obiectivă a tuturor timpurilor, fără de preț, fiind considerată în tradiția culturală a umanității drept o creație divină. Începând cu zorii civilizației au fost formulate diferite poziții filosofice privind viața, sănătatea și starea de bine.

Consilierea spirituală în mediul penitenciar se axează pe susținerea vieții, sănătății și integrității somatice și psihice a deținutului. Astfel, viața și sănătatea devin valori esențiale în procesul asistenței spirituale. Dacă sănătatea fizică dă tărie de rezistență, cea psihică este „încătușată" de libertate și persoana însăși. *Viața* umană, indiferent de condiție, constituie sensul valoric suprem al existenței, întrucât „existența n-are sens fără ca ea să fie concepută de forma vieții ce dispune de conștiință capabilă să mediteze asupra lumii înconjurătoare, asupra propriei ființe. În acest caz viața ca formă a existenței e privită abstract, însă în aspect axiologic este înțeleasă doar aparent abstract, în realitate doar concret" [1, p.192]. Subiectele privitor la raționalitatea menținerii vieții, calitatea vieții, manipularea cu viața, sacralitatea vieții, etc., de pe poziții axiologice pot fi abordate doar prin susținerea vieții, mai ales în mediul de penitenciar unde frecvent se întâlnesc tentative și cazuri de suicid în rândul deținuților. Aici poate apărea situația conflictului valoric impus de realitatea socială sau psihică în care a ajuns individul. În acest context consilierea spirituală se axează pe ierarhizarea valorilor concepute și selectarea priorităților, adică a vieții și îmbunătățirea calităților ei. Totuși, în acest caz rezolvarea poate surveni prin implicarea bioeticii și a valorii sacrului.

Dacă viața în sens social contemporan este valoare supremă, valoarea vieții din punct de vedere medical este determinată de altă valoare – *sănătatea.* Ea fiind o „noțiune medicală, care reflectă starea de activitate vitală a omului, echilibrată optim cu mediul ambiant și e caracterizată printr-o stare fizică, spirituală și socială bună" [2, p.348]. În mediul penitenciar sănătatea devine un fapt relativ, deoarece condamnatul poate avea o percepere falsă a stării sale de sănătate psiho-somatică, care de fapt nu e o sănătate normativă (din această categorie fac parte nu doar condamnații cu afecțiuni psihice, ci și cei cu tentativă de suicid, de șantaj, de simularea bolii, cei abandonați de familii, singuraticii, etc.). Deținuții din această categorie pot avea o percepție denaturată a stării de sănătate, sau pot avea o apreciere valorică denaturată, posibil și lipsa acesteia.

Antipodul sănătății este *boala,* care în unele condiții se manifestă ca factor valorizant. De fapt, aceeași situație poate surveni și în cazul prezenței la deținuți a unei spiritualități evoluate. De mult s-a recunoscut faptul că prin boală, suferință, se catalizează dezvoltarea spiritualității, conștiinciozității, inteligenței, moralității, etc., fapt posibil accesibil și pentru unii deținuți, în realitate însă majoritatea dintre cei bolnavi se manifestă intolerant în fața bolii, producând diverse carențe, inclusiv și în relațiile medic-pacient [3].

Moartea ca valoare în consilierea spirituală a deținuților este interpretată diferit, în dependență de situație. În mediul penitenciar moartea este concepută diferit, în dependență de starea spirituală a deținutului. Cert e că în procesul consilierii spirituale

apelarea la suportul valorii morții se face foarte subtil, evitând cu orice preț stimularea tentativelor de suicid. Din acest punct de vedere se poate utiliza tandemul „calitatea vieții” – „sacralitatea vieții” pentru a depăși situațiile de criză morală și spirituală în vederea contracarării tentativelor de suicid. Astfel că „sacralitatea este chiar o „calitate” a vieții și, în același timp nici-o astfel de viziune nu poate neglija semnificativul cantitativ, empiric, material, prezent în conceptul de calitate” [4, p.91].

Scopul de bază al consilierului spiritual, cât și a deținuților care a apelat la acesta, este susținerea integrității somatice și psihice a individului privat de libertate și anihilarea *suferinței.* În mediul penitenciar autohton se evidențiază tot mai des tendințe de curmare a vieții întru izbăvirea suferinței, care de fapt poartă un caracter de răzbunare și șantaj față de administrația penitenciarului și de întreaga societate. Suferința provocată de starea de sănătate precară a fost mereu în vizorul aprecierii social-culturale. Din perspectiva cercetătorilor care susțin că „suferința apare când se ignoră umanitatea și se impun condiții intolerabile” [5, p.182], atunci vectorul comparativ se îndreaptă spre condițiile mediului penitenciar. Nu doar condițiile și restricțiile instituției penitenciare aduc suferință deținutului, ci chiar conceptul de vulnerabilitate în fața acestor condiții și a societății induc condamnatul spre suferință profundă. Consilierea spirituală se axează pe reducerea suferinței, în unele cazuri, ajungându-se până la transformarea ei în veritabilă virtute. Diverse mecanisme susțin această metodă, experimentată în penitenciarele țărilor europene, abordată prin redefinirea valorilor morale comportamentale și ancorarea deținutului în procesul uzual social, susținut prin consilierea spirituală.

Încrederea reprezintă o valoare specifică nu doar medicinei, ci și asistenței spirituale, psihologice, juridice, sociale, etc. Încrederea în medic și în alți specialiști ai instituției penitenciare este o valoare ce merită să fie accesată de către toate părțile. Există o problemă ce poate diminua importanța acestei valori – în mediul penitenciar deținutul nu are posibilitatea să-și aleagă medicul, psihologul, juristul, asistentul spiritual, etc.

Pentru întreaga societate *compasiunea* devine o problemă a orientării valorice extrem de actuală. Definită fiind ca o „stare psihică de receptivitate și sensibilitate în care se manifestă atât sesizarea, cât și coparticiparea activă la suferința sau nefericirea altei persoane: milă, compătimire” [1, p.240]. Consilierea spirituală poate dezvolta eficient această valoare în perioada detenției, contracarând astfel diverse nonvalori ce predomină în mediul penitenciar.

Evoluarea cercetărilor în mediul penitenciar a reliefat și problema *demnității* umane a condamnatului. În mediul penitenciar afirmarea demnității întâmpină diverse obstacole, inclusiv din partea societății, care nu poate accepta atitudinea morală a faptei deținutului.

Aplicarea *principiilor bioetice* în consilierea spirituală a deținuților a lansat un concept eficient de tratament al pacienților deținuți cu maladii neurologice. Acest fapt vine să optimizeze chiar respectivul act medical, relația medic-deținut și deținut-familie, sensibilizându-se pozitiv și deținuții bolnavi cu diverse tentații negative. În condițiile precare ale mediului penitenciar abordarea bioetică a situațiilor create vine să susțină

biosul uman, păstrând astfel integritatea somatică, psihică și spirituală a deținutului, deconectându-l de la formele non-valorice, promovate și publicate în mediul penitenciar, iar în cel liber anihilând stereotipurile mediului cu privare de libertate.

Alt principiu al bioeticii abordat în consilierea spirituală este cel al *responsabilității,* atât a deținutului, cât și a colaboratorilor și asistenților (medicali, juridici, psihologici, spirituali, sociali etc.). Însăși viața în sistemul penitenciar te responsabilizează la faptele comise din punctul de vedere al jurisprudenței. Totuși, în mediul carceral această responsabilitate trebuie abordată și prin prisma tendințelor de a susține reorganizarea intențiilor condamnatului, nu doar în calitate de pedeapsă. Responsabilitatea faptelor morale comise nu trebuie confundate cu pedeapsa juridică a crimelor săvârșite – privarea de libertate.

Principiile *socializării și binefacerii* se realizează în majoritatea cazurilor prin interacțiunea diferiților specialiști, raportați la consilierea spirituală. Socializarea și binefacerea în mediul penitenciar sunt elemente tabu pentru multe dintre persoanele libere. Exemplul realizării acestor principii în mediul penitenciar este însuși consilierul spiritual, fie că este cleric sau mirean. Principiul binefacerii desemnează faptul de a realiza beneficiul pacientului care contribuie la ameliorarea calității vieții acestuia. Acest principiu este evident în practica neurologică din cauza vulnerabilității persoanelor ce suferă de această maladie. Uneori declinul fizic minimalizează capacitățile de comunicare, inducând izolarea socială, care la rândul său agravează alte sindroame.

Abordarea principiului *vulnerabilității* bolnavilor neurologici din mediul de penitenciar diferă de cel din societatea liberă. În libertate lupta cu boala se împarte între familie, prieteni și bolnav, în schimb, în mediul penitenciar această luptă este suportată doar de deținut și colegii de celulă și ei la fel vulnerabili. Reușita unei acțiuni în această direcție poate fi considerată grija pentru pregătirea lui intelectuală, dar mai ales sensibilitatea de conștientizare a suferinței. O categorie de factori ce influențează negativ condiția individului privat de libertate se consideră și existența în habitatul penitenciar a unor condiții „în plus” de izolare: prezența manipulatorilor, pârâtorilor, bolnavilor psihici, simulatorilor de boală, violenților, violatorilor, a perverșilor și a manifestării lor etc., dau mediului o formă specială de izolare, considerată destul de complexă. Vulnerabilitatea deținutului oferă spațiu de interpretare diferit despre conceptul de calitate și valori ale vieții, ținându-se cont de mecanismele și metodele prin care îl tratează instituția și colegii de celulă.

Evoluția medicinei a reliefat o serie de probleme spiritual-morale, inclusiv cea a *demnității* umane. Demnitatea este cunoscută preponderent drept o noțiune morală ce exprimă viziunile fiecărui om ca persoană, ca atitudine morală deosebită a omului față de sine însuși și a societății față de el, în care se recunoaște valoarea persoanei/personalității. Chiar și condamnatului trebuie să i se asigure demnitatea, fără nici o excepție.

Principiul *autonomiei* constă în implicarea persoanei în procesul decizional și plasarea sa în centrul luării deciziilor. Principiul autonomiei este definit prin recunoașterea capacității unei persoane de a avea opinii, de a face alegerea și de a acționa în funcție

de propriile valori și convingeri. Principiul autonomiei se bazează pe anumite condiții indispensabile: persoana i-a deciziile în mod autonom; expune informația; oferă consimțământul; apreciază situația independent; are capacitatea de a alege etc.

Confidențialitatea este un principiu care presupune încredere reciprocă între medic și pacient. Încălcarea confidențialității agravează relația dintre pacient și medic, făcând dificilă realizarea responsabilităților medicale de către personalul medical. Regula confidențialității se bazează pe considerații morale, conform cărora fiecare individ are dreptul să decidă cui și în ce măsură îi poate transfera gânduri, experiențe, sentimente, circumstanțe ale vieții sale. Confidențialitatea implică respectarea strictă a discreției asupra datelor medicale. Confidențialitatea are un rol deosebit de important pentru categoria de deținuți cu probleme de sănătate.

Concomitent abordarea principiilor bioetice în consilierea spirituală carcerală va facilita orientarea condamnatului către valorile morale autentice, fapt extrem de important pentru menținerea și stabilizarea stării de sănătate.

În procesul anihilărilor deviațiilor specifice mediului penitenciar se includ mai mulți specialiști, care ajustează diverse metode. De exemplu, medicii sunt dispuși să influențeze decisiv redresarea situațiilor de crize comportamentale manifestate prin simularea bolii, a bolilor mintale, automutilare, consum de droguri etc. Aceste acțiuni se desfășoară destul de anevoios, deoarece comportamentul deviant se definește prin agresiune, irascibilitate, acțiuni și cuvinte necenzurate, iar la toate acestea se mai adaugă și condițiile de activitate medicală oarecum constrânsă de condițiile existente în penitenciar. Specialiștii în domeniul educației penitenciare consideră că deținuții cu tulburări comportamentale, constrânși de anumite condiții psihofizice ale mediului carceral, pot fi reabilitați prin diverse metode educative, inclusiv și prin aplicarea cu succes a consilierii spirituale. Consilierea deținuților cu comportament deviant e necesar să se desfășoare sistematic, prin recomandări echitabile și pentru supraveghetorii din instituție, utilizând diverse soluții în situații și circumstanțe sensibile. Concomitent cu stările de vulnerabilitate, crizele individuale, comportamente deviante și factorii negativi presanți ce caracterizează mediul carceral, există și unele posibilități eficiente, care necesită a fi remodelate și aplicate corespunzător, dacă exemplificăm unele studii realizate ținând cont de situația Republicii Moldova.

În mod reprezentativ legal, condamnaților le sunt interzise unele drepturi, în plus aceștia-și pierd controlul personal asupra unor situații existențiale, care le sunt garantate cetățenilor liberi. Deținuții sunt întreținuți în încăperi uneori extrem de mici, deteriorate, având insuficient control asupra colegilor, cu cei care trebuie să împartă acest spațiu, au reduse posibilitățile de selectare a activităților preferate.

Unele studii asupra problemelor deținuților s-au axat pe procesul, modalitățile și strategiile adaptării deținuților la mediul privat de libertate. S-a constatat că mulți dintre deținuți își dezvoltă mecanisme proprii defensive, care-i ajută să depășească problemele, uneori chiar și după eliberare. O mare parte din contingentul de deținuți manifestă nevroze specifice instituțiilor de penitenciar: transformarea deținuților în persoane iritante, apatice, neurostenice, anxioase, deprimate, având somn agitat și visând coșmaruri.

Această ultimă categorie unii psihiatri o numesc „sindromul posttraumatic” [6, p.33-63], existent și la mulți dintre foștii deținuți. Specialiștii în psihologie care susțin această taxonomie a problemelor [7; 8] introduc un nou concept de interpretare a mecanismelor de apărare prin adaptarea așa-numitului „coping”.

Consilierea spirituală eficientă necesită o analiză temeinică a comportamentului deținutului, de exemplu, prin metoda biografică – prin acest tip de asistență se implică condamnatul în evaluarea obiectivă proprie a conduitei din trecut, uneori cu foarte multe detalii, omițându-se diversele circumstanțe ce favorizează deraierea de la comportamentul normal, contracarându-se acțiunile ce denaturează starea de sănătate psihică și fizică.

În primele cinci luni de la încarcerare și în perioada arestului condamnații se împart în două categorii comportamentale: obedienții și rebelii, care de obicei resping orice intervenție spirituală, medicală, socială etc. Procesul consilierii este facilitat prin dialoguri sistematice care-i ajută pe deținuți pentru menținerea integrității personale. Pe tot parcursul detenției, majoritatea deținuților, indiferent de sex și vârstă, oscilează între aceste două categorii comportamentale menționate mai sus. Consilierea pentru prima categorie e una facilă, iar pentru a doua categorie de condamnați se necesită aplicații pluridisciplinare în procesul asistenței. Deținuții din această categoria a doua se consiliază în particular, uneori consilierul este susținut de alți specialiști: medici, psihologi, asistenți sociali și în drept, deoarece unele crize au fonduri multiple de reacții pe fundal psihoemoțional sau chiar cu dereglări somatice. În urma observațiilor s-a constatat faptul că acești deținuți mereu sunt perindați prin diferite instituții penitenciare, în dependență de statutul deținutului (instituții de siguranță sau maximă siguranță), moment ce denaturează efectul consilierii. În aceste situații consilierul spiritual primar necesită a se deplasa în instituția penitenciară respectivă pentru finalizarea procesului de asistență, în speranța recuperărilor comportamentale, valorificându-se eficient starea psihosomatică a deținutului.

În cazul problemei suicidului, automutilării, autoagresiunii apar evident și subiecte ce țin de bioetică, fapt ce accentuează respectarea principiului integrității somatice și psihice a condamnatului. Atitudinea consilierului necesită a fi orientată spre depășirea problemelor ce duc la suicid. Tulburările psihice și anxioase, depresia necesită un tratament medicamentos, iar consilierul spiritual susține complianța la tratament, asigurându-i deținutului un climat spiritual benefic.

În urma cercetărilor efectuate, s-a constat că o bună parte din condamnații diagnosticați cu patologii neurologice au fost stăpâniți de mânie persistentă, în această situație unii ajung în depresii netratabile. Aici mecanismul consilierii prin cuvânt și influențarea vieții deținutului se axează pe valorificarea vieții proprii, a colegilor, dar și pe alt mecanism - mărturisirea religioasă, cu consecințe rezonabile pentru deținuții credincioși. Complexitatea consilierii deținuților depresivi se desfășoară în comun cu diferiți specialiști din instituția penitenciară: medici, psihologi, juriști, asistenți sociali etc. Mecanismul de consiliere prin cuvânt și influențarea comportamentului deținuților se realizează pe termen lung, în corelare cu alt instrument - consolidarea voinței.

Deținuții cu termenul de execuție major deseori capătă o depresie clinică ce duce la tulburări psihice profunde. Abilitatea consilierului spiritual este oportună pentru reducerea violenței și a evitării bolilor rezultate din anxietate și depresie. Pentru condamnații anxioși și depresivi asistența medicală, socială, spirituală și cea psihologică elaborează opțiuni terapeutice comune, implicându-i pe respectivii pacienți în activități de reabilitare pentru depășirea crizelor și pregătirea lor pentru viața independentă, specialiștii în domeniul psihiatriei penitenciare recomandând tehnica ergoterapiei multidisciplinare [3, p.29]. Ergoterapia necesită a fi parte din programul de recuperare, asigurând motivația participării la programe psihosociale, dezvoltând competențele de relaționare și învățare, orientate spre îmbunătățirea propriei imagini, obiectiv realizat și prin asistență. Nu toate instituțiile penitenciare din Republica Moldova posedă un specialist în domeniul psihiatriei, iar până la internarea într-o unitate de psihiatrie penitenciară deținutul bolnav mintal este izolat și plasat în zone sporite de securitate a instituției.

Printre principalele circumstanțe unde consilierul spiritual se poate implica în virtutea îmbunătățirii calității vieții persoanei private de libertate sunt: facilitarea accesului la serviciile medicale, promovarea igienei și a sănătății, protejarea secretului medical și a consimțământului informat al deținutului. E necesară acordarea unei atenții sporite următoarelor categorii de condamnați vulnerabili: cu probleme de sănătate mintală, celor care refuză tratamentul, cu tentative de suicid, de automutilare și auto agresiune, a condamnatelor gravide, a bolnavilor HIV-SIDA etc. Inițiativele de tratament spiritual al deținuților, concomitent cu cel medical sunt recomandate în legislația națională și cea internațională.

O metodă de consiliere eficientă în mediul de penitenciar este cea a întreținerii dialogului privat, confidențial – planificat sau cu anumite ocazii. Planificarea acestor întâlniri permite consilierului să structureze întrebările raportate la manifestările negative care implică alți deținuți și să formeze grupuri specifice vulnerabilității. Această metodă poate contribui la fundamentarea unei relații directe între deținut și consilier, va stimula sinceritatea și încrederea în asistentul spiritual, iar pentru consilier metoda convorbirii permite sondarea directă a vieții spirituale a deținutului, a intențiilor ce stau la baza comportamentului, atitudinilor, opiniilor, sentimentelor, valorilor.

CONCLUZII

1. Mediul penitenciar fiind unul special, cu o atmosferă psiho-socială specifică ce acționează presant asupra persoanei, dezvoltă sau accentuează o serie de patologii dintre care prevalează cele neurologice. Pentru anihilarea și prevenirea deviațiilor comportamentale în penitenciar factorul major îl are controlul medical, cel psihoneurologic și cel social special. Însăși instituția penitenciară prezintă organul juridic responsabil de profilaxia și reeducarea persoanelor cu comportamente deviante, deoarece o bună parte dintre condamnați sunt privați de libertate în urma deviațiilor comportamentale.

2. Consilierea spirituală a deținuților cu patologii neurologice constituie o metodă eficientă de tratament și evoluare a nivelului comportamental-moral prin promovarea valorilor morale. De consilierea spirituală pot beneficia atât deținuții, cât și angajații instituțiilor de detenție. Aplicarea unei paradigme de consiliere spirituală cu metode eficiente poate fi realizată doar cu condiția includerii reperelor bioetice.
3. O premisă teoretică importantă a consilierii spirituale este cea axiologică, realizată pe un suport bine determinat ce cuprinde principiile bioetice. Deosebit de utilă este evidențierea registrului de valori spiritual-morale implicate în procesul de consiliere a deținuților. În consilierea spirituală din mediul penitenciar e necesar să se țină cont de o serie de valori, care sunt incluse în actul de abordare interdisciplinară a pacientului-deținut cu afecțiuni neurologice.
4. Circa 75% din deținuții consiliați și-au depășit ostilitatea față de tratamentul neurologic și parțial față de angajații penitenciarului. S-au îmbunătățit relațiile medic-deținut, angajat penitenciar-deținut și deținut-familie. 50% din indivizii depresivi și cu idei de suicid și-au manifestat dorința de a-și depăși starea.
5. În consilierea spirituală se remarcă o serie de valori și principii bioetice cu trăsături distincte față de alte sfere de activitate umană. Analiza manifestării respectivelor prezențe spiritual-morale prezintă interes deosebit atât pentru axiologia socio-medicală, cât și pentru bioetică, fapt incontestabil de important în prezent, când se cer adoptate diverse politici de corijare în mediul penitenciar.

REFERINȚE

1. OJOVANU, V. *Axiologia și medicina: Dimensiuni teoretico-metodologice*. Chișinău: Ed. UASM, 2012. 304 p. ISBN 978-9975-64-222-4.
2. *Dicționar de Filosofie și Bioetică.* Autori: T.N. Țîrdea, P.V. Berlinschi, A.I. Eșanu, D.U. Nistreanu, V.I. Ojovanu. Chișinău: Centrul Editorial Poligrafic Medicina, 2004. 440 p. ISBN 9975–907–33–4.
3. LEHTMETS, A., PONT, J. *Îngrijirea sănătății și etica medicală în penitenciare.* Manual pentru personalul medical și alți angajați ai penitenciarelor, responsabili de bunăstarea deținuților. Chișinău: Consiliul Europei, 2016. 88 p. ISBN 978-9975-53-610-3.
4. ALUAȘ, M. Conceptul de „calitate a vieții” și relevanța acestui în dezbaterea bioetică actuală. În: *Bioethica. Studia Universitates Babeș-Bolyai.* Cluj-Napoca. 2011, nr. 2. pp.83-94. ISSN 2247-0441.
5. MARINOFF, L. *Întrebări fundamentale: filosofia îți poate schimba viața.* București: Edit. Trei, 2013. 592 p. ISBN 978-973-707-7417.
6. JAMEISON, R., GROUNDS, A. Release and adjustment: perspectives from

studies of wrondyconvicted and plitically-motivated prisoners. În: *The Effect of Imprisonment*. Coord. A. Liebling, S. Maruna. Collumpton: Ed. Willam Publishing, 2005, pp.33-63.

7. BODERSON, U. *Prisons in Prison Societies. Transaction Publishers*. New Jersey: Edit. New Brunswick, 1989. 380 p. ISBN 978-1412842358.
8. GOFFMAN, E. *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*. Iași: Ed. Polirom, 2004. 336 p. ISBN 973-681-427- 0.

PROIECȚII TEHNO-SOCIO-CULTURALE ALE FENOMENULUI CRIZEI UMANITARE ÎN CONTEMPORANEITATE

TECHNO-SOCIAL-CULTURAL PROJECTIONS OF THE PHENOMENON OF HUMANITARIAN CRISIS IN CONTEMPORARY

CZU: 140.8:316.42 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.16**

Dina BARCARI,
ORCID: 0000-0002-5764-6617
e-mail: dina.barcari@ssu.utm.md
Universitatea Tehnică a Moldovei,
Universitatea Tehnică a Moldovei, Spatium Human Trafficking Research Center,
Chisinau, Republic of Moldova

Rezumat. *O criză umanitară este o situație de urgență generalizată care afectează o întreagă comunitate sau un grup de oameni dintr-o regiune, care implică niveluri ridicate de mortalitate sau malnutriție, de răspândirea a bolilor și a epidemiilor etc. În general, criza umanitară derivă din probleme deja identificate într-o societate, cum ar fi inegalitatea constantă, sărăcia, lipsa serviciilor de bază, ș.a. Mișcările interne și transfrontaliere la scară largă cauzate de crize creează, de asemenea, populații vulnerabile care pot deveni victime ale traficului.* ***Scopul*** *studiului este analiza fenomenului crizei umanitare prin perspectiva factorilor sociali și culturali ai unei comunități. În această cercetare este utilizată metoda analizei de conținut prin intermediul căreia se va clarifica situația umanitară în contemporaneitate.*

Cuvinte-cheie: *criza umanitară, factori sociale și culturali, traficul de ființe umane, migrație, refugiu.*

Summary. *A humanitarian crisis is a generalized emergency affecting an entire community or group of people in a region, involving high levels of mortality or malnutrition, the spread of disease and epidemics etc. In general, the humanitarian crisis derives from problems already identified in a society, such as persistent inequality, poverty, lack of basic services, etc. Large-scale internal and cross-border movements caused by crises also create vulnerable populations that can become victims of trafficking.* ***The aim*** *of the study is to analyze the phenomenon of the humanitarian crisis through the perspective of the social and cultural factors of a community. In this research, the method of content analysis is used, through which the humanitarian situation in the contemporary world will be clarified.*

Keywords*: humanitarian crisis, social and cultural factors, human trafficking, migration, refuge.*

INTRODUCTION

A humanitarian crisis is an urgent situation that affects a community or a specific group of people in a specific space. The given phenomenon implies a high level of mortality, malnutrition, the spread of diseases, epidemics and urgent forms of health. One

of the recent and most disastrous situations was COVID-19. The crisis created by this pandemic has led to the isolation of vulnerable spaces and their deprivation of humanitarian aid. Of course, other disasters would be armed conflicts leading to climate change and natural calamities.

OCHA[1] in 2019 he warned in a statement about the increase in the number of people around the world who will need humanitarian aid due to protracted conflicts, failed economies etc. „The ravages caused by the coronavirus around the world were not slow to be noticed and soon began to exacerbate humanitarian crises” [1].

Humanitarian aid is material and logistical assistance, in most cases short-term, provided to vulnerable people, such as homeless people, refugees, victims of famine, natural disasters and wars. The EU provides humanitarian aid to all persons affected by the situations listed above based on international humanitarian principles [2] as set out by the European Consensus on Humanitarian Aid [3].

In the situation of humanitarian crisis, it is essential to provide humanitarian aid to respond to the needs of vulnerable people. Humanitarian aid takes many forms, such as food aid, medical assistance, infrastructure reconstruction, technical aid or emphasizing cultural elements. Today, the main goal of most international organizations is to reduce the number of vulnerable people in order to enhance the development of a community. Humanitarian aid must also protect fundamental rights by defending and supporting the vulnerable person.

There is a growing body of evidence demonstrating that the humanitarian crises listed above can lead to an increase in human trafficking. Humanitarian crises not only intensify existing human trafficking trends, but can also lead to new forms of trafficking. Trafficking in human beings can occur both within and outside of crisis-affected areas.

A number of factors make people more vulnerable to trafficking in crisis situations, including: large-scale human, material and economic losses; the vulnerability of families and communities to provide for their basic needs; limited options to seek national or international protection safely and regularly; the erosion of the rule of law and the breakdown of social safety nets and other social protection systems. More recently, two other factors have appeared, namely the technological aspect through which people can be manipulated and the cultural aspect which through tradition, rules and norms make people more vulnerable.

MATERIAL AND METHOD

Two methods are used in this study namely content *analysis method* and *social documentation method.* In the first case, the qualitative nature of the content analysis method gave us an overview of the phenomenon of the humanitarian crisis and human trafficking. An important aspect was the analysis of the reports made by the representati-

[1] OCHA - United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs

ves *La Strada,* such as *Mapping existing services in the Republic of Moldova for people displaced from Ukraine. Identifying the risks of exploitation and human trafficking* [4] and *The evaluation report of the National Strategy to prevent and combat human trafficking for the years 2018-2023* [5]. Both reports explain the terms *human trafficking*, the *vulnerability of displaced persons* etc.; national strategies to combat human trafficking are analyzed.

In the second case, the social documentation method provides details about the researched topic and which can be found in the form of bibliographic sources at the end of this article. In contemporary society, the process of collecting data on certain phenomena, such as humanitarian crisis, humanitarian aid and human trafficking, matters.

RESULTS AND DISCUSSION

In this study, social and cultural projections are analyzed in the contemporary world with reference to the phenomenon of the humanitarian crisis and in particular the phenomenon of human trafficking. The research also involves identifying the role of information technologies and AI in preventing the phenomenon of humanitarian crisis and human trafficking.

As we noted earlier, there are a number of factors that can cause a humanitarian crisis: political unrest, environmental causes, medical emergencies, migration, hunger and malnutrition, lack of basic services, etc. OCHA defines humanitarian aid as a set of actions undertaken to provide assistance, protection and defense to people affected by a disaster and affecting their lives. Therefore, humanitarian aid efforts are aimed at protecting human life, alleviating suffering, providing decent conditions and guaranteeing access to basic services such as food, water and shelter.

As I said before, one consequence of the humanitarian crisis is human trafficking. Trafficking in persons is a serious violation of human rights and a serious crime under international law and the national law of most countries. Through deception, coercion, physical or psychological threats or abuse of their position of vulnerability, victims of human trafficking can be exploited in various forms, including through forced labour, begging, organ harvesting, sexual exploitation, or forced marriage.

In the Republic of Moldova, the Law on preventing and combating human trafficking no. 241 of 2005 defines *human trafficking* as „recruiting, transporting, transferring, harboring or receiving persons, by threat of force or by the use of force or other means of coercion, by kidnapping, fraud, deception, abuse of power or vulnerable situation or by giving or receiving money or benefits of any kind to obtain the consent of a person in control of another person for the purpose of exploiting that person" [6].

In a statement *La Strada* vorbește about the obligations assumed by the Republic of Moldova regarding the prevention and combating of human trafficking "by signing and ratifying the acts of international and regional law in this field, such as the Protocol on the Prevention, Suppression and Punishment of Human Trafficking, in particular of

women and children (Palermo Protocol) additional to the United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Council of Europe Convention on Combating Trafficking in Human Beings" [7].

Another cause that sometimes leads to human trafficking are cultural factors (individual, relational, community and societal). UNICEF in 2021 defined culture as "a collection of ideas, social behavior and customs of certain people or society" [8]. Often traditional practices are among the causes of trafficking in both women and men. The way we perceive a situation, how we communicate with others, how we interact with the environment is also influenced by human cultural values. Vulnerable people come from different cultural contexts and it is not only related to economic vulnerability but also to the circumstances in which the person finds themselves.

CONCLUSIONS

A humanitarian crisis is preceded by a series of events that lead to an imbalance in the well-being of a person or a community. The humanitarian crisis requires a local, national and international response. Humanitarian crises are caused by various factors outlined in this article, but each humanitarian crisis requires a unique response targeted at the affected spaces or communities. Damages, in the given situation, are short-term or long-term. Examples given of humanitarian crises can also lead to a refugee crisis or human trafficking.

The impact of the humanitarian crisis is of a different nature, from the changing status of women, the crisis of the socio-economic reality, to the ecological and environmental crisis. Of course, they expect a solution or solutions when a humanitarian crisis arises. However, there is no one-size-fits-all solution. In most cases, the main cause is related to other factors and then a brainstorming of solutions is proposed.

BIBLIOGRAPHY

1. Humanitarian Crises. What are the largest humanitarian crises in the planet today?, Available: https://www.iberdrola.com/social-commitment/humanitarian-crises-causes-effects-solutions [ACCESSIBLE: 12.06.2024]
2. Humanitarian principles, Available: https://emergency.unhcr.org/protection/protection-principles/humanitarian-principles [ACCESSIBLE: 16.06.2024]
3. The European Consensus on Humanitarian Aid, Available: https://eur-lex.europa.eu/RO/legal-content/summary/european-consensus-on-humanitarian-aid.html [ACCESSIBLE: 20.06.2024]
4. Mapping existing services in the Republic of Moldova for people displaced from Ukraine. Identifying the risks of exploitation and human trafficking, Available: https://lastrada.md/pic/uploaded/Cartografierea_serv_exist_MD_ro.pdf [ACCESSIBLE: 20.06.2024]

5. The evaluation report of the National Strategy to prevent and combat human trafficking for the years 2018-2023, Available:
6. https://lastrada.md/pic/uploaded/evaluarea_Strateg_Tationale_ro_TFU_2022.pdf [ACCESSIBLE: 20.06.2024]
7. Law on preventing and combating human trafficking no. 241 of 2005, Available: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=27475&lang=ro [ACCESSIBLE: 25.06.2024]
8. Trafficking in human beings, Available: https://lastrada.md/rom/traficul-de-fiinte-umane [ACCESSIBLE: 25.06.2024]
9. UNICEF, Available: https://www.unicef.org/moldova/ [ACCESSIBLE: 25.06.2024]

GEN ȘI RELIGIE: ILUSTRAȚIE DIN DEZBATERILE DESPRE AVORT

GENDER AND RELIGION: ILLUSTRATED FROM THE ABORTION DEBATES

CZU: 316.346.2:241.633:343.621 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.17**

Nadejda CHIRONDA,
ORCID: 0009-0004-4661-2886
e-mail: c_nadia@mail.ru
Universitatea de Stat din Moldova
Ernest Cezar NICULCEA,
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The study explores the complex interplay between religious beliefs, societal attitudes, and individual experiences regarding abortion in Moldova. Through interviews with experts and participants in feminist marches, it examines the influence of religion, social norms, and gender roles on perceptions and decisions related to abortion. Findings suggest a significant influence of religious beliefs on attitudes toward abortion, with stigma and social pressure often associated with it. Changes in societal norms, access to information, and medical technologies contribute to shifting perspectives. The study highlights the need sexual education, access to reproductive health services, and destigmatization efforts to empower women in making informed decisions. It underscores the importance of a nuanced understanding of cultural and religious contexts in shaping policies and interventions related to reproductive rights.*

Keywords: *gender, abortion, body, child, soul, identity, freedom, choice, responsibility*.

INTRODUCERE

Tema relației dintre gen și religie reprezintă un subiect complex și multiaspectual, stârnind numeroase controverse și dezbateri aprinse în diverse contexte sociale și culturale [1, p. 4]. În centrul acestor controverse se află multiplele perspective și interpretări ale rolurilor de gen și ale normelor religioase, care pot adesea intra în conflict. Această temă capătă o importanță deosebită în contextul dezbaterilor privind avortul, un subiect sensibil și polarizant ce implică adesea valori fundamentale, credințe religioase, drepturi ale femeilor și considerații etice [1, p. 3].

În Republica Moldova, dezbaterile privind avortul reflectă profund aceste tensiuni dintre gen și religie. Pe deoparte, există influența puternică a Bisericii Ortodoxe [7], care promovează valori tradiționale și este adesea vehement împotriva avortului; Pe de altă parte, există mișcări feministe și organizații pentru drepturile omului care susțin dreptul femeilor de a-și decide propria soartă, inclusiv dreptul la avort [1, p. 3, p. 5].

Aceste poziții divergente nu doar că aduc la lumină conflicte ideologice și morale, dar influențează și politicile publice și legislația din Moldova.

Actualitatea acestor dezbateri este evidențiată de recentul val de inițiative legislative și de mobilizările sociale atât ale susținătorilor, cât și ale oponenților dreptului la avort. În acest cadru, este esențial să analizăm cum normele de gen și prescripțiile religioase se intersectează și cum aceste intersecții modelează discursul public și politicile referitoare la avort [3]. Printr-o astfel de analiză, putem înțelege mai bine nu doar dinamica specifică a dezbaterilor din Moldova, ci și mecanismele mai largi prin care genul și religia interacționează în contextul social contemporan. Actualitatea acestor dezbateri este reflectată și în alte țări, fiecare având propriile sale dinamici și provocări [1].

MATERIALE ȘI METODE

Pentru a investiga relația dintre gen și religie în contextul dezbaterilor privind avortul în Republica Moldova, în cercetare s-a utilizat metoda interviului. Au fost colectate date din surse variate, inclusiv legislația Republicii Moldova, texte religioase relevante și informații din mass-media. Această diversitate de surse ne-a permis să obținem o înțelegere cuprinzătoare a dinamicilor sociale, culturale și religioase implicate în dezbaterile respective.

Pentru analiza contextului internațional, au fost analizate evoluțiile legislative [1, p. 1, p. 2] și evenimentele semnificative legate de avort în alte țări, precum Statele Unite ale Americii, Franța, România și Polonia. Au fost examinate articolele de presă [1, 2, 3, 4, 5, 6] și declarațiile oficiale pentru a evalua modul în care diferitele societăți abordează această problemă și cum influențează factori precum religia și genul, politicile și perspectivele publice.

Au fost realizate interviuri și discuții cu membri ai comunității, activiști pentru drepturile femeilor, reprezentanți a religiei ortodoxe, pentru a obține o perspectivă directă asupra opiniei și atitudinilor acestora față de avort și relația dintre gen și religie în Moldova. Aceste interviuri au furnizat insight-uri valoroase în interpretarea și contextualizarea datelor colectate din alte surse.

Analiza materialului colectat s-a concentrat pe identificarea și evaluarea argumentelor, perspectivelor și factorilor care influențează dezbaterea asupra avortului în Republica Moldova. A fost realizat un interviu online cu femei și bărbați din Republica Moldova, pentru a examina complexitatea și nuanțele opiniei publice, a valorilor culturale și a interpretărilor religioase în legătură cu tema cercetată.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Rezultatele cercetării relevă o serie de aspecte semnificative legate de relația dintre gen și religie în contextul dezbaterilor privind avortul în Republica Moldova.

Constatăm că în Moldova, există o polarizare puternică între perspectivele religioase și cele seculare asupra avortului. Biserica Ortodoxă are o influență considerabilă asu-

pra opiniei publice, promovând valori tradiționale care susțin restricționarea avortului. Pe de altă parte, organizațiile pentru drepturile femeilor și mișcările feministe militează pentru protejarea și extinderea accesului femeilor la servicii de avort sigure și legale. Marșul Feminist din Chișinău evidențiază preocupările și cerințele participanților în ceea ce privește drepturile reproductive și prevenirea violenței sexuale.

Ei subliniază importanța unei educații sexuale comprehensive în școli și promovarea informării pentru prevenirea abuzului sexual. Aceste aspecte sunt esențiale pentru asigurarea drepturilor reproductive și integrității fizice și emoționale a femeilor și a tinerilor. O parte din intervievați au subliniat că violența sexuală constituie o problemă gravă în Moldova, iar stigmatizarea și prejudecățile legate de avort pot adânci suferința emoțională a femeilor care iau o astfel de decizie. Ei au exprimat îngrijorarea că reglementările restrictive privind avortul pot duce la riscuri pentru sănătatea și integritatea femeilor, subliniind necesitatea recunoașterii avortului ca un drept fundamental al femeilor.

În ceea ce privește prevenirea avortului, cea mai mare parte a intervievaților au evidențiat importanța educației sexuale comprehensive în școli și promovarea informării cu privire la prevenirea abuzului sexual. Ei au subliniat că abordarea acestor probleme este esențială pentru a asigura drepturile reproductive și integritatea fizică și emoțională a fetelor și a femeilor.

Pe de altă parte observăm în contextul internațional că există diferențe semnificative în abordările și politicile referitoare la avort. De exemplu, în SUA, decizia recentă a Curții Supreme de a anula dreptul constituțional la avort a dus la adoptarea unor legi restrictive în multe state, în timp ce în Franța, avortul a fost inclus în constituție, consolidându-se astfel dreptul femeilor la corp. În timp ce în România și în alte țări europene au existat încercări de a restrânge accesul la avort, societatea civilă și organizațiile pentru drepturile femeilor au reacționat puternic împotriva acestor propuneri legislative.

În discuțiile noastre cu membri ai comunității, activiști și reprezentanți religioși, au fost identificate o serie de preocupări și argumente cu privire la avort și relația dintre gen și religie. Aceste discuții au subliniat complexitatea și sensibilitatea acestei probleme și necesitatea unui dialog deschis și echilibrat pentru a găsi soluții care să țină cont atât de valori religioase, cât și de drepturile individuale și de sănătatea publică.

Studiul nostru evidențiază că dezbaterile privind avortul reflectă tensiunile profunde dintre valorile tradiționale religioase și aspirațiile moderne de egalitate și drepturi ale femeilor. Aceste tensiuni nu doar că influențează politicile și perspectivele publice în Moldova și în alte țări, ci și evidențiază necesitatea unei abordări comprehensive și respectuoase a acestor probleme într-un context social și cultural diversificat.

CONCLUZII

După analiza datelor colectate prin interviu și în lumina contextului social al Moldovei, ajungem la următoarele concluzii în legătură cu percepțiile femeilor privind avortul, politicile de gen și religie. Valorile morale și religioase influențează semnificativ

atitudinea femeilor față de avort, multe considerându-l inacceptabil. Subiectul avortului rămâne tabu și stigmatizat, generând sentimentul de judecată și marginalizare. Educația sexuală și accesul la informații despre contracepție sunt limitate, ducând la creșterea sarcinilor nedorite și a avorturilor.

Politicile de sănătate și accesul la servicii reproductive pot influența decizia de a păstra sarcina, iar accesul limitat face ca avortul să fie singura opțiune pentru unele femei. Sprijinul din partea partenerului și a familiei este determinant, presiunea socială jucând un rol major. Este esențială adoptarea unei abordări deschise și fără stigmatizare față de avort, pentru ca femeile să poată lua decizii informate și să aibă acces la servicii de sănătate reproductive de calitate. Politicile de gen ar trebui să promoveze egalitatea și drepturile femeilor, inclusiv accesul la informații și servicii de contracepție, reducând incidența avorturilor.

Educația sexuală comprehensivă în școli și comunități este crucială pentru prevenirea sarcinilor nedorite și a avorturilor. Femeile ar trebui să aibă acces la sprijin emoțional și medical adecvat, inclusiv consiliere. Este important să se continue eforturile pentru eliminarea stigmatului asociat cu avortul prin campanii de conștientizare și promovarea respectului față de alegerile reproductive.

REFERINȚE

1. Abortion rights across Europe as France makes terminating pregnancy a constitutional right. În: https://www.independent.co.uk/news/world/europe/france-abortion-rights-vote-europe-uk-constitution-b2507100.html [Accesat: 14.05.2024].
2. European Abortion Laws. A Comparative Overview. În: https://reproductiverights.org/wp-content/uploads/2022/10/15381_CRR_Europe_October_2022.pdf [Accesat: 14.05.2024].
3. Articolul „Conferința Internațională Congresul Mondial al Familiilor la Chișinău și dreapta conservatoare religioasă: amenințări și oportunități". În: https://egalitatedegen.md/conferinta-internationala-congresul-mondial-al-familiilor-la-chisinau-si-dreapta-conservatoare-religioasa-amenintari-si-oportunitati/ [Accesat: 14.05.2024].
4. Avortul – crimă și păcat de omucidere. În: https://ortodox.md/avortul-este-o-crima-si-un-pacat-de-omucidere/ [Accesat: 14.05.2024].
5. Living apart together: reflections on bioethics, global inequality and social justice. În: https://peh-med.biomedcentral.com/articles/10.1186/1747-5341-3-25 [Accesat: 14.05.2024].
6. Bodily autonomy: a cornerstone for achieving gender equality and universal access to sexual and reproductive health and rights. În: https://www.unfpa.org/publications/bodily-autonomy-cornerstone-achieving-gender-equality-and-universal-access [Accesat: 14.05.2024].

7. Standardul privind întreruperea sarcinii în condiții de siguranța. Chișinău, 2020. 47 p. În: https://ms.gov.md/wp-content/uploads/2023/06/Standardul-privind-%C3%AEntreruperea-sarcinii-%C3%AEn-condi%C8%9Bii-de-siguran%C8%9B%C4%83-aprobat-prin-ordinul-MSMPS-nr.766-din-18.08.2020-1.pdf [Accesat: 14.05.2024].
8. Cadrul legislativ şi normativ aferent al prestării serviciilor de avort în condiţii de siguranţă. În: https://www.avort.md/cadrul-legal/ [Accesat: 14.05.2024].
9. Le BRETON, D. *Antropologia corpului și modernitatea*. Chișinău: Cartier, 2009. 421 p. ISBN 978-9975-79-599-9.
10. HAN, S., BETSINGER, T. K., SCOTT, A. B., *The Anthropology of the Fetus: Biology, Culture, and Society*. Published by: Berghahn Books, 2019. 316 p.
11. GAVRILUȚĂ, N., *Antropologia socială și culturală*. Iași: Polirom, 2009. 288 p. ISBN 9789734613922

TERMINOLOGIE ȘI CONCEPT

TERMINOLOGY AND CONCEPT

CZU: 81`37 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.18**

Eugenia MINCU,
ORCID: 0000-0002-3774-2599
e-mail: jana_mincu@yahoo.fr
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu”,
Universitatea de Stat din Moldova
Dorina MACOVEI,
ORCID: 0000-0002-5345-5725
e-mail: dorinajulea@yahoo.com
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu”,
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The interaction between terminology, concept, and term is dynamic and interdependent. Terminology focuses on identifying and managing terms for the purpose of designating clearly defined concepts. This process includes analyzing and describing concepts to ensure a uniform understanding of the terms used. A term can designate multiple concepts depending on the context, a situation dictated by the specialized needs in domain-specific nomenclature, an essential part of forming a terminology specific to a field of human activity. When used in a specific field of activity, the object becomes specialized, and the terminological concept must adjust to the requirements of specialized (domain-specific) nomenclature.*

Keywords: *field of activity, concept, conceptual changes, term, terminology.*

Cuvinte-cheie: *domeniu de activitate, concept, modificări conceptuale, termen, terminologie.*

INTRODUCERE

În dicţionarul lui Dauzat [1, p. 513] termenul *ontologie* îi este atribuit lui d’Alembert (1751), un împrumut din latină *ontologia*, creat de către Christian Wolf de la grecescul *on, ontos*, *to on* „a fi” – „science de l’être en tant qu’être” (ştiinţa de *a fi* prin fiinţă). În terminologie, aceasta exprimă „existenţă obiectivă a lucrurilor” conceptualizate şi reprezentate în sistemul noţional terminologic. Sunt exteriorizate prin relaţii indirecte între noţiuni, dintre care cea mai importantă este merologia (partitivă); aceasta, la rândul ei, este solicitată de ingineria cunoştinţelor în procesul de acoperire a necesităţilor denominaţiei. Ontologia este, prin excelenţă, o metodă de modelare şi de reprezentare a sistemului noţional terminologic [*ibidem*, p. 55].

TERMINOLOGIA ŞI CONCEPTUL. Terminologia ca ştiinţă despre termeni este o activitate de înţelegere şi de precizare a „lucrurilor”, plasându-se între lingvistică şi extralingvistică. „Se cere de reamintit că [...] terminologia se axează pe *noţiuni* şi nu pe termeni” [Felber, 1984, p. 54]. Sistemul de termeni care relevă o modelare conceptuală formează sistemul noţional terminologic. Terminologia este limba intelectuală, care studiază joncţiunea: concept → lucru prin cunoaşterea şi prin recunoaşterea, manipularea varietăţilor de „lucruri” şi implică noțiunile de sistem, obiect, ştiinţă, termen [2, p. 7].

În definirea conceptelor se delimitează două aspecte:

a) definirea prin ansamblu de caractere comune;
b) definirea prin diferenţe (caractere eidetice – referitoare la esența „lucrurilor”, la semnificația lor). Aceste diferenţe implică un sistem de relaţii conceptuale, propice pentru conjuncția, disjuncția, anularea conceptului.

Conjuncţia conceptuală – termenul *vitamină* (< lat. *vita, ae, f* + < lat. *aminum, i, n* „amină a vieții”) este introdus în anul 1912 de către biochimistul polonez Casimir Funk, care a reuşit să identifice vitamina B_1. Denumirea s-a extins şi asupra altor vitamine în pofida faptului că nu erau amine; ne referim la o estompare a sensului de bază şi la o extindere semantică a acestuia. În 1920, în nomenclatură chimică sunt introduşi termenii *vitamina A, vitamina B, vitamina C* etc. [3, p. 241-274].

Alte exemple de conjuncție conceptuală:

Melancolie (< gr. *melankholia* < gr. *melanos* „negru” + < gr. *khole* „bilă, fiere”)

În Antichitate, se considera că boala este produsă de starea de dezechilibru a patru umori (< gr. *humor, ōris, m* „lichid”). Medicul grec Polib deduce echilibrul numit sănătate prin izonomia a

patru umori: *sanguis* (sânge), *chole* (fiere galbenă sau bilă), *melan* (chole sau fiere neagră), *flegma* (salivă) [4, p. 64]: *sanguis* – umoarea roșie provoacă febră, transpirație: ciuma, variola, varicela etc.; *chole* – umoarea galbenă pigmentează pielea în culoare galbenă, portocalie: hepatita; *flegma* – umoarea albă a mucozităților formate în nas şi în plămâni, expectorată prin tuse: tuberculoza; *melan* – umoarea neagră, care se formează în adâncul corpului – organele încep să putrezească, se instalează moartea.

Medicina veche atribuia depresia excesului de bilă neagră în organismul uman, care provoca stările de tristețe și de teamă continuă. Termenul *melancolie* este atestat în secolul al V-lea, cu sensul „bilă neagră”. În Epoca medievală, cuvântul achiziționează semnificațiile: „temperare proastă, îmbufnare, chin, mânie”; „dispoziție proastă, enervare, furie”; altfel spus, cuvântul deține o conotație emoțională negativă. La mijlocul secolului al XIV-lea, cuvântul *melancolie* înseamnă și „durere, stare de întuneric, dezamăgire provocate de sentimentul de dragoste”. În secolul al XVIII-lea, lexemul este asociat cu un sentiment prolongat de dominare a unui spirit sumbru.

Actualmente, dicționarul oferă o definiție conotativ neutră cuvântului *melancolie*: „stare de tristețe, de deprimare, amestecată cu visare și cu dorința de izolare, tristețe (ușoară); sin.: deprimare, tristețe” – vocabular general; „boală psihică care se manifestă

printr-o continuă depresie, prin tristețe morbidă, prin apatie, delir, halucinații, anxietate și tentația de sinucidere" – medicină, psihiatrie [5, p. 109].

Termenul *hibrid*, din latinescul *hibrida* < gr. *hybris, hybridos* „amestec de sânge", desemna un nou-născut într-o căsătorie dintre romani şi *ne*romani. Actualmente, în biomedicină, adjectivul desemnează „un organism provenit din încrucișarea a doi indivizi de specii, de soiuri, de genuri sau de rase diferite".

1. Disjuncţie conceptuală – *pneuma*, în concepţia lui Galenus există sub trei forme: a) prima pneumă – interacţiunea sânge/ficat/intestine; b) a doua pneumă – interacţiunea sânge/plămâni; c) a treia – sânge/creier. Prin descoperirea circulaţiei sangvine (Harvey, 1628), conceptul este supus restrângerii sensului iniţial, termenul desemnând „respiraţie, suflu".

Conform unor ipoteze, *sufletul e localizat în plămâni*. Cuvântul *pneumon* sau *pleumo*n (plămâni) provine de la verbul grecesc *pneo*, care înseamnă „a sufla" sau „a respira". Acest verb îşi are originea în rădăcina indo-europeană *pleumon* („pulmon"), unde *pleu* semnifică „a înota". Astfel, *pleumon* sau *pneumon* sunt cuvinte care fac aluzie la ceva, care pluteşte pe apă, pe un lichid. (este o concluzie a unor savanți medici, prezentată de medicul francez Casteliglioni în *Histoire de la medicine* [*apud* 6, p. 10-11].

Termenul *pleumon* se întâlneşte în scrierile lui Homer şi se aseamănă cu latinescul *pulmo*. H. Liddell şi R. Scott (1996) menționează că forma originală a acestui termen este *pleumon* de la rădăcina *pleg* „a naviga, a pluti"; mai târziu, s-a introdus termenul *pneumon* din cauza etimologiei ipotetice a rădăcinii *pny* „a sufla". Aristotel prezintă în lucrarea sa *Peri anapnoe's* (*Despre respiraţie*) o nouă ipoteză în privinţa etimologiei acestui cuvânt, afirmând că „se pare că numele *pneumon* se datorează formelor şi rolului de a recepţiona *hypodohi pneumata* „suflarea"; în timp ce Plato afirmă faptul că *pneumon* este *casier pneumata* („al suflărilor") în organismul uman. Euripides insistă asupra faptului că *pneuma* sau *pnoe* provin de la *pneumones* („plămâni"). Sophocles estimează că *pneumones* este „cea mai vioaie parte a organismului" [*apud* 7, p. 1385-1387].

În textele greceşti antice deseori sunt atestate cuvintele *pneumon* sau *pleumon, pneumonis* sau *pleumonitis*, sau *pneumonica* cu sens de „inflamaţie a plămânilor".

2. Anularea conceptului sau **necorespunderea raportului termen-concept** – termenul *duoden* (segment al intestinului subţire) este format după modelul grecescului *dodecadactylon enteron*. Termenul are la bază măsurările medicului antic Gerofil (sec. IV *post Chr.*), care a constatat o lungime a intestinului de douăsprezece degete transversale/perpendiculare.

Ulterior, s-a demonstrat neveridicitatea investigaţiei, dar termenul s-a menţinut în terminologia anatomică [8, p. 85].

Anularea (totală/parțială) conceptului primar poate fi ilustrată prin intermediul termenilor *tratament* și medicament, care actualmente au o utilizare semantică uzuală distinctă de cea originală.

Medicament (< lat. *medico, āre* „a medica, a lecui" + < lat. *mens, mentis, f* „minte" „tratează cu mintea"). Termenul *medicament* provine de la latinescul *medicamentum, i,*

n, termen format în baza a două rădăcini savante (< lat. *medico, āre* „a medica” + < lat. *mens, mentis, f* „minte”) și se traduce literalmente „tratează cu mintea”.

Aforismul latin *Medica menta, non medicamentis*/*Tratează cu mintea și nu cu medicamente* poate fi considerat unul descriptiv-etimologic, deoarece cuprinde verbul *medico*, *āre* „a medica” și substantivul *mens, mentis, f* „minte”, utilizate cu statut autonom, iar a doua parte a aforismului conține elementele de compunere formate în baza acestor două lexeme latine, cu statut neautonom. Formula savantă reflectă ontologia unui tratament adecvat – este important ca medicul să lecuiască pacientul „cu minte”, adică gândit, cugetat.

O altă etimologie a cuvântului face trimitere la lexemul latin *medicamen, ĭnis, n*, echivalat cu *medicamentum, i, n* (ambele derivate din rădăcina medico), cu sensuri asemănătoare: „remediu curativ”, „remediu analgezic (antidolor)”, „licoare de dragoste”, „vopsea”, „remediu cosmetic”, „condiment alimentar”.

O a treia etimologie arată că la baza termenului *medicament* este expresia latină *ars medica/arta de a medica*, a doua componentă având la bază cuvintele latine *medica, ōrum, n*, cu sensul „plante medicinale” și *medica, ae, f* – „femeie care alină durerea cu ajutorul ierburilor medicinale, femeie care lecuiește” sau cuvântul *medicus* „al unui medic”, „a lua măsurile potrivite”.

Anul 1200 este cel în care se consideră că a fost utilizat pentru prima dată termenul medicament cu sensul „tratament medical, vindecare”.

La începutul secolului al XIV-lea, cuvântul *medicament* este folosit cu accepția „substanță întrebuințată în tratamentul unei boli, praf alb”. Cu sens figurat, termenul este folosit și în practica de spiritism, în calitate de remediu mistic.

În limba română, *medicamentul* este „o substanță naturală sau de sinteză, utilizată pentru a vindeca, a ameliora sau a preveni o boală; doctorie, leac, medicină” – medicină, vocabular general [5, p. 118-119].

Tratament (< lat. *tracto, āre* „a scoate, a trage” + < lat. *mens, mentis, f* „minte”). Substantivul *tratament* s-a format prin joncțiunea a două lexeme savante: verbul *tracto*, *āre* „a scoate, a trage” și substantivul *mens, mentis, f* „minte”, adică „a scoate (din starea de boală) cu mintea”. Unele surse prezintă cuvintele latinești *tractamentum, i, n* și *trattamentum, i, n* – ambele neatestate în dicționarele etimologice, drept cuvinte de la care a derivat în limba română termenul tratament.

În limba latină, verbul *tracto, āre* are sensurile: „a trage, a scoate”, „a pipăi”, „a prelucra”, „a lua atitudine”, „a se adresa”, „a studia” etc.

În anul 1560, cuvântul este atestat cu semnificația „comportament față de cineva sau ceva”, iar în 1744 – cu sens medical.

În limba română, cuvântul *tratament* moștenește sensurile din limba latină: „fel de a se purta cu cineva, atitudine, comportare față de cineva” – vocabular fundamental; „totalitatea mijloacelor dietetice, medicamentoase, balneoclimaterice și igienice de combatere a unei boli” – domeniul medical; „ansamblu de operații executate asupra unui material sau a unui organism etc., pentru a obține modificări de calitate, de formă,

de structură etc. în scop industrial, economic sau științific" – domeniul tehnic-științific; „evoluție, modificare, schimbare" – domeniul lingvistic; „desfășurare a unui sinopsis, istorisire detaliată a subiectului unui film" – cinematografie [*ibidem,* p. 122].

În procesul de analiză a conceptului se disting **reperele intrinsec** „care constituie partea lăuntrică, proprie și esențială a unui lucru"≠ **extrinsec** „care vine din afară, care nu provine din esența lucrurilor"; **reperele meronimice** etc.

Reper intrinsec. ***Carantină*** (< fr. *quarante* „patruzeci" + *aine* „aproape"). Sunt atestate mai multe etimologii ale cuvântului carantină: etimologie ebraică – *quadraginta* „patruzeci"; etimologie italiană (secolul al XVII-lea) – *quarantine giorni* „intervalul de patruzeci de zile"; etimologie franceză – *quarantaine* (*quarante* „patruzeci" + *aine* „aproape").

Termenul *carantină* semnifică „izolare preventivă a unei persoane sau a unei colectivități, care a fost în contact cu un bolnav contagios sau care vine dintr-o regiune unde există o epidemie". Cuvântul *carantină* desemna şi „perioada de patruzeci de zile, în care văduva avea dreptul de a mai sta în casa soţului după decesul acestuia". Corăbiile (şi echipajul acestora), suspectate a fi purtătoare de ciumă (pestă) sau de o altă boală contagioasă, erau obligate să rămână în port timp de patruzeci de zile. O astfel de lege a fost introdusă pentru prima dată în Ragusa, în 1377 [*ibidem*, p. 50].

Reper extrinsec. ***Tifos*** (< gr. *typhos* „fum") Termenul grecesc *typhos* „fum" era utilizat de către medicii greci pentru a denumi starea de febră, care inducea inconștiența „a vedea fum, a fi ameţit".

Actualmente, termenul este un nume dat mai multor boli febrile, infecțioase și epidemice; de exemplu, se utilizează pentru a indica febra tifoidă (status typhosus, stare cunoscută ca febra tranșeelor), tifosul exantematic, pesta bovină [*ibidem*, p. 121].

Reper meronimic. În *Decolar, Dictionnaire etymologique et cognitif des langues romanes. Les parties du corps humain. Manuel theorique et pratique*, Paul Gevaudan şi Peter Koch evidenţiază relaţiile interconceptuale care vizează termenii moşteniţi din limba latină [9, p. 4].

X (<> Y) = conceptul X este parte a conceptului Y, de ex.: PALAT (<> GURĂ) = conceptul PALAT este parte a conceptului GURĂ, astfel ne referim la o parte a corpului şi nu la o clădire etc.

Alte exemple***. Utopie*** (< lat. *ou-topos* „fără loc, niciunde, nicăieri" < gr. *ou* „nu" + < gr. *topos* „loc"). Termenul *utopie* este un împrumut din limba franceză *utopie*, care vine din latinescul *ou-topos*, cu sensul „fără loc, niciunde, nicăieri", fiind o conjuncție a elementelor grecești *ou* „nu" și *topos* „loc". Cu referire la negația grecească *ou* „nu", se consideră că aceasta derivă din rădăcina *aiw* „forță vitală, viață lungă, eternitate". Lingviștii presupun drept punct de reper o expresie din greaca veche *hoiu kwid* „nu pe viața ta".

Se crede că termenul *utopie* este inventat în anul 1516 *post Chr.* de către Thomas More (prin combinarea cuvintelor grecești *ou* „nu, niciunul" și *topos* „loc, spațiu"), folosit drept titlu al cărții sale (*De Optimo Respublicae Statu deque Nova Insula Utopia*),

în care descrie o insulă imaginară (inexistentă), populată de oameni care au format o societate perfectă.

Actualmente, *utopie* este „loc sau stare de viață proiectate în viitor, întruchipând modelul unei ordini social-politice și religioase ideale” – politică, religie; „proiect imaginar, fantezist, irealizabil” – sociologie; „operă literară, filosofică sau politică în care se imaginează o lume ideală” – beletristică; „fantasmă, fantezie, himeră, iluzie, închipuire, irealitate” – vocabular general.

Veteran (< lat. *veteranus, a, um* „bătrân, vechi, experimentat” < lat. *vetus, eris* „bătrân, învechit”). Termenul *veteran* provine din latinescul *veteranus, a, um* „bătrân, vechi, experimentat”, de la *vetus, eris* „bătrân, învechit”. În limba latină, cuvântul *veteranus, i, m* mai avea și sensul „soldat bătrân” sau „soldat în vârstă”, pensionat din armata romană, care avea experiență în luptă și care era recrutat în situații de urgență.

Sensul general al termenului este atestat în anul 1590 și desemna persoana cu un serviciu îndelungat în orice birou sau poziție. Adjectivul *veteranus, a, um* este înregistrat pentru prima dată în 1610.

Actualmente, cuvântul *veteran* înseamnă „soldat (în vârstă) care a participat la unul sau mai multe războaie” – militărie; „persoană (în vârstă) care a activat și s-a remarcat vreme îndelungată într-o acțiune (de mare răspundere), într-o instituție etc.”, „student, elev care repetă anul de studii” – vocabular general [5, p. 122-12].

CONCLUZII

Terminologia, în general, este un domeniu de cunoaştere suplimentară specializată. Termenii au menirea de a exterioriza procesul de cunoaştere, înţelegere şi precizare a „lucrurilor” specializate. „Modelarea” sistemului terminologic se realizează la: a) nivel lingvistic (cuvântul şi sensul cuvântului; interacţiunea lexicală); b) nivel extralingvistic (conceptualizarea lumii; teoria cunoaşterii, structurarea şi organizarea conceptelor); c) nivelul reprezentărilor. Necesitatea terminologică survine din necesităţile sociale de a cunoaşte, de a recunoaşte şi de a manipula „lucrurile” caracteristice unui domeniu de activitate. Solicitat într-un anumit domeniu de activitate, „lucrul” devine specific acestui domeniu, iar conceptul terminologic este pus în situația de a se ajusta cerințelor de (de) nominație specializată (domenială).

REFERINȚE

1. DAUZAT, Al. *Dictionnaire étymologique de la langue française*. Paris: Librairie Larousse, 1938.
2. REY, A. La terminologie: noms et notions. – Paris: Le Robert, 1979. ISBN 213-036-0475.
3. KENNETH, J. Carpenter’s book *Beriberi, White Rice, and Vitamin B: A Disease, a Cause, and a Cure*. California: University of California Press, 2003. ISBN 978-0520220539

4. IFTIMOVICI, R. *Istoria medicinii*. Bucureşti: Editura ALL, 1995. ISBN 9739156592
5. MINCU, E., MACOVEI, D., ROTARI, N., NEGRU, C. *Didactica metaforei. Mic dicționar român-englez de termeni-metaforă; cu ilustrații și etimologii* (coord. Eugenia MINCU). Chișinău: Epigraf, 2023. ISBN 978-9975-60-521-2.
6. SAMARIAN, Gh. P. Medicina și farmacia în trecutul românesc, vol. I, 1382-1775, București: Tipografia Culturală, 1936.
7. RAUMOTSAKI, I., RAUMOTSAKIS, I., BOUROS. D. Pneumonology or Pneumology? An etymologic approach. În: *American Journal of Roentgenology*. 2002 May;121(5), p. 1385-1387. PMID: 12006412 DOI: 10.1378/chest.121.5.1385.
8. MELNIC, V. *Aspecte umaniste ale limbii latine*. Chişinău: Casa Limbii Române, 2000. CZU 807.1-31.
9. GEVAUDAN, P., KOCH, P. Decolar. Dictionnaire étymologique et cognitif des langues romanes. Les parties du corps humain. Manuel théorique et pratique, Version 1.0, Tübingen, 19 août 2011 În: https://www.researchgate.net/publication/311817056_Dictionnaire_etymologique_et_cognitif_des_langues_romanes_DECOLAR_Les_parties_du_corps_humain_Manuel_theorique_et_pratique_par_Paul_Gevaudan_et_Peter_Koch_Version_10_Tubingen_2011 [Accessed: 10.06.2024].

NOTĂ. Articolul este elaborat în cadrul Subprogramului instituțional de cercetare cu cifrul 0100301: „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică” (2024-2027).

PERSPECTIVA LINGVISTICĂ A DIMENSIUNILOR CULTURALE (PE MATERIAL ROMÂN-CHINEZ)

THE LINGUISTIC PERSPECTIVE OF CULTURAL DIMENSIONS (ON ROMANIAN-CHINESE MATERIAL)

CZU: 81`27=135.1=581 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.19**

Adela MANOLII,
ORCID: 0000-0003-1936-9708
Universitatea de Stat din Moldova
Wei PANG,
China

Rezumat. *Identitatea culturală a unui individ este creată în relaţie cu alţii, într-un context social unic. Orice identitate culturală se defineşte prin recunoaşterea prezenţei celuilalt şi a practicilor culturale ale acestuia. Dialogul intercultural este esenţial în construirea identităţii culturale, deoarece susţine indivizii în a vedea deopotrivă similarităţile şi diferenţele care există în raport cu ceilalţi şi în a defini cine sunt ei înşişi. Oferirea unui spațiu dedicat pentru ca studenții străini care învață limba română să își exprime liber opiniile și să se angajeze activ în schimburi interculturale este esențială pentru a facilita învățarea unei limbi și receptarea unei culturi.*

Cuvinte-cheie: *globalizare, perspectivă lingvistică, dimensiune culturală, identitate lingvistică, identitate culturală, interculturalism, dialog intercultural, dinamică identitară, sondaj*

Summary. *The cultural identity of an individual is created in relation to others, in a unique social context. Any cultural identity is defined by recognizing the presence of the other and its cultural practices. Intercultural dialogue is essential in building cultural identity, because it supports individuals in seeing both the similarities and differences that exist in relation to others and in defining who they are. Providing a dedicated space for foreign students learning Romanian to freely express their opinions and actively engage in intercultural exchanges is essential to facilitate language learning and culture acceptance.*

Keywords: *globalization, linguistic perspective, cultural dimension, linguistic identity, cultural identity, interculturalism, intercultural dialogue, identity dynamics, survey*

INTRODUCERE

În era globalizării accelerate, interacțiunile interculturale au devenit o realitate cotidiană, iar limbajul reprezintă unul dintre cele mai semnificative vehicule prin care aceste interacțiuni au loc. Identitatea lingvistică și culturală sunt esențiale pentru fiecare individ și grup. Sentimentul de apartenență la o anumită comunitate lingvistică, precum și la valorile și tradițiile care îi sunt specifice, este cunoscut sub numele de *identitate lingvistică*, manifestându-se prin folosirea limbii materne, înțelegând și respectând regulile

gramaticale și stilistice ale limbii și participând la activitățile culturale ale comunității lingvistice. Identitatea culturală se referă la sentimentul de apartenență la un anumit grup de persoane care împărtășesc propriile obiceiuri și tradiții, făcând trimiteri la povești, la proverbe și zicători etc.

Conform cercetării lui Vivian Hsueh-Hua Chen [1, p. 24], identitatea culturală se referă la identificarea cu un anumit grup sau la sentimentul de apartenenţă la acesta pe baza mai multor categorii culturale, incluzând naţionalitatea, etnia, rasa, sexul şi religia. Identitatea culturală este construită şi întreţinută prin procesul împărtăşirii cunoaşterii colective, precum tradiţiile, patrimoniul, limba, estetica, normele şi obiceiurile. Având în vedere că indivizii, în mod tipic, se afiliază la mai mult de un singur grup, identitatea culturală este de natură complexă şi are multiple faţete. Deşi cercetătorii au presupus odinioară că identificarea cu anumite grupuri culturale este evidentă și stabilă, acum majoritatea lor o văd ca fiind contextuală și dependentă de schimbări temporale și spațiale. În lumea globalizată contemporană, caracterizată printr-o creştere a contactelor interculturale, identitatea culturală este, în mod constant, reprezentată, negociată, conservată şi disputată prin prisma practicilor comunicative.

Identitatea culturală a unui individ este creată în relaţie cu alţii, într-un context social unic. Orice identitate culturală se defineşte prin recunoaşterea prezenţei celuilalt şi a practicilor culturale ale acestuia. Dialogul intercultural este esenţial în construirea identităţii culturale, deoarece susţine indivizii în a vedea deopotrivă similarităţile şi diferenţele care există în raport cu ceilalţi şi în a defini cine sunt ei înşişi. Interculturalismul înseamnă recunoașterea reciprocă a culturilor de origine și de primire, în cazul migrației, precum și a diversității expresiilor culturale ale emigranților și autohtonilor. Interculturalismul nu este o amenințare la adresa patriotismului, ci o completare și o consolidare a acestuia. A fi patriot nu înseamnă doar a-ți iubi țara și cultura proprie, ci și a aprecia și a respecta diversitatea culturală a lumii. Interculturalismul ne ajută să înțelegem mai bine alte culturi, să învățăm din experiențele lor și să construim punți de comunicare și colaborare. Interculturalismul nu presupune pierderea culturii proprii, ci dimpotrivă, o fortificare a acesteia. Prin interacțiunea cu alte culturi, ne definim mai clar propria identitate culturală, ne valorificăm tradițiile și obiceiurile și ne deschidem către noi perspective. Dialogul intercultural ne permite să descoperim elemente comune cu alte culturi, dar și să ne diferențiem prin specificul nostru cultural. Interculturalismul nu se rezumă la o simplă observare a diverselor culturi, ci implică o participare activă și o implicare reală. A fi intercultural nu înseamnă doar a cunoaște diferite culturi, ci a te implica în dialoguri interculturale, a interacționa cu oameni din medii diverse și a contribui la construirea de punți între culturi.

Participarea activă este esențială pentru interculturalism. Acest lucru se poate realiza prin diverse modalități, cum ar fi:

- călătoriile și imersiunea în alte culturi (experiența directă a altei culturi ne permite să o înțelegem mai bine și să depășim stereotipurile);
- participarea la evenimente interculturale (festivaluri, ateliere, conferințe și alte

evenimente oferă oportunități de a interacționa cu oameni din diverse culturi și de a învăța din experiențele lor);

- voluntariatul în proiecte interculturale (implicarea în proiecte care promovează dialogul intercultural și cooperarea între culturi este o modalitate concretă de a contribui la o lume mai tolerantă și mai incluzivă);
- învățarea limbilor străine (cunoașterea unei limbi străine ne deschide căi spre o altă cultură, permițându-ne să comunicăm direct cu oamenii din acea cultură).

Interculturalismul își găsește eficiența în identificarea unui echilibru benefic, situat la egală distanță de xenofobie și etnocentrism. Acest echilibru permite valorificarea plenară a interculturalismului ca o experiență concretă a interconexiunilor zilnice. Xenofobia, manifestată prin respingerea și frica de tot ce este străin, reprezintă o piedică majoră în calea dialogului intercultural. Pe de altă parte, etnocentrismul, care pune accent exagerat pe propria cultură și consideră celelalte inferioare, limitează înțelegerea și aprecierea diversității. Prin promovarea respectului reciproc și a înțelegerii interculturale, reușim să navigăm cu succes prin complexitatea lumii globalizate.

Eficiența interculturalismului se manifestă în valorificarea interconexiunilor zilnice. Interacțiunile cu persoane din diverse culturi, fie la locul de muncă, în mediul online sau în viața personală, devin oportunități de învățare reciprocă și de îmbogățire culturală. Interculturalismul nu este o teorie abstractă, ci o experiență concretă care ne marchează viața de zi cu zi. Prin deschiderea către alte culturi, ne extindem orizonturile, ne dezvoltăm empatia și contribuim la construirea unei societăți mai tolerante și mai inclusive [2]. Interculturalismul este un proces continuu care necesită efort constant din partea noastră. Prin cultivarea respectului pentru diversitate și prin implicarea activă în dialogul intercultural, ne apropiem de idealul unei lumi interconectate, armonioase și prospere.

M. J. Bennett a menționat în „Cele șase stadii ale învățării interculturale” [3] că învățarea interculturală este un proces complex și fascinant, marcat de o serie de etape distincte (*negare, reacție de apărare, minimizarea diferențelor, acceptarea diferențelor, adaptare, integrare*). Înțelegerea acestor stadii ne poate ajuta să navigăm mai eficient prin **provocările inerente** interacțiunii cu indivizi din culturi diferite și să ne cultivăm o perspectivă mai bogată și mai nuanțată asupra lumii**.**

MATERIALE ȘI MEDOTE

În cercetarea de față ne-am propus să explorăm specificul identității lingvistice și culturale prin intermediul limbii ca element central în dialogul româno-chinez și să identificăm motivațiile și dificultățile întâmpinate de studenții chinezi în procesul de învățare a limbii române, punând accent pe atitudinea studenților chinezi din Republica Moldova cu privire la limba română și la cultura locală.

Pe de o parte, interferența culturală facilitează procesul de asimilare a unor elemente culturale dintre două culturi și chiar apariția de noi forme culturale mixte (de exemplu, în Republia Moldova, au apărut o serie de elemente culturale chinezești, cum

ar fi restaurantele chinezești, cursuri de limba chineză, expozițiile de cultură chineză; influența se resimte și la nivel de limbă, lexicul românesc admițând, în ultimii ani, tot mai multe împrumuturi din limba chineză). Așadar, interferența lingvistică și culturală poate duce la o creștere a înțelegerii reciproce între diferite culturi, favorizând procesul de familiarizare cu obiceiurile și valorile celeilalte culturi. Pe de altă parte, interferența culturală și lingvistică este un fenomen complicat care poate afecta semnificativ relațiile dintre culturi. De exemplu, din motive istorice, moldovenii recurg adeseori la rusisme în procesul de comunicare, fapt care se dovedește a fi foarte dificil pentru chinezii care abia învață limba română și încearcă să prindă firul logic al celor spuse de interlocutor.

Așadar, am realizat un sondaj în mediul online, prin intermediul unui chestionar distribuit studenților chinezi din Republica Moldova. Rezultatele sondajului au arătat că aceștia întâmpină dificultăți în învățarea limbii române, în special în ceea ce privește pronunția, gramatica și vocabularul. De asemenea, respondenții au declarat că limba română este o limbă foarte diferită de limba chineză, ceea ce face învățarea mai dificilă. Cu toate acestea, studenții chinezi au declarat că limba română este o limbă frumoasă și interesantă, iar învățarea acesteia le-a oferit o serie de avantaje, cum ar fi posibilitatea de a comunica cu vorbitorii de limbă română, de a afla mai multe despre cultura română și de a-și îmbunătăți perspectivele de carieră.

Întrucât sunt foarte puțini oameni care studiază limba română în China și puțini studenți internaționali care vin în Moldova, numărul persoanelor chestionate este foarte mic (14): cinci din Regiunea Autonomă Mongolia Interioară, trei din Beijing, una din Regiunea Autonomă Uigură Xinjiang și două din provincia Gansu, o persoană este din Shanghai, una din Heilongjiang și una din Tianjin (majoritatea persoanelor chestionate sunt din nordul Chinei). Durata de studiu a limbii române de către respondenți este diferită (de la câteva luni la nouă ani).

La realizarea sondajului, am folosit aplicația WeChat care permite accesarea informației scanând codul QR. Chestionarul a inclus o serie de întrebări (10):

1. Care sunt, după părerea dumneavoastră, cele mai dificile cuvinte sau expresii în limba română? Explicați în ce constă dificultatea (pronunție, scriere, înțelegere a sensului, integrare în context etc.).
2. Care sunt cele mai simple sau mai amuzante cuvinte sau expresii în limba română pentru dumneavoastră? Explicați ce le face să fie simple sau amuzante (formă, sunet etc.).
3. Ce oameni v-au influențat în procesul de învățare a limbii române? Ce v-au transmis aceste persoane?
4. Enumerați 2-3 elemente ciudate din cultura română. De ce le considerați ciudate?
5. Cum credeți că este percepută societatea românească de către oamenii care vorbesc limba chineză?
6. Ce dificultăți ați întâmpinat în procesul de învățare a limbii române? Cum ați depășit aceste dificultăți?

7. Ce v-a motivat să învățați limba română? Ce beneficii credeți că vă aduce învățarea acestei limbi?
8. Descrieți prima experiență de învățare a limbii române. Ce v-a plăcut sau ce nu v-a plăcut la această experiență?
9. Numiți și alte momente memorabile din procesul dumneavoastră de învățare a limbii române? De ce sunt aceste momente semnificative pentru dumneavoastră?
10. Ce părere aveți despre importanța sondajului la care ați participat? Ce credeți că poate aduce acest sondaj?

REZULTATE ȘI DISCUȚII

În rezultatele sondajului, cei care au studiat româna mai mult de trei ani cred că, în general, gramatica este mai dificilă, iar cei care au studiat mai puțin de trei ani consideră dificile și pronunția (de exemplu, mulți chinezi nu pot pronunța consoană „r”, fiindcă în limba chineză nu există acest sunet), și gramatica limbii române. O problemă aparte pentru chinezi o constituie polisemia cuvintelor românești, înțelegând că doar contextul îi poate ajuta să se clarifice în privința sensului unui cuvânt polisemantic [4].

Chinezilor li se pare interesantă expresia „doamne ferește”, pentru că se utilizează în diverse contexte, având o gamă largă de sensuri. Respondenții care studiază limba română de mai mult de 5 ani, se consideră mândri că deja reușesc să facă distincție între semnificațiile aceste expresii.

În sondaj, toți au scris despre influențe pozitive ale celor din jur, iar jumătate dintre respondenți au scris că profesorii manifestă cea mai mare influență, în special profesorii de la cursurile pregătitoare, după care au fost numiți vecinii sau colegii.

Majoritatea respondenților s-au concentrat pe mâncarea locală și au enumerat ceea ce le-a fost greu de acceptat, cum ar fi brânza uscată, pepene murat, plăcinte/colțunași cu vișine etc. Fructele proaspete sunt folosite în China pentru a diminua setea, dar fructele murate nu sunt acceptabile pentru ei. Chinezii au, de asemenea, în bucătăria lor o gamă largă de colțunași/pelmeni, dar umpluturile de fructe pot fi folosite ca deserturi doar, combinația cu aluatul fiind de neimaginat pentru ei.

Chinezii sunt foarte conservatori, de exemplu, nu admit contactul fizic cu persoanele străine, iar bărbații și femeile păstrează distanța între ei. Românii însă se îmbrățișează și se sărută cu destulă deschidere și lejeritate. Astfel, chinezii care nu sunt familiarizați cu acest specific cultural, crezând că localnicii sunt prea familiari, i-ar putea respinge involuntar.

O dificultate cu care s-au ciocnit respondenții este lipsa materialelor destinate anume cursanților vorbitori de limbă chineză, ei fiind nevoiți să învețe limba română doar prin limba română (nu există manuale specializate). De cele mai dese ori, recurg la Google Translate, fapt care le complică învățarea și înțelegerea, mai ales, dacă ținem cont de faptul că limba română are topică liberă în comparație cu limba chineză care nu le permite vorbitorilor să schimbe ordinea cuvintelor în propoziție după bunul plac.

Respondenții au conștientizat, de asemenea, că limba română, ca limbă de origine latină, prezintă o serie de beneficii practice: cunoașterea limbii române facilitează învățarea altor limbi romanice, precum franceza, spaniola, italiana sau portugheza, datorită numeroaselor similitudini gramaticale și lexicale; această abilitate poate fi extrem de utilă din punct de vedere profesional, personal și academic, oferind oportunități de colaborare, de călătorie și descoperire. Pe lângă avantajele practice și culturale, învățarea limbii române oferă satisfacții personale semnificative. Depășirea provocărilor lingvistice și dobândirea abilităților de comunicare în limba română generează un sentiment de împlinire și de încredere. De asemenea, contribuie la dezvoltarea abilităților cognitive, sporind flexibilitatea mentală și abilitățile de rezolvare a problemelor.

CONCLUZII

Sondajul (aplicat unui grup de studenți chinezi cu diverse niveluri de cunoaștere a limbii române) a explorat sentimentele, experiențele, percepțiile și alte aspecte legate de învățarea limbii române. Răspunsurile oferite de participanți s-au bazat pe propriile lor trăiri și perspective unice. Deși nivelurile variate de competență lingvistică au condus la diversitate în răspunsuri și la valori de referință distincte, acest chestionar oferă o fereastră către dinamica fascinantă a comunicării interculturale. Pe lângă valoarea sa intrinsecă, sondajul evidențiază nevoia urgentă de a intensifica activitățile de schimb intercultural în mediul școlar.

Oferirea unui spațiu dedicat pentru ca studenții străini care învață limba română să își exprime liber opiniile și să se angajeze activ în schimburi interculturale este esențială pentru a facilita învățarea unei limbi și pentru receptarea unei culturi. Motivele de a învăța limba română sunt multiple și variate. De la dorința de a comunica mai eficient la descoperirea unei culturi bogate și fascinante, învățarea limbii române oferă o multitudine de beneficii personale, profesionale și academice.

REFERINȚE

1. Vivian Hsueh-Hua Chen, *Cultural Identity*, 2014.
2. Goraş-Postică V., Competenţa interculturală: funcţionalitate conceptual-practică. Chișinău, 2015.
3. Developmental Model of Intercultural Sensitivity
4. În:https://organizingengagement.org/models/developmental-model-of-intercultural-sensitivity/ (accesat la 25 martie 2024).
5. *Cultivarea limbii române în condiţiile comunicării actuale* // Materiale ale simpozionul ştiinţifico-practic interuniversitar, 25 mai 2012 / red. şt.: Irina Condrea. Chișinău: CEP USM, 2013.

POEZIA OPTZECIȘTILOR BASARABENI: ÎNTRE „REFLEXIVITATE” ȘI „TRANZITIVITATE”

THE EIGHTY BASSARABENI POETRY: BETWEEN „REFLEXIVITY” AND „TRANSITIVITY”

CZU: 821.135.1-1(478).09 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.20**

Dorina ROTARI,
ORCID: 0009-0005-6230-3714
e-mail: dorina.rotari@usm.md
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The present article approaches the poetry of the Bessarabian eighties, who try to overcome the well-known literary stereotypes, being under the sign of artistic experiments both in terms of poetic modalities and, more importantly, regarding the new attitude, the fresh pathos, the new ideas, the vehemence of the polemical options. We propose to argue, by referring to two reference authors, Andrei Țurcanu and Eugen Cioclea, that this poem is marked by an unusual language, sometimes “reflexive”, opaque, marked by ambiguity and dissonance, other times “transitive”, oralizing, syncopated , thus establishing the duality of modern poetry, captured by Gheorghe Crăciun in the Iceberg of modern poetry. The creation of the analyzed authors reveals the verve of some essential renewals, the attempt to revive the expressive capacity of the poetic language relying on the dramatic concreteness of reality and the assumption of the new world of poetry.*

Keywords*: experiment, poetic innovation, eighties poetry, reflective poetry, transitive poetry.*

INTRODUCERE

Consacrând un alt mod de a gândi poezia, optzeciștii basarabeni, ca și cei de peste Prut, încearcă să depăşească stereotipurile literare, aflându-se sub zodia experimentelor artistice atât sub aspectul modalităţilor poetice, cât şi, mai cu seamă, privind atitudinea tranșantă, patosul proaspăt, vehemența opțiunilor polemice. O întreagă galerie de autori rafinați se remarcă în această perioadă: E. Cioclea, Em. Galaicu-Păun, A. Țurcanu, V. Cernei, V. Matei, L. Bălteanu, L. Bârlădeanu ş.a., creația cărora relevă verva unor înnoiri de esență, încercarea de a revigora capacitatea expresivă a limbajului poetic, mizând pe concretețea dramatică a realului și experiența autentică.

În fond, noua poezie din spațiul basarabean este marcată de un limbaj insolit, uneori „reflexiv”, opac, marcat de ambiguitate și disonanță, alteori „tranzitiv”, oralizant, sincopat, consfințind astfel dualitatea poeziei moderne, surprinsă de Gheorghe Crăciun în studiul *Aisbergul poeziei moderne* prin dihotomia „tranzitivitate” – „reflexivitate”. În consens cu reflecțiile teoretice ale lui Gheorghe Crăciun, „reflexivitatea” presupune evadarea în dimensiunea interioară a limbajului poetic, impregnat de metaforă, ambiguitate,

sugestie și implicând, totodată, o componentă metafizică, orfică, mitică. „Tranzitivitatea", la rândul ei, „mizează nu doar pe valoarea instrumentală, pragmatică a limbajului sau pe antimetaforism, ci mai înseamnă, pe lângă aceste atribute, obiectivism, impersonalizare, biografism prozaic, directeţe, cotidianul zilei curente, banalul, viaţa imediată, comună, ludicul, ironia, depersonalizarea, implicând şi intertextualitatea directă" [1, p. 49]. Deși folosește preponderent un limbaj colocvial, „poezia tranzitivă" nu înseamnă superficialitate și lipsă de profunzime, consonând cu cititorul prin intermediul aceloraşi experienţe trăite în lumea modernă.

Cele două moduri poetice coexistente în paradigma literară optzecistă sunt ilustrate, chiar dacă nu în formă pură, de doi mari poeți, Andrei Țurcanu și Eugen Cioclea, care prin volumele de debut (*Cămaşa lui Nessos* și, respectiv, *Numitorul comun*, apărute în 1988) devin inițiatori ai unei emblematice serii ce configurează noua imagine a poeziei basarabene de la sfârșitul secolului XX.

La data debutului literar, Andrei Țurcanu aducea în peisajul literar basarabean o cu totul altă poezie: insolită, livrescă, ambiguă, scrisă de un spirit erudit şi rafinat, de un hermeneut al cuvântului. În acest sens, criticul Alexandru Burlacu menționa că „în opoziție cu paradisiacul din poezia colegilor de generație, de care se desolidarizează programatic, A. Țurcanu cultivă un lirism sumbru și încrâncenat, dominat de un neoexpresionism apocaliptic cu imagini și tonalități de sfârșit de eră", iar volumul de debut *Cămaşa lui Nessos* „reprezintă o construcţie labirintică, plină de capcane semantice, propune înţelesuri ce se concentrează într-un discurs contorsionat, incisiv, dramatic, fragmentar, ambiguu, provocator, subversiv, intertextualist, negativist, afin cu spiritul optzecist" [2, p. 75].

Dincolo de amalgamul aparent eclectic de elemente (reale, mitice, livreşti, autobiografice etc.), poezia lui Andrei Țurcanu oferă imaginea unui creator animat de interogațiile ontologice eterne, căutând rosturile existențiale în mitologie și arhetipalitate, rafinând filosofic înțelesurile ființării. Volumul *Cămaşa lui Nessos* surprinde dimensiunea tragică a omului situat între astral şi teluric, între „descântece de alb/ şi bolmoaje de negru", conturând imaginea unui eu spectator al propriei agonii fiinţiale. Cu o arhitectonică voit complicată, determinată de varietatea referinţelor mitice, culturale, precum şi de nenumăratele reluări şi aprofundări, acest ciclu poetic ilustrează aventura tragică a fiinţei care şi-a asumat lecţia efemerităţii şi risipirea sinelui pentru a redobândi echilibrul existenţial. Se profilează, astfel, imaginea unui Heracle modern, care trăieşte dilema ireconciliabilă a fiinţei: pe de o parte, tensiunea spre transcendent, dictată de impulsul gnoseologic şi de nostalgia condiţiei paradisiace, iar, pe de altă parte, descoperirea unei „transcendenţe goale" (în termenii lui Hugo Friedrich).

Sub ceaţa densă a scriiturii lui Andrei Țurcanu se descoperă multiple ecouri din mitologia antică şi cea românească (*Meşterul Manole, Mioriţa)*, din *Biblie*, filosofie, literatura română şi cea universală, toate dezvăluind experienţe tragice ale fiinţei surprinsă între angoasele existenţiale şi aspiraţia deschiderii spre absolut (care rămâne totdeauna o himeră), între asumarea limitelor lumeşti şi dobândirea conşiinţei de sine în profunzi-

mea abisalului. Interferenţele mitice şi literare complexe creează o structură labirintică, cu o dialectică sinuoasă a semnificaţiilor, ce converg spre afirmarea unei viziuni tragice asupra existenţei ca odisee perpetuă de căutare a sinelui şi a propriei esenţe. Modelul labirintic este ilustrat şi de spectacolul ontologic proiectat de autor, realizat sub forma unui pretins „jurnal de călătorie”, atribuit lui Simplicimus (una dintre instanţele lirice din volum). Poetul dă asigurări că ar fi vorba despre un jurnal de călătorie „absolut autentic”, „zămislit într-un efort de a rezista repaosului, [...] civilizaţiei crepusculare, experienţei umane bântuite de tenebrele angoasei şi disperării, viziunilor escatologice, violenţei anarhice a sângelui-vitriol”.

„Cărunţii pelerini ai sorţii” angajaţi în acest periplul iniţiatic formează un cumul de voci lirice care se suprapun sau se completează reciproc: Simplicimus reactualizează traseul dramatic al eroului lui Grimmelhausen, încheiat printr-o repliere plină de dezamăgiri într-o solitudine absolută; Chiron păstrează simbolismul arhetipal al centaurului care şi-a depăşit limitele impuse de condiţia sa, ajungând, prin coborârea în infern şi asumarea morţii, la antidotul pentru propria suferinţă; Momos își revendică statutul de „zeu cândva venerat, apoi alungat din Țara Păcii Eterne”; Don Quijote ilustrează călătoria prăpăstioasă într-un univers ambiguizat de lipsa unor puncte reale de reper sau de interpretarea lor halucinantă; Harap Alb reia traseul emblematic al devenirii şi al afirmării sale; Abélard, „disperatul îndrăgostit”, își asumă dramatic mutilarea şi suferinţa, ajungând la conştiinţa superioară a sinelui etc. Așa cum susține pertinent exegeta Aliona Grati, scriitorul Andrei Țurcanu „își construiește labirintul poetic printr-o recuperare permanentă a ceea ce s-a spus şi s-a scris mai valoros despre moarte, prin reciclarea formelor revolute ale poeziei” [3, p. 111].

Deşi fiecare dintre „pelerini” evocă propria experienţă ontologică, vocile lor consună în afirmarea aceluiaşi scenariu tragic, reiterat continuu, pe care eul liric din poezia lui Andrei Țurcanu şi-l asumă în totalitate. Multiplicarea perspectivei lirice generează, fără îndoială, „o expresivă *polifonie a tragicului*” (Aliona Grati), dezvăluind mai pregnant dialectica identităţii şi alterităţii, dialogul celor două voci ale conştiinţei: luciditatea tragică, ce semnalează vidul existenţial („Un gol imens în vidul pur”. *Punctul terminus*) şi vizionarismul compensator, apt a asigura concilierea Sinelui. Punctul de convergenţă a traiectelor existenţiale ilustrate de eroi este caracterul lor iniţiatic, asumarea şi depăşirea propriei condiţii prin efort şi sacrificiu, urmată de conştientizarea esenţei ontologice. Cumularea „punctelor de vedere” marchează, în acest sens, tentativa eului de a depăşi criza ontologică prin asumarea unor perspective/experienţe complementare, care ar media (re)descoperirea unui sens al existenţei şi (re)dobândirea unităţii interioare. În acelaşi context, referinţele la pretinse izvoade anonime şi la copiile unor manuscrise mitice relevă permanenţa scenariu prestabilit pentru fiinţa umană şi recurenţa aceloraşi experienţe tragice de-a lungul timpului.

Cum se poate remarca, poezia lui Andrei Țurcanu oferă un registru variat de mituri/miteme, experienţe livreşti şi reale, sugestive pentru aventura ontologică de (re)alcătuire a sinelui, mixate şi resemantizate în consens cu viziunea creatorului. Contrar fenome-

nului de desacralizare mitică în postmodernism şi de reiterare ludică/parodică a tradiţiei livreşti, asistăm în poezia lui Andrei Ţurcanu la un proces de remitizare şi reinterpretare a unor experienţe arhetipale, generând un text al „urmelor" mitologice şi literare, care impune, la rândul său, un mit personal al autorului.

Dacă volumul de debut al lui Andrei Țurcanu, prin obscuritatea limbajului și implicațiile ontologice, poate fi circumscris „poeziei reflexive" (în terminologia lui Gheorghe Crăciun), atunci *Numitorul comun* al lui Eugen Cioclea este expresia unei discursivități tranzitive, cu un limbaj lipsit de preţiozităţi, adecvat tendinţei spre spontaneitate a scriitorului, confirmându-i acestuia statutul de poet nonconformist și boem, care „iese decis din ritualitatea rostirii şi din festivitatea imaginativă, inaugurând un limbaj abrupt, vitriolant şi caustic" (Alexandru Cistelecan). Este o impetuozitate proprie timpurilor de tranziție spre o altă estetică, a antipoeticului, apărută ca reacție la lirica intimă și cuminte, la elogiul rânduielilor și gesturilor ritualice. În planul limbajului artistic, antipoeticul cioclian se manifestă nu prin rarefieri subtile (ca în „poezia reflexivă"), ci printr-o concreteţe derutantă, printr-o invazie de termeni rebarbativi, socotiţi antipoetici (cuvinte triviale, care exprimă noţiuni respingătoare sau scandaloase), prin folosirea procedeelor retorice în scopuri evident antiretorice etc.

Poemul *La persoana a treia*, care deschide volumul, nu este altceva decât o artă poetică, în care se produce o afișare a impersonalității creatorului. Textul șochează nu atât prin modul autodefinirii, cât prin ceea ce spune autorul despre propria poezie, raportată la scrisul evaziv al generației predecesoare: „Poezia lui Eugen Cioclea/ este o poezie declarativă./ El vă face declaraţii de iubire din mers./ El crede că dacă orice lucru şi faptă/ poartă un nume,/ lor trebuie să li se spună pe nume,/ or poezia/ nu e o stare de leşin,/ nu e un stres". Se remarcă în aceste versuri spiritul tranșant, decomplexat al lui Eugen Cioclea, spărgător de convenții și de inerții lirice. Prin intermediul unui limbaj tăios, poetul „contestă valorile consacrate, idealitatea falsă, maximalismul etic, monumentalizările goale; e susceptibil la preţiozitatea poeziei arcadice și enervat pe accepţiile permanente ale convenţiei literare, reprezentată de sistemul de referinţe al canonului tradiţionalist, conceput ca unul nenatural, contrafăcut, în care *soarele-i cu coadă de păun*" [4, p. 32].

Verva demitizantă și „verbul colțos" se fac resimțite și în poemul *Rampa*, care actualizează, în spirit postmodernist, balada populară *Mioriţa*, definitorie pentru identitatea noastră etnică: „Avem și noi o rampă de lansare/ Îi zice Mioriţa. Fii atent,/ printre construcțiile de acest gen,/ se pare, că-i cea mai veche/ de pe continent. În: Un cosmodrom în fiecare târlă / de oi avem". Confesiunea ardentă și teribilismul irumpe în versul cioclian, unde intensitatea atitudinii poetice crește, iar prozaicul conferă autenticitate. Ultimele două versuri, potrivit lui Eugen Lungu, smulg „de sub calofilicul nostru bun simț jilțul comodității tradiționale și pitorești, lăsându-l într-un fel cu gura căscată. Acest proverbial bun simț comun are pe undeva și o zonă limitrofă cu filistinismul și, tot ce e posibil, pe parcurs siesta sa relaxantă va mai fi deranjată de verbul colțos al lui Cioclea" [5, p.7-8].

Cu certitudine, prin *Numitor comun* Eugen Cioclea se înscrie în categoria „copiilor teribili” în materie de viziune, expresie, sentiment şi atitudine. În prefața volumului, intitulată *Alternativa numitorului comun*, criticul Eugen Lungu conturează un portret al „teribiliștilor” (optzeciștii basarabeni), care aleg să-și afișeze „fronda” printr-un „rafinament al ironiei” [5, p. 9-10]. Caracterul nonconformist, ireverențios este explicat de Eugen Lungu prin intenția de a declina „gustul comun” printr-o „privire trează, lucidă, care are curajul să vadă atât cât se vede și nu ce ne-ar plăcea să vedem” [5, p. 7]. Mască a tristeții și chiar a tragicului, cu o arie impresionantă în textul poetic cioclian, ironia este menită a disimula adevărata stare de spirit a eului: „Am stat și eu la masa lor./ Cu o condiție. Să tac./ Vorbeau pe rând, vorbeau în cor - / eu trebuia să mă prefac” (*Cina irodică*). Este modalitatea prin care Eugen Cioclea își exprimă scepticismul necruțător față de realismul frust și lumea în derivă: „Și nu fac bale ca să cânte mărul,/ curat, cum zici, „un înger l-ar mușca”,/ nu bâjbâie, ci fizic adevărul/ îl simt și-l mână-n lume c-o nuia” (*Impertinența poetului*). Alături de asocierile rare, enigmatice, versurile atestă cultivarea ostentativă a prozaismului și a banalității, trădând atitudinea ironic-demitizantă a autorului basarabean.

Alteori poezia lui Eugen Cioclea „țâșnește” din ciocnirea celor mai austere expresii, din alăturarea celor mai banale cuvinte: „Decât așa, mai bine-mi vâr pe gât/ un șumuiag de iarbă năclăită/ și mă prefac numaidecât/ în ceea ce se cheamă vită”. Expresie a unui nou avangardism, antipoeticul cioclian vine să certifice faptul că poezia trece printr-un proces de transformare, prin a se elibera de ea însăşi, prin a fi antipoezie, spre a ajunge la sursele creativităţii nezăgăzuite a spiritului, unde atât criteriile utilitare, cât şi cele estetice devin total irelevante. În contextul literaturii timpului, așa cum observă Em. Galaicu-Păun, scriitura lui Eugen Cioclea are o intensă forță regeneratoare: „Viguroasă, de-o vitalitate nedezmințită/ de neegalat (în primele două volume), poezia lui conține mai multă hemoglobină decât toată (leșinata!) poezie sovietică moldovenească luată la un loc, dar și sămânța unei noi literaturi (postmoderne, ziceți-i cum vă vine pe limbă) pe care a salutat-o cu o generozitate de care doar marii creatori sunt în stare” [6, p. 13].

CONCLUZII

Am putea concluziona că cele două figuri exponențiale din peisajul liricii optzeciste, Andrei Țurcanu și Eugen Cioclea, alături de alți poeți „terebiliști”, anunță configurarea unei noi imagini a poeziei basarabene. Prin formulele poetice inedite, concepute într-un registru remitizant-metafizic, respectiv în altul pseudo-grav al prozaismului existențial, scriitorii au reușit să resusciteze poezia contemporană, plasând-o sub semnul originalității discursive și al inovațiilor estetice.

REFERINȚE

1. CRĂCIUN, Gh. *Aisbergul poeziei moderne*. Iași: Polirom, 2017. 688 p. ISBN 978-973-46-7076-5.

2. BURLACU, Al. Un destin al trăirilor extreme. Doctorul habilitat în filologie Andrei Țurcanu la 70 de ani. În: *Akademos*. 2018. nr. 3 (50), p. 174-175. ISSN 1857-0461 /ISSNe 2587-3687.
3. GRATI, A. Poezia – o fiară cu două capete. În: *Metaliteratură*. 2012. nr. 1-2 (29), p. 110-116. ISSN 1857-1905.
4. BURLACU, Al. Eugen Cioclea: Estetica anti-poeticului. În: *Metaliteratură*. 2014. nr. 3-4, p. 31-37. ISSN 1857-1905.
5. LUNGU, E. Alternativa numitorului comun. Pref. la: *Numitorul comun* de E. Cioclea. Chișinău: Literatura artistică, 1988, pp. 5-12.ISBN 978-9975-79-666-8.
6. GALAICU-PĂUN, Em. Cioclea. Nimeni altcineva! Pref. la: *Dați totul la o parte ca să văd* de E. Cioclea, Eugen. Chișinău: Cartier, 2018. p. 11-19. ISBN 978-9975-86-305-6.

DESCHIDERI EUROPENE ÎN OPERA LUI MIRON COSTIN

EUROPEAN OPENINGS IN THE WORKS OF MIRON COSTIN

CZU: 821.135.1.09 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.21**

Svetlana KOROLEVSKI,
ORCID: 0000-0002-0042-0289
e-mail: svetkor@mail.ru
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu”,
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The 17th century, the century of Romanian classicism, imparts, through personalities and values that emerge on the European scene, a distinctive note to the spiritual and literary dimension of the period, certifying/amplifying the opening of the national culture towards other spaces. Miron Costin, through his work, vividly illustrates this opening, appearing as one of its remarkable representatives. His steadfast position as a Man of the City; his writing with a broad epic scope, the kaleidoscope of knowledge/reflections/ reminiscences contained in his writings; the foreshadowing/valuation of distinct lines in the evolution of Romanian culture/literature (prose, poetry, monographic study, translations); the accession to the broad horizons of European culture/cultures, ensure him a special place in the spiritual heritage of the nation. His name (thanks to works written in Polish: Historya polskimi rytmami o Woloskiey Ziemi i Moltanskiey = Polish Chronicle; Chronica ziem moldawskch y multanskich = Polish Poem) is found in literary histories and Polish encyclopedias, thus entering the European value circuit. Modern in spirit and vision, fresh, personalized, Costin's message traverses the centuries, offering us a living book, the reading or re-reading of which cannot be missed.*

Keywords: *Miron Costin, Polish Chronicle, Polish Poem, European openings, general Romanian cultural/spiritual context, European value circuit.*

INTRODUCERE.

Omul și semnele sale în timp. Prin gândurile pe care le-a așternut pe hârtie, Miron Costin accede la universul cultural european, opera sa ilustrând *con brio* această deschidere. Numele său (grație lucrărilor elaborate în limba polonă, „un *vademecum* pentru străini, în care noi sunt, în special, argumentele de limbă, foarte bogate” [1, p. 18]) se regăsește în istoriile literare și în enciclopediile poloneze, intrând în circuitul valoric al lumii.

Secolul al XVII-lea românesc (în special, a doua jumătate) face direct trimitere la această singulară personalitate, a cărei efigie se suprapune pe dimensiunea spirituală și literară a perioadei, Nicolae Iorga definind-o drept „epoca lui Miron Costin”. Este perioada când „școala, tipografia, marile construcții din a doua jumătate a secolului 17 dau un cadru concret activității culturale care descoperă o nouă legătură cu restul Europei: *latinitatea* [s.n.], umaniștii români trecând prin școlile mari ale epocii” și manifestând

„atașament pentru cultura elaborată în universitățile europene” [2, p. 156-158]. Este ceea ce observa și academicianul Virgil Cândea, vorbind despre înaintașii secolului al XVII-lea: „enciclopedismul, spiritul critic, credința în rolul culturii, cultivarea *înțelepciunii*, căutarea imaginii pierdute a trecutului, apelul la autorităţi străine tradiţiei, dezvoltarea conştiinţei de neam, mândria originilor, concepţia despre legea prefacerilor în trepte, funcţiunea majoră a scrisului şi tiparului” [3, p. 325]; caracterizare care îl cuprinde perfect și pe cărturarul nostru.

Legat prin tradiție de cultura polonă, urmând școli poloneze, „cu dragoste pururi la istorii” [4, p. 293], *acaparat de gândul* de a nu lăsa uitării „lucrurile și cursul țării” [4, p. 9], Costin se impune prin reflecțiile sale atingătoare de obârșia/ limba/ istoria neamului, rostuindu-le pentru viitorime: „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scoț lumii la vedere felul neamului, din ce izvor și semințe sânt lăcuitorii țărâi noastre, Moldovei și Țărâi Muntenești..., ce limbă țin..., scot la știrea tuturora carii vor vrea să știe neamul țărilor acestora” [4, p. 291]; or, „a lăsa nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, este inimii durere” [4, p. 291]. Opera sa cuprinde, pe lângă textele antologice elaborate în limba țării, pline de date și informații din istorici/ istorii din varii spații (ne referim, în primul rând, la *Letopisețul Țării Moldovei* și la tratatul *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*), și două scrieri în limba polonă, precum și unele traduceri/ sau adaptări după anumiți istorici europeni prin intermediul latinei. Exemplul lui Costin vine să prelungească „*dialogul cărturarilor români cu confrații lor din străinătate*” [5, p. 93], anunțat chiar în acest secol de Udrișteă Năsturel (în Țara Românească), de Milescu Nicolae (în lumea mare), amplificat de Dimitrie Cantemir sau de Nicolae Costin, învățatul său fiu și talentat traducător, la începutul celui următor.

Acum trei secole și jumătate, mai exact pe la 1684, aflat în exil benevol în Polonia vecină (se retrăsese acolo, cu familia, între 1683-1686, mai departe de ochiul vigilent al turcilor, al căror pericol plana peste capetele moldovenilor, indiferent de rang), scrie, în limba polonă, o lucrare în versuri, intitulată ***Chronica ziem moldawskch y multanskich*** (***Poema polonă***). Poema, un imn țării și neamului („cânt țara-mi înlăcrămată și pe bieții locuitori ai ei” [4, p. 267], țintea un adresat concret: regele Jan Sobieski (tradiția, de altfel, spune, că ne-ar fi cunoscut și limba), Miron Costin văzând în augustul personaj un virtual eliberator de sub tirania turcească. Această inspirată lucrare pe care Al. Brückner, redutabil istoric al literaturii polone, „o pune alături de cele mai bune produse similare ale literaturii polone în veacul XVII” [6, p. 381] reia, în mare parte, conținutul altei scrieri, în proză, cunoscută sub numele: ***Cronica polonă*** (***Historya polskimi rytmami o Woloskiey Ziemi i Moltanskiey***), pe care Costin o redactează ceva mai devreme, pe la 1677, tot în limba polonă, oferind-o în dar unei persoane influente din mediul aristocrației poloneze, Marc Matczynski, „comis al coroanei”, care se arăta interesat de originea neamului nostru și a limbii vorbite în acest spațiu istoric. „Socotesc ca un deosebit noroc al meu că o parte a cronicii mele despre Țara Moldovei, înainte încă de a ieși la lumină în românește, se întâmplă să ajungă în mâinile unui bărbat așa de mare...”; „Fie ca cel puțin să rămână amintirea despre poporul nostru în acel preastrălucit și slăvit regat” [Polonia –

n.n.], desprindem din succinta prefață a lucrării, autorul oferind o panoramă (istorică) a țării în contextul provenienței creștine (dezvoltată pe larg în întreaga-i operă) și accentuând, repetat, nobila ascendență („Traian a ajuns la Dunăre și a zidit un pod peste Dunăre; sânt și astăzi urme și praguri și turnuri ruinate care semne și *eu însumi* [s.n.] le-am văzut” [4, p. 211]; „Numele cel mai adevărat, autentic, de la primul descălecat, prin Traian, este român sau *romanus*, care nume acest popor l-a păstrat totdeauna între dânșii, și îndată după descălecat, și după pustiire, cum s-a spus, și după al doilea descălecat, până astăzi; același nume este dat îndeobște și muntenilor, și moldovenilor, și celor ce locuiesc în Țara Transilvaniei. Român este un nume schimbat în curgerea anilor, din roman; și astăzi, când întreb pe cineva dacă știe moldovenește, spun: știi românește, aproape ca: *scis romanice*? Un alt nume ei înșiși nu au primit între dânșii niciodată” [4, p. 215]; „Ca și noi, și muntenii se numesc români, ceea ce este același lucru ca romani. Și dintre ei sânt mulți în țara Transilvaniei și peste tot ținutul Maramureșului și al Oltului...” [4, p. 211], considerând-o o pavăză, o chezășie de supraviețuire, de rezistență în acele aspre, *cumplite vremi*. „Neamul, cu obiceiurile, au ieșit de la Râmu” [4, p. 324] – iată sintagma-cheie care îi alimentează demersul, acest nucleu ideativ regăsindu-se în mai toate scrierile sale. Înglobând 19 capitole (*Despre Dacia*; *Despre șanțul Troian*; *Despre cetăți*; *Despre pustiirea coloniei lui Traian de către tătari*; *Al doilea descălecat al Țării Moldovei și al Țării Muntenești*; *Despre diferitele numiri ale poporului moldovean și muntean*, *Pentru ce Țara Moldovei se numește Moldova și cea muntenească – Muntenia*; *Despre Basarabia*; *Titlurile cele mai vechi și pecețile domnilor*; *Despre limba moldovenească sau românească*; *Despre religie*; *Ținuturile Țării Moldovei*; *Ținuturile luate de turci*; *Iar ținuturile Țării Muntenești sânt acestea*; *Despre râurile Țării Moldovei*; *Râulețele mai însemnate care izvorăsc din pădurile de fagi*; *Orașele Țării Moldovei*; *Râurile mai de seamă din Țara Muntenească*; *Orașele în Țara Muntenească*) și câteva glose marginale, *Cronica polonă* caută să puncteze o cât mai cuprinzătoare imagine a devenirii și stăpânirii acestor locuri, cu oamenii săi, limbă, tradiții.

Ideea apartenenței la familia romană înlesnește calea spre Europa timpului său; la ideea latinității, de care Costin era absolut convins, adăugându-se acum, după cum s-a observat, „o formă de acțiune europeană: intervenția pe lângă marile puteri în vederea obținerii unei protecții împotriva imperiului otoman, care este de altă lege” [2, p. 159]. Intenția cărturarului este transparentă, demersul costinian urmărind să atragă atenția suzeranilor occidentului asupra acestei părți de lume și să-i determine să se implice. De fapt, această cronică „făcea istoriografiei și culturii românești un serviciu imens: restituia, reconstruia Dacia ca matcă a nașterii unui popor și cerceta istoria veche a acestui popor din unghiul alcătuirii naționale, unitare” [5, p. 95], prefigurându-l pe Dimitrie Cantemir, cu al său *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, în care regăsim aceeași intens disecată accentuare despre ascendența romană a neamului românesc. În limbă stă dovada originii unui popor, este convins Miron Costin, atunci când afirmă: „Totuși, întreaga temelie a vorbirii și până astăzi se ține pe limba latină și o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă...”, întocmind și un „prim dicționar etimologic

latin-român, aproape o sută de cuvinte din vocabularul de bază" [7, p. 672]. „O parte însă mai mică, și substantive și verbe, au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă, iar mai puțin din limbile ungurească și turcească", ține totuși, să precizeze, pentru complitudine, autorul [4, p. 221].

Poema polonă reia, în mare, fondul de idei al *Cronicii polone*, ceea ce a determinat pe unii istorici literari să vadă „în conținutul ei o variantă" a acesteia [7, p. 672]. Este o lucrare care a cunoscut ea însăși mai multe variante și încercări de tălmăcire în română, între care și cea realizată de Bogdan Petriceicu-Hasdeu: o traducere liberă; nelipsită de carențe de natură textologică, care i-au atras amendamentele specialiștilor [4, p. 356]. Astfel că, traducerea de referință (preluată și de ediția chișinăuiană de la 1989 [4]), rămâne tălmăcirea în proză realizată de slavistul Petre P. Panaitescu (căruia îi datorăm și o analiză detaliată a influențelor polone în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin) [8]. „Țară cu câmpii pline de flori, asemenea raiului", așa ne descrie meleagul Miron Costin. Patetic, dar adevărat: „Ochiul cuprinde luncile Prutului, în care se oglindesc câmpiile curate ce se întind până la Nistru, câmpii întinse, care se arată ca o întindere fumurie sau ca mărime asemenea oceanului. Nistrul cel măreț își are izvoarele în țările coroanei polone, și chiar acolo unde desparte în două Podolia curge printre stânci sculptate natural, ca și cum ar fi lucrate de mână de om; e mai frumos ca Nilul, deși e slăvit Nilul ce curge înconjurat de trestii. Nistrul întrece chiar Dunărea, ale cărei ape sunt nesupuse albiei. Valurile Nistrului, în umbră, udă maluri cu pereți strâmți, și fluviul poartă război cu Phoebus, ca să prindă din razele lui, căci stâncile aplecate îi ascund cerul. Țânțarul, dușmanul somnului oamenilor, nu se află aci. Și, când se arată totuși maluri joase la vaduri, ele sunt asemenea labirintelor de grădini pe ape sau asemenea sprâncenelor sublime de pe fruntea veselă a regelui slăvit, cu fruntea senină ca cerul! Dacă zeițele din fabulele grecești ar fi aflat de aceste ținuturi, ar fi venit desigur aci din Olimpul lor" [4, p. 277]. E punctarea unui *maestru*, menită să alunge norii din privirea suverană și să-l copleșească cu frumusețea edenică a locurilor moldave. Un patetism înnobilat de dragostea și febleța pentru țara sa și oamenii locurilor, egalat, peste ani, de un Alexandru Hâjdău, poate (vezi superbele sale sonete! [9, p. 30-111]); de alți mânuitori ai cuvântului. Un imn Nistrului de odinioară; apă dulce, curată, etern curgătoare, uimind prin măreția și calmitatea sa; râul drag atâtor suflete de poet, care impresionează și azi, la trecere de secole (să amintim cel puțin pasajul antologic din binecunoscutul roman al lui Vladimir Beșleagă, care rezonează perfect cu textul costinian). Nicolae Dabija, regretatul, care a încercat o tălmăcire în versuri a *Poemei polone* (din păcate doar fragmentar; o transpunere integrală rămâne încă un deziderat!), își intitulează traducerea *Imn Moldovei* [10, p. 137-138], readucând în actualitate un nume și o conștiință, care a fost Miron Costin.

Scrierile în polonă ale lui Miron Costin sunt încununate de replica în română, atent elaborata lucrare dedicată temei care i-a dominat universul creativ, pe care o asamblează în redacție finală odată revenit în Moldova (1686). Este tratatul ***De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*** destinat, în primul rând, celor

de-un neam și sânge. O primă încercare de întemeiere a metaistoriei naționale, care valorizează argumentul extern și pe cel autohton, trecându-le prin clepsidra sa distilatoare. Ideea a roit ani mulți în cugetul său : „multă vreme la cumpănă au stătut sufletul nostru” [4, p. 291]; în drumurile sale de pribeag, dar și de diplomat din oficiu, în calitate de mare demnitar și posesor de întinse moșii; dar, înainte de toate, ca om al locului și urmaș al unor moși-strămoși. Convins că textul scris salvează de la uitare/ conservează pentru viitoare secole o lume de informații vitale, va stărui pe firul devenirii neamului său, pornind de la descălecatul cel dintâi, sprijinindu-se pe dovezi temeinice, amendând pe cele nefondate, întărind prin exemple concrete și mărturii de nedezmințit: „Stă dară numele cel vechiu ca un temei neclătit [= neclintit, n.n.], deși adaog ori vremile îndelungate, ori streinii adaog și alte numere [= nume, n.n.], iară cela din rădăcină nu să mută. Și așa iaste acestor țări și țărâi noastre, Moldovei și Țărâi Munteneşti numile cel direptu de moșie, iaste rumân” [4, p. 320]. Convingere fortificată, de altfel, și de contemporanul său, învățatul Constantin Cantacuzino Stolnicul, prin *Istoriia Țării Rumânești*, atunci când argumentează originea comună și latinitatea limbii: „Însă rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii încă și mai neaoși sânt și moldovenii, și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași mai osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sânt, ce dară pe aceștea, cum zic, tot români îi ținem, că toți aceștia dintr-o fântână au izvorât și cură” [11, p. 99]. Vorbind despre țările-împărății de pe continent: „Englitera, Franțozul, Hișpania, nemții până la apa Renului”, Costin adaugă, firesc, „Dachia, unde suntem noi acum, și alte țări și ostroave”, atenționând și asupra acestei părți de lume [4, p. 304]; Italia este pentru cărturarul nostru „scaunul și cuibul a toată dăscălia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italiia” [4, p. 296], iar voroava cu un episcop italian , „în casa noastră, în Iași”, pe care o redă în detaliu, îi servește drept argument întru susținerea afinităților dintre moldoveni și italieni (obiceiurile meselor și ospețelor; închinarea paharului pentru sănătatea prietenilor, „liubovnici la oaspeți”; conduită cuviincioasă, în special a femeilor, preferințe culinare asemănătoare etc.): „cu multă mirare am stătut de mărturia acelui vlădică, de mare agiutoriu istoriei mele [4, p. 298]. *Cartea-oglindă* spre care-și îndeamnă compatriotul (cel de ieri/ de azi/ dintotdeauna): „Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă și te privește de unde ești” [4, p. 297], prin evocarea strălucirii Romei și a Italiei Renașterii, prin constant subliniata idee a descendenței romane (aceleași idei le aflăm și în *Stihurile de descălecatul Țării* din *Letopisețul* său, scris și el „în stilul înțelepciunii, un exercițiu de subtilizare a povestirii istorice” [12, p. 214]), caută să atingă struna sensibilă a celor care o vor deschide, îndemnându-i să-și însușească înțelepciunea privindu-se în profunzime (în profunzimea ființei); oglindirea, însemnând, se știe, cunoaștere de sine; umanistul român „urmărind, cu precădere, să facă pe cititorul lui mai bun și mai înțelept” [13, p. 105]. Și mai edificat, finalmente. Pentru că, ne spune luminatul gânditor, „letopisețile nu sintu numai să le citească omul să știe ce au fostu în vremi trecute, ce mai multu să hie de învățătură, ce ieste bine și ce ieste rău

și de ce-i să să ferească și ce va urma hiecine” [4, p. 171], văzând în istoria devenirii noastre un garant al continuității și o modalitate de afirmare între neamurile lumii.

CONCLUZII

Modern, prin spirit și viziune, proaspăt, personalizat, mesajul costinian străbate veacurile, oferindu-ne o carte vie, a cărei lectură/ relectură nu poate fi/ nu trebuie nicidecum ratată.

REFERINȚE

1. CHIȚIMIA; Ion Constantin. *Coordonate ale literaturii române vechi.* În: *Ipostaze ale literaturii române vechi şi premoderne (Secolele XVI-XVIII)*. *Studii, cercetări şi texte*. Alcătuire: Vlad Chiriac. Coordonare și îngrijire a textelor: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski. Chișinău: Elan Poligraf, 2008, p. 7-32. ISBN 978-9975-9729-6-3.
2. DUȚU, Alexandru. *Ideea de Europa şi evoluţia conştiinţei europene*. București: All educațional, 1999, 434 p. ISBN 973-9392-86-5. Vezi și: Alexandru Duțu. *Umaniştii români şi cultura europeană*. Bucureşti: Minerva, 1974, 224 pag.
3. CÂNDEA, Virgil, *Raţiunea dominantă*. *Contribuţii la istoria umanismului românesc*.Cluj-Napoca: Dacia, 1979, 381 p.
4. COSTIN, Miron. *Opere.* Selecție, postfață, note și comentarii: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski. Cuvânt-înainte: Vladimir Beșleagă. Chișinău: Literatura artistică, 1989, 427 p. ISBN 5-368-00728-0. Este ediția care aducea, în premieră, cititorului basarabean spectrul larg al scrierilor costiniene, într-o perioadă a redimensionărilor; dar, apărută cu caractere rusești (abia într-un an-doi vom reuși trecerea/ revenirea la alfabetul latin), rămâne cumva pe raftul din umbră; o reeditare a operei lui Miron Costin, la Chișinău, o credem binevenită.
5. MAZILU, Dan Horia. *Recitind literatura română veche. Partea a III-a: Genurile literare.* București: Editura Universității, 2001, 748 p. ISBN 973-575-010-4. ISBN: 973-575-533-5. Vezi și: Dan Horia. Mazilu. *Vocaţia europeană a literaturii române vechi*. Bucureşti: Minerva, 1991, 321 p.
6. PANAITESCU, P.P. *Miron Costin. Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească*. În: *Memoriile secțiunii istorice*. Seria III. Tomul X, 1929, București: Cultura națională, p. 365-495.
7. SOROHAN, Elvira. *Miron Costin*. În: *Dicționarul General al literaturii române*. Ediția a II revizuită, adăugită și adusă la zi. Vol. 2. C. București: Editura Muzeul Literaturii Române, 2016 p. 667-673. ISBN 978-973-167-380-6.
8. PANAITESCU, P.P. *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin.* În: *Memoriile secțiuniii istorice*. Seria III. Tomul IV. Memorii 4, București: Cultura Națională, 1925, p. 123-127.

9. HÂJDĂU, Alexandru, HÂJDĂU, Boleslav. *Scrieri. Poezie. Proză. Publicistică. Genealogii*. Selecție, prefață, tabel cronologic, note și comentarii: Pavel Balmuș. Bacău: Vicovia, 2014, 416 p. ISBN 978-606-8541-61-7.
10. *Antologia poeziei vechi moldovenești. Modele și reconstituiri.* Prefață, selecție, traduceri și note de Nicolae Dabija. Chișinău: Literatura artistică, 1987, 207 p.
11. CANTACUZINO STOLNICUL, Constantin. *Istoriia Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu. București: Editura Academiei Române, 1991, 135 p. ISBN 973-27-0168-4. Vezi și articolul nostru: *Motive comune în opera lui Miron Costin și a lui Constantin Cantacuzino*. În: *Un veac de aur în Moldova (1643-1743). Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*. Selecție: Pavel Balmuș. Coordonator principal: Academician Virgil Cândea. Chișinău & București: Știința &Fundația culturală română, 1996, p. 113-125. ISBN 5-376-01896-2.
12. SOROHAN. Elvira. *Introducere în istoria literaturii române*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, 352 p. ISBN 973-9149-928.
13. DUȚU, Alexandru. *Umanism citadin și antropologie creștină la Miron Costin*. În: *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (Secolele XVI-XVIII)*. *Studii, cercetări și texte*. Alcătuire: Vlad Chiriac. Coordonare și îngrijire a textelor: Pavel Balmuș, Svetlana Korolevski. Chișinău: Elan Poligraf, 2008, p. 99-112. ISBN 978-9975-9729-6-3.
14. *Literatura română medievală*. Antologie alcătuită de un colectiv condus de Dan Horia Mazilu. București: Editura Academiei Române & Univers enciclopedic, 2003, 1118 p. ISBN 973-27-1015-2. ISBN 973-637-003-8.

NOTĂ. Titlul subprogramului (cod 010301),, *Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică.”*

IMERSIVITATE ȘI FOCALIZARE: ELEMENTE ALE EDULINGVISTICII ÎN RLS

IMMERSIVITY AND FOCUS: ELEMENTS OF EDULINGVISTICS IN RFL

CZU: 81`34:37 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.22**

Marcel BÂLICI,
Universitatea de Stat din Moldova
Mădălina BÂLICI,
Instuția Publică Liceul Teoretic „Traian” din Chișinău;
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat. *Lucrarea își propune să elucideze rolul INOVATOR al abordării aspectuale a resursei didactice – Agenda fonetică. Inițial, se vor prezenta elementele fundamentale ale conceptualizării ideatice a documentelor aferente, indispensabile teoretizării procesului de studiu. Articolul se referă la abordarea de ansamblu în elaborarea modelului pedagogic de studiu RLS – paradigma constructivistă. Elementele de reflexivitate, conștientizare și asumare ale multiplelor părți participante la actul de învățare se reflectă în structurile procesului de învățare: etapizare/ algoritmizare/ reflexivitate. Un element–cheie al lucrării este referirea la modelele de învățare a vorbirii (SML) în raport cu structuri adaptate ale corpusului gramatical, ca o modalitate de prezentare cu un caracter generalizator, clasificator și integrativ al informației. Prezentarea grafică a informației, o altă sursă relevantă a învățării, din perspectiva gramaticii valențiale este o altă modalitate de valorificare a valențelor sistemului fonetic în studiul RLS. Așadar: metoda etapizării și algoritmizării ca proces al învățării, corpusul gramatical ca reflectare al studiului sistemic și sistematic, asigurarea nivelului înalt de reflexivitate prin intermediul graficilor derivate de gramatica valențială sunt elementele combinatorii INOVATOARE ale instrumentului fundamental de lucru - Agenda fonetică.*

Bineînțeles, se va prezenta și aspectul praxiologic de cercetare și implementare a celor trei faze ale experimentului didactic. Pornind de la realitatea experiențială, putem afirma, cu certitudine, că astfel de cercetări contribuie la formarea și consolidarea competenței fonetico -fonologice ale utilizatorului și asigură durabilitatea și calitatea studiului.

Cuvinte-cheie: *Agendă fonetică, competență fonetico- fonologică, repetiție regresivă și secvențială, gramatică valențială, corpus gramatical.*

Summary. *The paper aims to elucidate the INNOVATIVE role of the aspectual approach to the educational resource – the Phonetic Agenda. Initially, the fundamental elements of the ideatic conceptualization of the related documents, indispensable for theorizing the study process, will be presented. The article refers to the overall approach in developing the pedagogical study model RLS – the constructivist paradigm. The elements of reflexivity, awareness, and assumption of the multiple participants in the learning act are reflected in the structures of the learning process: staging/algorithmization/reflexivity. A key element of the paper is the reference to speech learning models (SLM) in relation to adapted structures of the grammatical corpus, as a way of presenting information with a generalizing, classifying, and integrative character. The graphical*

presentation of information, another relevant source of learning from the perspective of valency grammar, is another way of utilizing the potentials of the phonetic system in RFL study. Thus: the method of staging and algorithmization as a learning process, the grammatical corpus as a reflection of systemic and systematic study, ensuring a high level of reflexivity through graphics derived from valency grammar, are the INNOVATIVE combinatorial elements of the fundamental working tool – the Phonetic Agenda.

Of course, the praxiological aspect of research and implementation of the three phases of the didactic experiment will also be presented. Starting from experiential reality, we can affirm with certainty that such research contributes to the formation and consolidation of the phonetic-phonological competence of the user and ensures the sustainability and quality of the study.

Keywords: *Phonetic Agenda, phonetic-phonological competence, regressive and sequential repetition, valency grammar, grammatical corpus.*

INTRODUCERE

Delimitări terminologice ale elaborării instrumentarului fonetic complex

Fără îndoială, un element fundamental al instruirii actuale este calitatea și /sau durabilitatea acesteia. Studiul RLS este un compartiment al studierii limbii materne ca limbă străină și la etapa multiplelor oportunități utilizatorul conștientizează utilitatea și valoarea studiului RLS, iar cadrul didactic înțelege, în mod plenar, importanța unor paradigme de învățare, a unor modele de studiu care corespund exigențelor de bune practici, strategiilor care asigură eficiență învățării. Astfel, lucrarea propune modalitatea de abordare a procesului de învățare din perspectiva paradigmei constructiviste. Lucrarea va detalia acest concept printr-o viziune dual a structurilor etapizate stratificate de învățare și a modelului algoritmizat de conceptualizare a modelului acțional pentru realizarea proiectului de studiu complex.

Deoarece elementul cognitiv este complex, prin esența sa, se referă la sistemul fonetic al celor două limbi studiate: materna și RLS, putem conchide că este nevoie de un model de „clasificare și păstrare” a informației, astfel încât funcționalitatea acestuia să fie evidentă. Prin urmare, am propus descrierea corpusului gramatical deoarece acesta este într-o strânsă combinare cu valorificarea valențelor sistemului fonetic pentru formarea și consolidarea competenței fonetico- fonologice, și, prin urmare, fundamentarea competențelor lingvistice și de comunicare. Am putea concluziona, indubitabil, comodelul de învățare a vorbirii (SML) realizat prin intermediul Agendei fonetice, care se bazează pe ELEMENTUL INOVATOR AL CONEXIUNII CU PRINCIPIILE GRAMATICII VALENȚIALE, reprezintă o sursă sigură de eficientizare a învățării. Integrarea plenară a utilizatorului în mediul lingvistic RLS, contribuie la menținerea motivației de studiu izvorâtă din confortul psihologic, generat de propriul progres în tandem cu traseul eficient al învățării.

Câteva modele de itemi propuși descriși de Dicționarul de edulingvistică de P. Balboni, reprezintă și elemente ale strategiei didactice adaptate studiului RLS.

MATERIALE ȘI METODE

Polifonii didactice: între abordare metodologică și instrumentar complex

Se propun două tipuri de activități axate pe repetiție: regresivă și segmentală. Repetiția regresivă constă în audierea unei fraze sau baze de stimuli auditivi, pe care încearcă să-i reproducă prin repetiție, în mod fragmentar de la elementele de grafem / fonem sau sunet fonic, receptare / producere, la îmbinări fonice-silabe sau unități de pronunție combinate, lexeme și, ulterior, enunțuri: propoziții sau fraze. Etapa următoare pentru realizarea activității de repetiție regresivă se va referi la proximitatea fonemului exersat de unii diftongi ascendenți, descendenți și de triftongi. Baza de date a itemilor aferenți va fi continuată de sintagme, iar, ulterior, pot fi aplicate principiile gramaticii valențiale. Modelul propus de P. Balboni este relevant din această perspectivă: „... Elevul ascultă și repetă un enunț în limba străină care a fost segmentat (în context, a se vedea activitățile propuse anterior. n.n) în segmente, pornind de la ultima parte de pronunție exersată, astfel, după același model, se reconstituie întregul enunț (de exemplu: cu mine?, la cinema cu mine?, vii la cinema cu mine? (1).

Este momentul în care sunt congruente ideatic următorii termeni didactici: structuri stratificate ale învățării, corpusul gramatical și gramatica valențială. Delimitarea teoretică a conceptului de structuri stratificate a învățării este asociată realizării unui algoritm de învățare centrat pe constructivitatea sarcinilor de studiu cu un nivel ascendent de complexitate. Corpusul gramatical face referire, în opinia generalizatoare a Elisei Corino, la:„ Corpusul de cercetare a învățării... pentru formularea regulilor referitoare la norma lingvistică este importantă observarea fenomenelor lingvistice în diverse contexte de comunicare. Testarea și validarea ipotezelor, din punct de vedere științific, se realizează, exclusiv, în baza unui mare număr de date și fenomene lingvistice și conexe. Concluziile referitoare la un fenomen lingvistic au un caracter generalizator din perspectiva conținutului, dar și a diverselor perspective de comunicare”(2). Astfel, instrumentul fundamental în cadrul atelierului fonetic va cuprinde o multitudine de itemi care vor permite utilizatorului să identifice modalitatea de manifestare a normei literare și s-o observe în diverse moduri de expunere în cadrul circumstanțelor de comunicare diferite.

Un alt termen, care este oportun a fi definit în acest context, este gramatica valențială. Cu referire la cercetătorul italian Serianni, Fiorella Nicolini și Maria Silvia Rati, în articolul „L”applicabilita della grammatica valenziale ai diverse contesti scolastici: opinione e proposte di linguisti e insegnanti” (3). „Discrepanța susceptibilă, existentă dintre noțiunea de valență și concretețea textului (discursului-n.n.) poate, așadar, depăși arealul de interes al utilizatorilor – afirmă Serianni, deoarece ei sunt în măsură să abordeze modalitatea de studiu al gramaticii din punct de vedere problematizat și pot stabili, în baza conștiinței de vorbitor nativ (n.n. în cazul utilizatorilor de RLS, funcționează un algoritm mai complex, dar care aplică același principiu al utilizării conștiinței fonetico- fonologice) dacă un enunț funcționează sau nu funcționează (n.n. Se manifestă ca o resursă funcțională în actul integrator al comunicării), reflectarea asupra modalității

de funcționalitate lingvistică este un element fundamental în educația lingvistică, se remarcă o descreștere a ponderii teoretice a sarcinilor realizate de utilizator și: abordarea taxonomică, necesitatea de a reflecta la procesele funcționale ale limbii și a se evită sarcinile de memorare (3, p.6). Din aceeași lucrare menționată anterior am remarcat (3, p11) graficul, după modelul lui Morgese, în arealul conceptual valențial. Și în perspectivă descriptivă, graficul respectă principiul de liant al elementului verbal în enunț și, la prima etapă sunt utilizate lexeme care răspund la întrebări de genul: cine?, cui?, pentru cine?, cu ce?, de ce? etc. La etapa a doua se propune utilizarea complementelor circumstanțiale: când?, unde?, cum? etc...; la etapa a treia sunt propuse a se utiliza și expresiile ca manifestare a formelor fixe de exprimare (Italiano a scuola, 2023/5, Bologna, disponibilă pe -https://doi.org/10.6092/issn.2704-8128/v5-n1-2023, consultat în data de 12 iunie, 2023). Această resursă didactică este o oportunitate clară de manifestare și relevare a metodei de repetiție segmentală.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Aspecte praxiologice ale cercetării.

Cercetarea a avut drept obiectiv fundamental relevarea traseului acțional de realizare a etapelor de formare/ consolidare a dexterităților de distingere între diverse foneme cu un grad mai mare sau mai mic de similitudine, formarea/consolidarea abilităților de receptare și pronunție /producere a unui fonem sau grup de foneme și reprezentarea acestora în mod grafic. Următorul obiectiv esențial cercetării face referire la formarea competenței fonetice, care din perspectiva cercetătorului lingvist Al. Rosetti (4, 48 TEZA) se va limita la etapa segmentală și intersegmentală a studiului valențelor fonetice, în general, și al învățării RLS, în mod special. Formarea/ menținerea și manifestarea competenței fonologice este un alt obiectiv de bază al cercetării, care a urmărit aplicarea competenței fonetice la nivelul circumstanțial fonetic suprasegmental, astfel competența fonetică prin complexitatea aplicării în diverse contexte de comunicare a devenit o competență fonologică. Bineînțeles, lucrarea nu-și propune să expună și modalitățile de evaluare/ manifestare a conștiinței fonologice, dar face parte dintr-un corpus de cercetare a domeniului fonetic în RLS, element esențial al formării și consolidării competenței lingvistice și de comunicare.

Etapa de realizare a cercetării este februarie, 2023 și iunie, 2024. Contextul realizării cercetării. În experimentul didactic au fost implicați 56 de studenți străini, în cadrul USM.

Descrierea etapelor de cercetare.

I. Faza pre-experiment a constat în :

Stabilirea obiectivelor de cercetare.

Formularea principiilor de formare a grupurilor participante la experimentul didactic: grup omogen și grup neomogen.

Determinarea nivelului de similitudine fonetică prin compararea sistemelor fonetice ale limbii materne și limbii studiate.

Elaborarea instrumentarului metodologic, în vederea stabilirii situației inițiale din perspectiva aspectelor fonetice.

Interpretarea statistică a datelor generate de aplicarea instrumentarului de evaluare.

Interpretarea calitativă a datelor generate de aplicarea instrumentarului de evaluare.

Formularea concluziilor și recomandărilor pentru etapa experimentului didactic.

Din perspectiva metodelor de cercetare am utilizat repetiția regresivă și repetiția segmentală, exercițiul punctual, fișa metacognitivă, registrul dual (pentru scriere sau pronunție orală, fiind o resursă electronică prin intermediul căreia utilizatorul are posibilitatea de a compara pronunția sau scrierea unui lexem cu pronunția sau scrierea cuvântului propusă de cadrul didactic). Metodele de evaluare au fost testul complex -integrator, care a avut drept principiu de evaluare gradul de apropriere fonetică a sistemului vocalic și consonantic în RLS, dar și perceperea importanței și căilor de valorificare a valențelor formative ale acestora în cadrul manifestării generale a competenței de comunicare.

II. Faza experimentului didactic a constat în aplicarea celor două instrumente indispensabile cercetării modelului de valorificare a sistemului fonetic în studiul RLS: Agenda fonetică și Fișa de observare (instrumente descrise detaliat în cadrul compartimentului relativ la metodologie).

III. Etapa post-experimentală constă în:

a. Colectarea și interpretarea prin comparare a datelor din etapa pre experimentală și experimentală. Interpretarea statistică va ține cont de tipul grupului de participați (grup omogen sau neomogen), apropierea prin diverse niveluri de similitudine ale sistemelor fonetice ale limbii materne și limbii române.
b. Interpretarea calitativă a datelor post experiment prin stabilirea gradului de impact al aplicării instrumentarului de studiu propus:

Determinarea punctuală a aspectelor care au avut un nivel de influență mai mare sau mai mic.

Retușarea discrepanței de interpretare prin completarea fișelor metacognitive și comunicării individuale.

Interpretarea discrepanțelor dintre indicii valorici la două puncte temporale, din perspectivă punctuală (fiecare element al sistemului vocalic, diftongii ascendenți și descendenți, triftongii, grupurile de sunete cu un grad sporit de dificultate în pronunție// ge, ghe, gi, ghi, ce, ci, che, chi//, fiecare element al sistemului consonantic, grupurile de 2, 3, 4 consoane în cadrul aceluiași lexem).

Compararea rezultatelor interpretării pe grupul omogen și cel neomogen, și interpretarea discursivă a prezumtivelor cauze care au generat discrepanțe ale indicilor valorici mai mici sau mai mari.

Formularea concluziilor și recomandărilor.

Fără îndoială, lucrarea este un ecou al unui deceniu de cercetare, interpretare a patrimoniului cognitiv tematic deja existent, dar și experimentare a diverselor abordări de studiu al valorii fundamentale a sistemului fonetic RLS, care, fără îndoială, este osatura competenței de comunicare, exprimare și integrare plenară a utilizatorului în mediul societal.

CONCLUZII

1. Studiul RLS este eficient în cazul valorificării valențelor sistemului fonetic.
2. Formarea și consolidarea competenței fonetice se realizează prin recuperare fonică din perspectivă acțională și etapizat din perspectiva structurii metodologice.
3. Monitorizarea și evaluarea progresului în studiul RLS se reflectă într-un mod sistemic, sistematic, generalizator, clasificator și eficient în modelul Corpusului Gramatical.
4. ELEMENTUL INOVATOR al corelării dintre Agenda fonetică și gramatica valențială este foarte util și asigură un nivel înalt al discrepanței dintre indicii valorici versus competența fonetico-fonologică în diverse etape temporale.

RECOMANDĂRI

1. A se elabora un sistem de fișe de lucru pe compartimentele sistemului fonetic derivate din principiile de învățare ale gramaticii valențiale.
2. A integra fișele de lucru elaborate în Modelul de Învățare a Vorbirii (SML; Flege,J. E; Strah, L (5)).
3. A propune diverse ,,modele arhitectonice ”ale strategiei didactice centrate pe SML, corpusul gramatical și graficul-fișă pentru diverse verbe-liant, pornind de la formarea competenței fonetico-fonologice.
4. A adapta documentele de referință pentru a asigura aplicarea constantă a instrumentarului de formare/ menținere și evaluare.

REFERINȚE

1. *Dizionario di linguistica educativa, P.BALBONI (coord),SAIL,VOL.27, Veneția, 2024*
2. CORINO. E. I corpora di apprendenti nella didattica dell italiano LS/L2. În: Italiano a stranieri. Veneția: Edizioni Edilingua, nr. 32, 2022
3. FIORELLA. N , RATI. Maria Silvia . ,,L”applicabilita della grammatica valenziale ai diverse contesti scolastici: opinione e proposte di linguisti e insegnanti” În: https://italianoascuola.unibo.it/article/view/19528/17793 (consultat în data de 14.06.2024)
4. ROSETTI. A., LĂZĂROIU. A. Introducere în fonetică. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. 256 p.
5. STRAH.. L. Limba română pentru studenții străini. Chișinău, 1998. 88 p.

RESURSELE LIRICIZANTE ALE VOCII ÎN NARAȚIUNEA HOMODIEGETICĂ

THE LYRICIZING RESOURCES OF THE VOICE IN THE HOMODIEGETIC NARRATIVE

CZU: 808.54 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.23**

Carolina GABURA,
ORCID: 0000-0002-2286-1683
e-mail: cgabura3@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The article includes several dissociations of the narrative voice as a constitutive factor of the lyric regime in the homodiegetic narrative. Following the contribution of scholars M. Bal, J.-M. Barberis, G. Konopczynski when delimiting the constituents of the voice on the linguistic level, I extended the valorization of this notion also on the narrative level, analyzing some of its essential components: pauses, tempo, timbre. I established that the relevance of study of the voice within the homodiegetic lyric regime resides in the fact that it is instituted by a personal self, endowed with a voice that "speaks", in a certain way, the narrated contents, therefore I elucidated the properties of the narrative voice, proving that in the prose of M. Sadoveanu, L Blaga, Z. Stancu, M. Drumeș, they contribute to maintaining the lyrical narrative regime. We also observed the connection between the narrative regime and the text, revealing the fact that the lyricization of the homodiegetic narrative regime, for example, is signaled, in the text plane, by different graphic signs (suspension points, pause line, etc.).*

Keywords: *homodiegetic, intonation, narration, mode, voice.*
Cuvinte-cheie: *homodiegetic, intonație, narațiune, regim, voce.*

INTRODUCERE

Vocea narativă reprezintă un factor determinant în constituirea identității lirice a naratorului homodiegetic, desemnând, totodată, un mijloc cert prin care acesta adaugă un plus de emotivitate celor relatate. Se știe că noțiunea de *voce* acoperă sensuri complexe, ce se referă, în special, la două dimensiuni esențiale ale ei – corporală și naratologică. În ipostaza sa corporală, vocea reprezintă „o urmă a persoanei care vorbește, o oglindă, un index al subiectului" [1, p. 9], un fel de „semnătură vocală" [2, p.11], „metafora identității noastre profunde" [3, p. 51]. În virtutea acestor determinări, cam metaforizate, lingvista G. Konopzinski vine cu anumite clarificări ce țin de voce drept „corp organic": „Vocea e singurul instrument care ne aparține complet, este o extensie a corpului nostru, dar ea este, de asemenea, autonomă față de corp. Toți conștientizează faptul că vocea umană, un instrument foarte bogat, sursă a sensului în vorbire, este, de asemenea, o sursă de emoții (sub două aspecte: exprimă emoții și este ea însăși o sursă de emoții). Vocea este considerată ca un mijloc de comunicare direct și privilegiat cu celălalt, ca o

cale spre celălalt, fără a trece prin limbaj și reprezentabil. [...] Despărțită de corp, odată ce este emisă, ea capătă viață proprie. Ea este viață, nu este obiect de analiză pentru cei veniți” [3, p. 38]. Deși, după cum afirmă, pe bună dreptate, cercetătoarea, majoritatea termenilor pentru a descrie vocea, sunt „impresioniști” [3, p. 33] și e dificil de a lucra cu parametri măsurabili ai acesteia, totuși câțiva „parametri fonetici obiectivi” ai ei, percepuți de ascultător, pot fi stabiliți: *înălțimea, intensitatea, aspectele temporale ale diverselor elemente constitutive ale vorbirii și timbrul* [3, p. 47].

Evident, vocea naratorului ca instanță fictivă, în funcție de aceste caracteristici, denotă anumite diferențe față de cea a unei persoane reale. În primul rând, nu are „corp organic”, căci nicidecum nu aparține autorului însuși, fiind creată de acesta ca și naratorul ori subiectul. Citându-l pe Genette, conform căruia vocea este „modul în care este implicată în poveste narațiunea însăși”, J. Kaempfer și F. Zanghi susțin că vocea narativă este „atât de liniștită, încât poate părea pur și simplu tăcută. Zola, de exemplu, crede că „romancierul ar trebui să-și păstreze sentimentele” și „să afecteze pentru a dispărea complet în spatele poveștii pe care o spune”. Cu toate acestea, chiar redusă la urme, vocea narativă nu dispare niciodată complet” [4].

Într-adevăr, așa cum se întâmplă în operele cu regim narativ obiectivat, vocea naratorului rămâne a fi impersonală, lipsindu-i, de regulă, niște indici identificatori. În proza cu regim liric predominant, în cea heterodiegetică și, îndeosebi, în cea homodiegetică, vocea narativă devine o marcă individualizatoare importantă a eului care își asumă actul narării. Efectele liricizante ale vocii acestuia se resimt în virtutea valorificării, de către naratorul homodiegetic, a intonației, un parametru important al vocii, ce înlesnește transmiterea diverselor reacții emoționale. Având un aspect „pluricomponențial”, prezentându-se „ca un indice absolut obligatoriu pentru vorbirea orală”, intonația totuși „însoțește și vorbirea internă și chiar și un text scris” [5, p. 199]. Evident, cu anumite constrângeri, am putea repera această noțiune și la studierea vocii narative, analizând câteva componente ale ei: *pauzele, tempoul, timbrul,* căci vocea presupune rostirea, iar rostirea, în funcție de conținuturile enunțate, implică, mai mult sau mai puțin, aceste caracteristici [6], [7].

Pauzele, niște „întreruperi ale curentului sonor” [5, p. 207], sunt desemnate, de regulă, de astfel de semne grafice, cum ar fi: virgula, punctul și virgula, punctele de suspensie, linia de pauză ș.a. Totuși, o pondere aparte în evidențierea lirismului expunerii o au pauzele desemnate de punctele de suspensie, atestate, mai ales, în opera lui M. Sadoveanu, C. Petrescu, Z. Stancu ș.a. Bunăoară, analizând rostirea sadoveniană, cercetătoarea D. Florea face următoarea precizare: „Punctele de suspensie cer o largă respirație după consumarea enunțului frazeologic. Invitând la răgazuri meditative, cu o pronunțată capacitate emoțională, ele dau ansamblului frazeologic o notă de nedeterminare poetică, iar stilului o mare tensiune lirică” [8, p. 86]. Punctele de suspensie îndeplinesc aceste funcții, îndeosebi, în poziții finale, ilustrând pauzele ce le face naratorul adoptând regimul narativ auctorial: „Și când geana de foc de la asfințit se închisese și prinseră a veni din râpile pâraielor umbre, deodată auzirăm pe deasupra poienii guruitul caracteristic

al sitarilor și zboruri grațioase începură a se încrucișa prin fumegarea înserării...” [9, p. 377]. În romanul *Ce mult te-am iubit* de Z. Stancu, pauzele lungi, marcate de punctele de suspensie, însoțite, de multe ori, de exclamații, interogații retorice, invocații, constituie niște centre ce semnalează emoția puternică, trăită cu deosebită intensitate: „O!...Doamne, Doamne!...Nu cumva și mâinile mamei sunt la fel? Nu îndrăznesc să intru în casă, să revăd mâinile mamei, să i le sărut... Nu! ...Nu îndrăznesc...” [10, p. 29]. În exemplul prezentat, punctele de suspensie au rolul de a delimita unități ritmico-semantice, reluate parțial ori integral în discurs, ceea ce contribuie la accentuarea unor trăiri, stări, iar, odată cu aceasta, la intensificarea efluviilor afective în narațiune.

În romanul *Patul lui Procust* de Camil Petrescu, punctele de suspensie caracterizează, în special, regimul expunerii folosit de Ladima în scrisori. Pauzele frecvente, generate de punctele de suspensie, transcriu parcă respirația întreruptă de emoție a personajului, care se confesează cu sinceritate în scrisori: „Nu știu...ai să zâmbești poate...dar mi se pare îngrozitoare fraza ta... „Aici petrecem admirabil...Ziua, într-o familie unde e mult tineret...Dansăm, jucăm tot felul de gajuri. Seara ne plimbăm prin grădina publică și mergem des la cinematograf... Dar eu...eu, Emy...unde sunt în toate astea?” [11, p. 82]. De notat că doar punctele de suspensie din discursul lui Ladima trimit la frământări lăuntrice, cele din discursul Emiliei, intercalat fragmentar în scrisoare, se referă doar la niște omisiuni din textul original.

Alteori, pauzele sunt marcate de așa-zisele linii de pauză, care atenționează asupra declanșării emoționale a naratorului ce-și exprimă trăirile în limbaj figurativ: „Fluierau în gușă prelung, se chemau haiducește – ușurel și misterios, ca și cum aveau a făptui ceva departe de lume și neștiuți de oameni” [9, p. 347]; „Într-adevăr, era o minune Micaela, o minune întâmplarea care mi-o aruncase în brațe, o minune dragostea și viața – o minune!” [12, p. 74].

În strânsă legătură cu pauzele, se află un alt parametru al intonației, tempoul. Acesta depinde de propoziții scurte sau lungi, „de iuțeala cu care se rostesc cuvintele, numărul și durata pauzelor, dependente în ultima instanță de starea psihică a vorbitorului” [5, p. 208]. Tempoul rostirii, în proza cu regim narativ liricizat, este motivat și de situația de comunicare pe care o adoptă naratorul și care influențează starea lui afectivă. De exemplu, peisajele privite de narator stimulează manifestarea diverselor stări lirice, care sunt sugerate de tempoul expunerii sale. De regulă, în astfel de secvențe, acesta este determinat de succesiunea unor fraze ample, de largă respirație, ce generează un lirism contemplativ, sobru și grav, cum e la L. Blaga: „Afară în noapte niciun sunet nu tulbură zgomotul spumegos și frământat al râului; ba da, totuși, căci prin ușa deschisă spre pridvor se aude țiuitul beznei, un zbor sfârâitor de insecte, țârâitul greierilor, o mare în care urechea nu sesizează sunete stinghere, decât dacă se ascute într-adins” [13, p. 449]. Tempoul domol al expunerii, obținut prin desfășurarea echilibrată și ceremonioasă a frazelor întinse, este specific secvențelor descriptive, în genere, și celor evocatoare, de asemenea, căci permite o înregistrare atentă a detaliilor care copleșesc prin frumusețea și semnificația lor, iar, ca rezultat, în narațiune este propulsat un lirism de esență imnică,

ce punctează o stare de admirație pioasă: „Curând născu geana trandafirie a zorilor și deodată mi-au apărut în largul pustiei gorganele străvechi, în care cei dintâi rătăcitori ai acestei lumi izolate și-au astrucat osemintele. Multe din aceste movili au fost spintecate și prădate; altele își ascund încă taina; din întunericul țărânei lor veghează, călări și în arme, schelete de războinici, care-și păstrează trufia și umilința pulberii. Generațiile de păstori în stepă le-au sondat închisorile; mocanii de azi le privesc și acuma într-un chip anumit, visând la cuvântul fermecat care face să cadă lăcățile comorilor [14, p. 49].

Relatarea expusă în tempou lent evidențiază un conglomerat de stări și trăiri datorită strategiilor adoptate de eul povestitor în planul sintactic al enunțării. De exemplu, plasarea câtorva propoziții principale și regente în fața unei subordonate consecutive are efect gradual, ce asigură creșterea emoției trăite: „Erau atâtea nuanțe de galben și roș și zarea era așa de largă și transparentă înspre munți și-nspre Prut, soarele risipea atâta melancolie de aur, încât mă simțeam împovărat de ideea că toate sunt unice și că peste o clipă toate vor cădea în veșnicie” [9, p. 366]. În alte cazuri, propozițiile lipsite de verbul-predicat, având în componența lor, în mod obligatoriu, câte un verb la gerunziu, mențin același tempou lent, maiestuos, datorat, nu în ultimul rând, asonanțelor create de teminațiile verbelor, care au funcția de a lega componentele ansamblului sintactic. Formele verbale la gerunziu, pe lângă aspectul durativ al acțiunii, ar mai exprima și puterea de rezonanță a frumuseților contemplate, cu impact sensibilizator îndelung asupra naratorului: „A doua zi, pe Ceahlău... Bolta imensă de azur, **acoperind** priveliștile scânteietoare... [...] Culmile negre din vale **târându-se** spre piciorul muntelui colosal, ori **alergând** speriate în toate părțile și **oprindu-se** brusc, halucinante. Când vineți, când roșii munții înalți de pe Bistricioara, **strălucind** în soare cu toate stâncile lor... Departe, în singurătăți adânci, munții cei din urmă − aproape nori, albi-translucizi – încremeniți în gloria infinitului, **impresionând** mai mult sufletul decât ochiul, **înfiorând** „voința”, ca și muzica, **răscolind** în adâncurile ancestrale spaime, nostalgii, mitologii defuncte... Și-n fundul prăpastiei, la utrenie, **aiurând**, sunetul clopotului de la schitul invizibil...” [15, p. 27].

Accelerarea tempoului, suscitată de succesiunea propozițiilor scurte, pune în evidență emoții puternice, intense: „Afară plouă. Plouă năprasnic. Tună. Fulgeră. Trăsnește. Se cutremură văzduhul și se cutremură pământul. Plouă năprasnic. Pe drumul de lângă casa noastră curge un adevărat râu. Tata iese pe prispă. Găsește un braț de lemne uscate. Se duce cu ele în tindă, unde ne aflăm toți, le așază pe vatră, le stropește cu o lingură de gaz, le dă foc. Flăcările se înalță roșii-gălbui. [...] Fumul urcă, iese pe coș și, odată aflat afară, se destramă, se topește și se pierde în ploaia care devine tot mai aprigă, mai năprasnică. [...] Viața are început. Are sfârșit...Somnul adus de moarte are și el început, dar sfârșit nu are... *Sfârșit nu are*” [10, p. 281]. Aglomerarea de propoziții scurte la începutul secvenței sugerează ideea de mișcare, agitație, neliniște, imprimând rostirii un tempou rapid, ce contribuiie la conturarea unei atmosfere stihiinice, dar și a unui cadru de manifestare a unor stări lăuntrice de maximă densitate. Groaza în fața morții, trăită cu intensitate, treptat e înlocuită cu starea de liniște, sugerată de simbolul focului

ce desemnează flacăra nestinsă a vieții, amintirea eternă a celor plecați pentru totdeauna. Finalul secvenței, marcat de câteva pauze, e caracterizat de o și mai mai mare lentoare, exprimând o stare de împăcare și resemnare. Ultima propoziție, care constituie o reluare a unei părți din cea anterioară, sună concluziv și sentențios: „*Sfârșit nu are...”*.

Tempoul rapid al comunicării caracterizează și regimul actorial, personajul exprimându-se prin propoziții concise, își redă, astfel, trăirile legate de evenimente, fapte, întâmplări: „Ne-am întors cu nouăzeci și șapte de bucăți. A fost o frumuseță. Pasul și sitarul! Pasul și sitarul! Făceți-vă cartușe multe. Dacă dăm peste pasaj, aveți să mă pomeniți” [9, p. 374]. Alteori tempoul rapid al narațiunii este obținut din propoziții scurte, fiecare dintre ele începând din rând nou, astfel mimându-se structura de poezie:

„Avem ochii uscați.
Buzele uscate.
Ni s-a uscat și ni s-a umflat limba în gură.
Ni-a pierit setea.
Ni s-a stins foamea.
Ni s-a lipit pântecul de șira spinării.
Dang! Bing! Bang!
Bang! Dang! Bing!
Sună clopotul.
Sunetul aleargă, trece pe lângă noi, și peste noi [16, p. 66].

Revolta personajului-narator Darie, împărtășită de întreaga comunitate, este accentuată de tempoul sacadat, susținut de dislocarea propozițiilor laconice în poziții simetrice, care alimentază un lirism protestatar de mare intensitate.

Unii scriitori, de pildă L. Blaga, Z. Stancu, preferă propoziții monomembre, care, prin structura lor laconică, măresc și mai mult tempoul, accentuând dinamismul privirii, verva interioară a naratorului: „Sufletul se destramă în imagini. Tolba buruienilor. Grația șoldului. Relieful umerilor. Umbra pe masă. Sorii mărunți. Gura. Aroma văratică a gurii. Tremurul făpturii cuprinse cu mâinile pe la subsuori. Gura. Aroma” [13, p. 466].

O altă calitate a vocii, cu impact asupra liricizării regimului narativ, este timbrul, altfel- zis coloratura specifică a vocii, folosită în diverse situații. Redând „o anumită stare afectivă a vorbitorului (bucurie, mânie, răutate, ironie, tristețe etc.)” [5, p. 208], timbrul este ușor perceput la auz, și mai puțin iese în evidență în opera literară, ce are aspect scris. De regulă, timbrul este indicat prin următoarele notații, care nu au impact asupra liricizării regimului: „râse el cu răutate” [17, p. 437], „Ați adormit, cucoane? Întrebă Ciuntu, cu sfială” [17, p. 433] ș.a. Totuși, uneori, prin îngânări de sunete, prin repetiții lexicale, el se face perceput și adaugă lirism expunerii. Să urmărim câteva exemple: „Simțeam numai în juru-mi imensitatea muntelui și a codrilor sub cer și sub stele – și-nchideam pe jumătate ochii, fericit ca de ceva ce era numai al meu” [18, p. 368]. În acest fragment, sonurile carifelate ale vocii naratorului, care verbalizează sentimentul comuniunii cu natura, se datorează aliterației consoanei m, iar rezonanța acestei voci este asigurată de asonanța vocalei a, a diftongului ea, subliniind larghețea și solemnita-

tea rostirii. De asemenea, aliterațiile, asonanțele sporesc muzicalitatea cuvintelor, dar și lirismul expunerii. O secvență analogă întâlnim și în *Pădurea nebună,* unde asonanțele vocalei a*,* aliterațiile vibrantei r traduc o voce gravă care face să răsune, în analogie cu mișcarea mării, adâncurile sufletești. În virtutea reiterării lor, aceste procedee de sintaxă fonetică, susțin parcursul melodic al enunțării: „Lăsai ochii în jos și mă înfășurai în dureroasă tăcere. Marea se frământă, se supără și vui. Îndelung și mânios vui marea. Un val înalt și înspumat se sparse de țărm. Se prelinse până lângă noi” [19, p. 143]. În următorul exemplu, aliterația siflantei s e însemnul unei voci stoarse, epuizate: „Amintirea tinerei tătăroaice Uruma [...] îmi umplu sufletul, iar inima mi-o arse și mi-o secă” [19, p. 30]. În fragmentul din *Valea Frumoasei*, expus din perspectivă auctorială și actorială, asonanța vocalei i adaugă vocii o nuanță de tristețe prelungă, iar aliterația grupului de consoane mn*,* a siflantei s – o notă de descurajare:

„−Semne de toamnă, a rostit încet prietenul meu Ionel Nemo.

În aerul pur, în lucirea delicată a ceasului al cincilea al după-amiezii, era ceva de veșnicie, adică de-o clipă. Sentimentul veșniciei părea să mă învăluie izvorât din lucruri; clipa era tristeța celor iremediabil și cu desăvârșire pierdute.

Într-adevăr, am suspinat eu fără voie; semne de toamnă” [18, p. 71].

Prezența obsesivă a acelorași sunete, având drept efect nuanțarea tonalității vocii, muzicalizarea ei, se obține prin reluări lexicale, cum e în exemplul: „Merele se topeau în gura mea, se topeau în sângele și carnea mea, iar eu mă topeam în lumina de aur a soarelui, în văzduhul care, în acea zi a Sfântului Petru, era tot de aur, numai de aur” [10, p. 65]. Repetarea diftongului ea, a triftongului eau, a vocalei a, susține, pe de o parte sonoritatea vocii naratorului, care deplânge pierderea mamei, iar aliterația consoanelor t*,* p îi acordă, pe de altă parte, un timbru înăbușit.

CONCLUZII

Examinând resursele liricizante ale vocii în narațiunea homodiegetică, putem concluziona că aceasta devine un indiciu cert al identității lirice a naratorului, al rostirii lui individuale și emotive. Pertinența studierii vocii în cadrul regimului homodiegetic liric este susținută de faptul că acesta este instituit totdeauna de un eu personal, înzestrat cu o voce singulară, ce „rostește”, într-un anume fel, conținuturile narate, iar proprietățile vocii lui narative (tempou, pauze, intonație) devin surse de liricizare a regimului expunerii. De asemenea, am observat legătura dintre *regim narativ* și *text*, relevând faptul că liricizarea regimului narativ homodiegetic, de exemplu, este semnalată, în planul textului, de diferite semne grafice (puncte de suspensie, linie de pauză ș.a.).

REFERINȚE

1. BAL, M. Voix/Voie narrative – la voix métaphorée. În: *Cahiers de Narratologie*, 2001, nr. 10.1, p. 9-36. ISBN 2914561032.

2. BARBERIS, J.-M.. Présentation. În: *Cahiers de praxématique*, 2007, nr. 49, p. 7-22. 978-2-84269-863-8.
3. KONOPCZYNSKI, G. La voix: monosupport ou multisupport? În: *Cahiers de praxématique.* 49/2007, p. 33-56. ISBN 978-2-84269-863-8.
4. KAEMPFEER, J., ZANGHI, F. La voix narrative. În: https://www.unige.ch/lettres/framo/en seignements/methodes/vnarrative/vnintegr.html [Accesat: 17.07.2023].
5. CORLĂTEANU, N., Zagaevschi, Vl. *Fonetica*. Chișinău: Editura Lumina, 1993. 271 p. ISBN 5-371-01359-1.
6. CORNIȚA, G. *Fonetica integrată*. Ed. a 2-a rev. și adăugită. Baia Mare: Umbria, 2001. 196 p. ISBN 973-8269-00-8.
7. OLĂRESCU, V. *Ritmica fonetică*. Chișinău: Garomond Studio, 2021. 76 p. ISBN 978-9975-3494-7-5.
8. FLOREA, D. *Mihail Sadoveanu sau Magia rostirii*. Prefață de C. Ciopraga. București: Cartea Românească, 1986. 158 p.
9. SADOVEANU, M. *Opere*. Vol. 8. *Venea o moară pe Siret*. *Țara de dincolo de negură*. *Hanu Ancuței*. Vol 8., 1957. 592 p.
10. STANCU, Z. *Ce mult te-am iubit*. București: Litera, 2017. 286 p. ISBN 978-606-33-2134-4.
11. PETRESCU, C. *Patul lui Procust*. Chișinău: ProLibra, 2017. 336 p. ISBN 978-9975-3046-8-9.
12. DRUMEȘ, M. *Invitație la vals*. București: Art, 2014. 315 p. ISBN 978-606-710-052-5.
13. BLAGA, L. *Luntrea lui Caron*. București: Humanitas, 2013. 583 p. 978-973-50-4035-2.
14. SADOVEANU, M. *Opere*. Vol 16. *Ostrovul lupilor*. *Poveștile de la Bradu Strâmb*. *Anii de ucenicie*. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959. 646 p.
15. IBRĂILEANU, G. *Adela.* Prefață de L. Pricop. București: Cartex 2000, 2018. 147 p. ISBN 978-973-104-781-2.
16. STANCU, Z. *Desculț*. București: Editura Eminescu, 1973. 545 p.
17. SADOVEANU, M. *Opere*. Vol. 15. *Ochi de urs*. *Morminte*. *Vechime*. *Divanul persian*. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă. 1959. 528 p.
18. SADOVEANU, M. *Valea Frumoasei*. *Țara de dincolo de negură*. *Împărăția apelor*. *Vechime*. București: Editura Eminescu, 1983. 527 p.
19. STANCU, Z. *Pădurea nebună*. București: Editura pentru Literatură, 1964. 429 p.

NOTĂ. Acest articol a fost elaborat în cadrul subprogramului (cod 010301) „*Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”,* Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.

LITERATURA DESPRE MIGRAȚIE CA DOCUMENT AL MEMORIEI COLECTIVE

THE LITERATURE OF MIGRATION AS A DOCUMENT OF THE COLLECTIVE MEMORY

CZU: 82-94.09 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.24**

Felicia CENUȘĂ,
ORCID: 0000-0002-3872-3031
e-mail: feliciacenusa.asm@gmail.com
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hașdeu”,
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The purpose of this article is to highlight representations of social ties, ruptures and fractures in society unleashed in post-Soviet Bessarabia. And we are referring to representations of a type of anthropological crisis that simultaneously affected both economic behaviors and individual subjectivities, leading to exodus, uprooting, massive migration - to the renunciation, temporary or permanent, of the psychological comfort generated by home, family or of the country. The texts we are referring to are literary x-rays of the post-communist period, of its mentalities and the captive life of the Bessarabian. The article addresses the topical subject of migration, a phenomenon specific to so-called marginal and totalitarian societies, a subject with a major impact on the thematic evolution of literature born within these societies.*

Keywords: *anthropological crisis, literature, memory, migration, representations.*

INTRODUCERE

Articolul de față își propune ca scop să evidențieze reprezentări ale legăturilor sociale, ale rupturilor și fracturilor din societate dezlănțuite în Basarabia postsovietică. Și ne referim la reprezentări ale unui tip de criză antropologică ce a afectat concomitent atât comportamentele economice, cât și subiectivitățile individuale, ducând la exod, dezrădăcinări, migrație masivă – la renunțarea, provizorie sau permanentă, la confortul psihic generat de casă, de familie ori de țară.

Articolul abordează subiectul de actualitate al migrației, fenomen specific societăților așa-zis marginale și celor totalitare, subiect cu un impact major asupra evoluției tematice a literaturii născute în interiorul acestor societăți.

Ținând cont de faptul că reprezentarea socială a literaturii este o calitate a universului imaginar care încearcă să dea răspuns unor probleme, neliniști, convulsii și angoase comunitare [1, p. 11], literatura devine și ea o modalitate a cunoașterii omenescului, a dimensiunii existențiale a acestuia, textul transformându-se într-un document al memoriei colective. De aceea, din cauza schimbărilor acute și de neignorat care se produc, reprezentările sociale sporesc în intensitate, iar colectivitatea e mult mai dispusă să vorbească despre ceea ce trăiește.

După căderea comunismului și destrămarea Uniunii Sovietice, în Basarabia, ca și în alte republici postsovietice, s-a produs nu doar o schimbare de regim politic, dar și o transformare a paradigmei existențiale și economice, individul recâștigându-și, la prima vedere, libertatea. Aceasta, deşi i-a oferit independenţă şi raţionalitate, l-a izolat, creându-i „o stare de angoasă şi slăbiciune" [2, p. 8], individul neavând protecția și siguranța la care visa și nici încrederea în ziua de mâine. Această situație s-a dovedit a fi una chinuitoare, iar alternativa cu care se confrunta era fie să fugă de balastul acestei libertăţi către noi dependenţe, fie să persevereze până la realizarea libertăţii adevărate.

Odată cu colapsul Uniunii Sovietice, protecţia şi libertatea ţineau de pregătirea proprie a individului, de acceptarea adevărului pur, cel al Evangheliei: „veți cunoaște adevărul, și adevărul vă va face liberi" (Ioan 8:32). Pentru mulţi, libertatea și adevărul au devenit însă adevărate poveri din cauza confruntării tăioase cu trecutul. Această ruptură bruscă a dus la alienarea societății și a individului, a produs schimbări ale condițiilor existențiale și epistemologice, a dat o nouă dimensiune problematicii apartenenței generând un context material și metaforic. Trecerea de la moştenirea comunistă la libertatea oferită de democraţia de după '89 se reflectă în chip artistic şi în literatura română din spaţiul basarabean. Astfel, poetul Andrei Ţurcanu, în poemul *Ieşirea se amână,* aseamănă acest eveniment cu fuga evreilor de sub captivitatea Faraonului din Egipt şi îndelungata lor pribegie prin deşerturile nisipoase ale peninsulei Sinai. Din Biblie cunoaștem că această pribegie a durat aproape 40 de ani, deși drumul nu avea nici măcar o mie de kilometri.

Istoria este martora distrugerii a mii de destine basarabene, dezrădăcinate în mare parte, „destărate", din cauza crizelor de ordin politic, economic și social, produse pe parcursul anilor. Răscumpărarea acestor existențe se realizează prin paginile scrise de reprezentanții generațiilor martore ale schimbărilor și mutațiilor produse în societate. Astăzi, în plină eră a globalizării, schimbările au totuși un caracter de provizorat. Individul este luat de curent și nu se poate sustrage timpului pe care îl trăiește. Tocmai starea de provizorat, dificultatea de a stabili relații sociale stabile, inadaptarea sau trauma constituie teme importante ale prozei basarabene contemporane, atât în textele autoficționale, cât și în cele autobiografice.

Primul val al migrației de după câștigarea independenței Republicii Moldova a dat cititorului o serie de texte despre destinul tragic al basarabenilor refugiați în Est și Vest, ultimul spațiu considerat de ei tărâm al făgăduinței. Această perioadă este reflectată într-o serie de romane apărute acum mai bine de un deceniu în Republica Moldova: *Totentanz sau Viața unei Nopți (Jurnalul Menajerei)*(2009) de Claudia Partole, *Un an în paradis* (2005) și *Kinderland* (2013) de Liliana Corobca, *Testamentul necitit* (2018) de Lilia Bicec-Zanardelli*, Câinele de plumb* (2018) de Emanuela Iurkin, *Puzzle sau De ce copacii sunt galbeni* (2019), *Green card* (2022) de Constantin Olteanu, *Montana* (2022) de Alexandru Popescu, în volumul de poezii ale Eugeniei Bulat cu titlu semnificativ *Veneția ca un dat sau Jurnalul unui evadat din Est* (2008) ș.a., în piese de teatru precum *Oameni ai nimănui* (2008) de Dumitru Crudu, *În container* (2007) de Constantin Che-

ianu, *Avant de mourir* (2010) de Val Butnaru ș.a., toate radiografii literare ale perioadei postcomuniste, ale mentalităților acesteia și a vieții de captiv a basarabeanului emigrant, dar și în jurnale sau volume de mărturii scrise de conaționalii basarabeni emigrați în Europa, precum *Istorii din străinătate* (2020) de Iurie Cojocaru și *Femeile emigrante povestesc* (2019) de Tatiana Safaler, în care se relatează despre exodul populaţiei din Republica Moldova spre Italia din anii 1998-2006, ș.a., mărturii care pot servi drept surse de informare și documentare pentru eventuale creații artistice.

Textele care constituie obiectul de cercetare al studiului nostru reprezintă, în mare, migrația ilegală mai mult ca refugiu pe tărâmuri de inițieri și probe, în spații ale situațiilor-limită, a încercării de adaptare la paradigme existențiale complet străine celor de acasă. Acestea vorbesc despre perioadele de crize, antropologică și existențială, prin care au trecut basarabenii în secolul al XX-lea și la începutul celui de-al XXI-lea, și pun în lumină tonurile minore ale existenței umane, demonstrând experiențe empirice, deseori, din cele mai traumatizante. Condiția de migrant e una mai degrabă dramatică și maladivă decât una valorificată pozitiv, protagoniștii fiind niște victime ale destinului, întrucât migrația afectează condițiile emoționale atât ale migranților, cât și ale membrilor țării adoptive. De regulă, aceștia sunt nevoiți să treacă prin „purgatorii umilitoare, să-și vadă invalidate experiența, pregătirea, capacitatea, iluziile, să îndure privațiuni la care nu s-au așteptat, ori să facă munci pe care acasă le-ar fi socotit inferioare, până reușesc să-și asigure o situație mai stabilă, uneori, chiar mulțumitoare în plan material” [3, p. 17]. Mulți migranți se confruntă cu emoții negative asociate cu pierderea, suferința, greutățile și chiar abuzul. În același timp, și populația țării gazdă experimentează frică, furie și resentimente față de migranții care vin în țara lor. Se poate argumenta că atât migranții, cât și populația țării de adopție au motivele lor pentru astfel de emoții.

Migranții întâmpină mari dificultăți să se integreze în mediul socio-cultural, economic și politic al noii țări pe măsură ce emigrează din țara de origine, precum este personajul central al romanului *Green card* al lui Constantin Olteanu, Cătălin. Acesta este absolvent al facultății de drept, tânăr jurist, dezamăgit de slujba din Moldova, dar și din cauza corupției din sistem, decide să emigreze. Este ajutat de un prieten de-al său, absolvent de matematică, stabilit în Statele Unite, care îi asigură cazare pentru o perioadă. La puțin timp, devine „Chetlin” (schimbarea numelui este prima etapă în procesul de convertire identitară), se angajează ca ajutor de bucătar unde face cunoștință cu Ted, un coleg de slujbă, căruia îi povestește despre sine și despre familia sa din Moldova. După o serie de umilințe, acesta îl ajută să obțină *Green card*-ul propunându-i să facă o căsătorie fictivă cu o americancă contra unei sume de bani. Din roman aflăm și despre alte încercări de emigrare (parcă trase la indigo) ale basarabenilor în căutarea unui loc mai bun:

„Băiatul învățătorului de fizică a plecat în Anglia. Au plecat mulți și până la el. Itinerarul părea unul probat de mai multe ori. Mergeau până în Franța. La gara cea mai apropiată de Eurotunel se strecurau într-un marfar. De dorit, încărcat cu bușteni. Între bușteni era mai ușor de găsit o ascunzătoare. Odată pornit trenul, trebuie să fii foarte și foarte atent și să numeri gările. Toate gările în care trenul staționa pentru mai mult sau

mai puțin timp. După a șaptesprezecea staționare, trebuia să sari din mers. Era locul în care probabilitatea să dai peste un om al legii era mică de tot. Din mers. Doar din mers. Nu ai geantă. Nu ai valiză. Nu ai nimic. Doar tu. Ghemuit între bușteni și numărând gară după gară (…) Și sari [4, p. 26-28].

Personajele din astfel de romane sunt niște „Odisei sau Telemahi ai epocii postcomuniste", cum le spune criticul Bogdan Crețu într-un eseu, niște „oameni ai nimănui" (Dumitru Crudu) respinși atât de țara de origine, cât și de cea de adopție.

Unul dintre aspectele importante ale migrației postcomuniste este problematizarea tipologiei acesteia. Migrantul nu se mai supune definiției clasice, adică el nu mai este acel care își părăsește țara pentru a se stabili în alte zone economico-geografice, fără a întreține relații constante cu locul de origine. Însuși termenul *migrație* rămâne o sursă de dezbatere între savanți, politicieni și instituții specializate. Organizația Internațională pentru Migrație [5] a oferit o definiție migrației internaționale sau „migrantului", evitând limitările de timp și teritoriale:

Un migrant este orice persoană care se deplasează sau s-a deplasat peste o frontieră internațională sau într-un stat în afara locului său obișnuit de reședință, indiferent de (1) statutul juridic al persoanei; (2) dacă mișcarea este voluntară sau involuntară; (3) care sunt cauzele mișcării; sau (4) care este durata șederii.

Astăzi migrantul și-a schimbat configurația întreținând relații constante cu țara de origine pe parcursul a două sau trei generații. Evoluţiile recente ale fenomenelor migratorii scot însă în evidenţă existenţa unei culturi a relaţionării, pusă în practică de imigranţi şi pe care aceştia o menţin în cadrul propriei lor mobilităţi, susține cercetătoarea Dana Diminescu. Astfel, acum, în era internetului, a „tranzienței" (Alvin Toffler), este din ce în ce mai rar faptul de a vedea migraţiile doar ca o mişcare între două comunităţi distincte, aparţinând unor locuri îndepărtate şi marcate de relaţii sociale independente unele de altele. Dimpotrivă, se întâmplă din ce în ce mai des ca imigranţii să creeze şi să întreţină relaţii la distanţă care să suplinească funcţia raporturilor de proximitate [6, p. 6], mișcările migratorii devenind în aceste condiții „transnaționale", „fluxuri cu caracter „pendular" între societățile de origine și cele țintă" [7, p.141]. Aceste afirmații se cer a fi nuanțate, pentru că există literaturi ale migrației ca metafore ale înstrăinării, dar și narațiuni ale migrației considerate ca o experiență care îmbogățește, cea a diasporei bunăoară. Prin urmare, astăzi, diaspora basarabeană realizează, poate, cele mai bune producții literare, semnificative fiind textele scrise de Tatiana Țâbuleac, Lorina Bălteanu, autoare stabilite în Franța, Alexandru Popescu, stabilit de câțiva ani în Marea Britanie, publicistica Tamarei Cărăuș ș.a. Dincolo de diferențe (de generație sau formulă literară), acești scriitori au în comun utilizarea unui material autobiografic cu rădăcini basarabene, același sistem de referință și aceeași istorie culturală.

Prozele basarabenilor din perioada post-totalitară exercită, în bună măsură, funcția de reprezentare socială a literaturii, manifestându-se cu acea calitate a universului imaginar care își pune întrebări și încearcă să găsească răspunsuri la frământările de ordin istoric, identitar, social și moral ale individului, dar și la multe dintre neliniștile și angoa-

sele acestuia. Majoritatea scrierilor respective au mai mult o valoare cognitivă decât una artistică, motiv pentru care trebuie percepute și ca documente ale memoriei colective, întrucât contribuie deopotrivă la cunoașterea individului din perioada postcomunistă și la descoperirea problemelor existențiale ale acestuia.

REFERINȚE

1. CORDOȘ, S. *Lumi din cuvinte*. *Reprezentări și identități în literatura română postbelică*. București: Cartea Românească, 2012.
2. FROMM, E. *Frica de libertate.* București: Teora, 1998.
3. PALER, O. *Don Quijote în Est.* Iași: Polirom, 2017.
4. OLTEANU, C. *Green card*. Chișinău: Unu, 2022.
5. *What is the meaning of 'migrants'?* În: https://meaningofmigrants.org/#:~:text=IOM%20defines%20a%20migrant%20as,%3B%20or%20(4)%20what%20the
6. DIMINESCU, D. *Les migrations à l'âge des nouvelles technologies*, „Hommes et migrations", nr. 1240/2002.
7. OLARIU, F.–T. *Variatie si varietati in limba romana. Studii de dialectologie si sociolingvistică*. Iași: Institutul European, 2017.

NOTĂ. Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „*Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică",* Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al USM

ORFELINATUL ÎN PERIOADA SOVIETICĂ: O COPILĂRIE TERIFIANTĂ

THE ORPHANAGE DURING THE SOVIET PERIOD: A TERRIFYING CHILDHOOD

CZU: 82.09 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.25**

Lia BOTNARI,
ORCID: 0009-0006-1879-0639
e-mail: liabotnari.vieru@gmail.com
Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți, Republica Moldova

Summary. *The communist political system, whose educational priorities lie directly in the transformation of the new man into a "Soviet comrade" is not an exception in this respect. The educational models to which children were subjected in order to be properly indoctrinated are detailed in postmodern novels that we will use as illustrative sources in this respect, the Glass Garden by Tatiana Tibuleac and Satisfaction by Mihaela Perciun. The central characters of these narratives can be studied in various aspects of their childhood evolution at the orphanage, as well as of their subsequent becoming. Both Lastocika and Reghina can be analyzed in terms of the formal education they received at the children's home, but also outside it, of aspirations, informal education manifested through the entourage of which they were part, of the system of values that have been inoculated to them etc. The new aspects of these narratives that allow their qualification as postmodernist texts will also be highlighted throughout this article, as well as the direct influence of the orphanage space on the becoming of these characters.*

Keywords: *manipulation, ideology, character, Soviet childhood, postmodernism.*

INTRODUCERE

Fenomenul literar românesc, dar şi cel basarabean mai ales, s-a confruntat după perioada comunistă, într-o mare măsură, cu o criză identitară care pune în discuţie pe de o parte noţiunea de valoare a unui text literar interpretat din perspectiva canonului estetic, iar pe de altă parte, cu servilismul autorului faţă de puterea sovietică şi reuşita! (sau nu) de a se detaşa de acest servilism în textul său literar. În acelaşi timp, ţinând cont de evenimentele social-istorice, literatura este nevoită să renunţe la aspectul ficţional, dat fiind faptul că interesul cititorilor era legat de exprimarea realistă a traumei sociale determinată de aspectul politic.

Motiv pentru care „societatea românească postrevoluţionară este una în care concepte ca *individ, persoană, privat* sau *istorie personală* abia sunt regăsite şi se redefinesc pe un fundal cenuşiu al unei vine morale colective de a fi acceptat umilinţa, teroarea şi dezumanizarea provocate de regimul dictatorial" [1, p.9]. În continua căutare de teme şi valenţe ale interpretării, aspecte ale construcţiei personajului literar, ale ficţiunii şi nonficţiunii, atestăm în ultimele decenii o preocupare tot mai intensă pentru aspectul bi-

ograficului, dar şi valorificarea temei copilăriei drept „revenirea la un spaţiu regenerator, securizant, un spaţiu al refacerii sinelui plenar, neconstrâns, care poate înnobila ideea compromisă de literatură, redând scriitorului un capital de simpatie şi refăcând relaţia de încredere dintre acesta şi cititor” [1, p.9].

MATERIALE ȘI METODE

Pentru acest studiu am ales două naraţiuni care nu ne prezintă decât fragmentar și rudimentar copilăria în varianta ei arhetipală, drept o Arcadie, ce se asociază cu naturaleţea, libertatea, lipsa constrângerilor sociale sau armonia cu sine și cu lumea. Dimpotrivă, în aceste texte, copilăria nu este idealizată, nu reprezintă tărâmul paradiziac, ci devine un bun prematur pierdut. Schimbările sociale și politice, perestroika și bulversarea populației se pierd pe fundalul unor drame personale, ce se intensifică prin abandonul părinților, bulingul, experiența negativă a orfelinatului, apariția unei mame vitrege, activitatea de sticlăreasă, furturi, violuri şi suiciduri.

Modelările educaţionale la care erau supuşi copiii pentru a fi îndoctrinaţi corespunzător sunt redate amănunţit în romanele postmoderniste pe care le vom utiliza drept surse de ilustrare în acest sens, *Grădina de sticlă* de Tatiana Ţîbuleac şi *Satisfacţie* de Mihaela Perciun. Personajele centrale ale acestor naraţiuni pot fi studiate sub diverse aspecte ale evoluţiei copilăriei lor la orfelinat, dar şi al devenirii lor ulterioare. Atât Lastocika, personajul Tatianei Ţîbuleac, cât şi Reghina, protagonista romanului Mihaelei Perciun, pot fi analizate din punct de vedere al educaţiei formale/informale primite la casa de copii şi la şcoală, dar şi în afara acestora, al aspiraţiilor, al anturajului din care au făcut parte, al sistemului de valori care le-a fost inoculat etc.

Personajul principal al naraţiunii Tatianei Ţîbuleac are dimensiuni ancorate temporal și spațial: se fac trimiteri la realități istorice precum: activitatea de colectare a sticlelor, reformele lui Gorbaciov, legea antialcoolului, ***perestroika*** (reconstrucția economică a societății sovietice) și ***glasnost*** (deschiderea politică –transparența), precum și avaria de la Cernobâl, limbajul corespunzător perioadei sau descrierile unui Chișinău sovietic. În același timp, drama interioară prin care trece copila o rup din aceste realități și o „transportă” într-o atemporalitate desăvârșită, prezentându-ne un personaj înstrăinat, singur, suferind, un abandonat pe o insula pustie.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

În continuare, ne vom axa pe niște piloni fundamentali pentru transformarea ulterioară a personajului, care evoluează în dependeță de factorii externi precum: orfelinatul, mama adoptivă, munca de sticlăreasă, școala și mahalaua. Pentru formarea viitoarei personalități toposul are un impact deosebit, iar în romanul *Grădina de sticlă*, Lastocika își prezintă orfelinatul în permanentă comparație cu noua locuință, casa Tamarei Pavlovna: „Dormisem exact pe mijloc [...]. Cinci fete ar fi încăput lângă mine dacă ne-am fi culcat toate de-a curmezișul [...]. La internat aveam doar o pătură. A mea mirosea a șoareci,

dar se putea și mai rău" [2, p. 9]. Observăm că se insistă mult pe asemenea comparații dintre orfelinat și noua casă, nu atât pentru a descrie *toposul*, ci mai degrabă pentru a prezenta o semi-lume, guvernată de legi proprii și de reflectarea minuțioasă, graduală a raporturilor dintre copiii orfani și membrii comunității.

Deopotrivă încântător în viața copilei ni se prezintă dejunul acelei prime zile, cu un gust amărui comparativ cu ceea ce se întâmpla la casa de copii. Realitatea este sugerată aluziv și secvențial: „Am mâncat în trei rânduri și s-a facut amiază. Ceaiul ei avea miros, pâinea – unt, untul – miere. De la prea mult a început să mă doară în stânga" [2, p. 9-10]. Atmosfera casei este una călduroasă și primitoare, imaginea focului de gaz arzând comparat cu un nufăr albastru, vocea radioului care emana frumos *любовь, любовь, любовь*, dar mai presus de toate chipul zâmbitor al bătrânei oferea siguranța și liniștea după care tânjea fata la orfelinat. În lucrarea *Poetica spaţiului,* Gaston Bachelard argumentează necesitatea insistenţei asupra descrierii amănunţite a casei copilăriei, dat fiind faptul că „evocând amintirile casei, le adăugăm valori de vis, nu suntem niciodată adevăraţi istorici, suntem totdeauna puţin poeţi şi emoţia noastră nu traduce poate decât poezie pierdută" [3, p. 38].

Și nu atât schimbările financiare o bucurau pe Lastocika, cât sentimentul apartenenței, noul statut pe care l-a obținut copila și care stârnește implicit și o nouă fobie: aceea de a nu mai fi abandonată! „M-am ridicat din pat având mamă. Ce mirare să nu mai fiu orfană, ce frică să nu ajung din nou într-o secundă" [2, p. 9]. Această primă impresie avea să fie una dintre cele mai luminoase din copilăria ulterioară a fetei, iar relevantă pentru comparația dintre orfelinat și noua locuință este și prima baie:

„O cadă plină, plină [...]. Nu cheltuisem niciodată atâta apă curată. Prima apă, o numeam la internat și o țineam la spălat fața – dedesuptul. Din haine, doar chiloții se spălau cu prima apă. Restul se spăla cu apa a doua, podelele – cu apa a treia. Încălțămintea cu ce rămânea. Rapănul îl turnam la tufele de măceș ale directoarei" [2, p. 12].

Baia din noua locuință îi apare orfanei drept o imagine idealizată, cu faianța-i albastră, cu floare albastră și mijlocul albastru, toate atât de frumoase şi promiţătoare ale unui viitor luminos şi senin. Frica de a nu fi întoarsă îi inundă sufletul și o determină să fie extrem de atentă: să nu zgârâie cada, să nu impută apa, să se înmoaie cuminte. Totuși impresia perfecţiunii anterioare este ștearsă de apariția mamei adoptive cu bureta în mână care a întors-o „pe toate părțile, ca pe o rochie nouă, căutând defectele" [2, p. 12]. Această realitate, precum și chinurile prin care trece la orfelitat o ajută să-și creeze propriile legi pe care să le urmeze pe parcursul existenţei sale: *Dacă te bate – rabdă. Dacă nu te hrănește – rabdă. Dacă nu poți răbda – plângi pe ascuns*. În felul acesta, „ființa adăpostită sensibilizează limitele adăpostului său. Ea trăiește casa [chiar orfelinat fiind] în realitatea ei şi în virtualitatea ei, prin gând şi prin visuri" [3, p. 37].

Referindu-se la spaţiul identificat într-un text, Lăcrămioara Petrescu afirma: „Natura *metonimică* se relevă cu deosebire, atunci când mediul/ habitatul/ spațiul „descriu" pe locuitor, îl „explică", îl substituie, îl demască. Reciproc, spațiul poartă amprenta tendințelor ascunse, a aspirațiilor personale nenumite, „tușele" unui tablou în devenire al

personajului” [4, p. 49-50]. Încercări de a-și cizela caracterul o fac destul de încăpățânată: dacă își propune ceva, este necesar să-și atingă țelul: „Era orașul plin de meserii pentru oameni fără studii. Eu n-aveam de ales. Sau doctor, sau nimic” [2, p. 132].

Romanul Tatianei Țîbuleac – bildungsroman confesiv al evoluției personajului Lastocika – oferă un „spațiu” impunător aspectului formativ/ informativ, adică școlii. În acestă pepenieră socială, „mecanismul ideologic extrem de bine pus la punct – indiferent de coloratura sa politică – substituie realului o ficţiune construită după toate regulile *utopiei* (ca gen literar)” afirmă Carmen Muşat în lucrarea *Perspective asupra romanului românesc postmodern şi alte ficțiuni teoretice* [5, p.165]. Fapt explicat prin tendinţa de unificare a viziunii asupra lumii impusă de partid, or această atitudine dobândeşte statutul de adevăr absolut prin simplul fapt că este acceptată și înaintată de partid și predată ulterior în instituțiile educaționale.

În lucrarea *Ordinea discursului: Un discurs despre discurs*, Michel Foucault afima: „Orice sistem de educaţie este o manieră politică de a menţine sau de a modifica apropierea discursurilor (odată cu puterile şi cunoaşterile pe care acestea le implică)” [6, p.38]. Nu face excepţie în acest sens nici sistemul politic comunist, al cărui priorităţi educaţionale constau nemijlocit în trasformarea omului nou în **tovarăș sovietic**. Prima impresie despre școala: învățătoarea face distincție între elevi, îi discreditează și le împarte manualele după o ierarhizare prestabilită. Se asemănă cu un internat, doar că nu are gratii, deși inițial se visa eminentă, în scurt timp a înțeles că mai avea încă zece ani până la libertate. Parte integrată a studiului o constituia educația politică: octombrismul, pioneratul, comsomolul:

„Avem toți steluțe. Câte un punct roșu pe câte o inimă de copil. Devenisem octombrică și puteam iubi deschis. Pe Lenin îmi era mai ușor să-l iubesc decât pe femeia ce mă hranea și mă îmbrăca. Eram mândră de steaua mea. O scoteam din piept de zece ori pe zi ca să-i verific acul. Începusem să-l înțeleg pe Zahar Antonovici și grija lui pentru medalii. Dă-i omului mic o insignă, o hârtie cu ștampilă și se va simți erou într-o secundă. În pauze ne întreceam la spus cât de tare îl iubim pe Lenin. Eu îl iubesc cât toate planetele. Eu îl iubesc cum iubesc Patria. Ca pe Anul Nou! Copii proști. Nici părinții, de fapt, nu erau mai deștepți. După lecții duceam toate neghiobiile acelea acasă. „Mamă, eu îl iubesc pe Vladimir Ilici Lenin mai tare ca pe tine!”, i-a spus Maricica maică-sii. „Așa și trebuie, Maricica, Lenin e mai presus ca mama”, i-a răspuns ea” [2, p. 72].

Identificăm caracterul dublicitar al politicii impuse de partid: pe de o parte *realitatea*, căci individul se zbate din greu să supravieţuiască, iar pe de altă parte *utopia* în care se plasează proiectul „societăţii socialiste multilateral dezvoltate”, în care nu este nevoie de nimic altceva decât de o formă lipsită de conţinut, de un individ depersonalizat prin îndoctrinarea ideologică. De aici şi „incompatibilitatea structurală dintre utopia comunistă a societăţii perfecte, uniformă şi imuabilă, şi polimorfismul imperfect şi tocmai de aceea perfectibil al realităţii pune în evidenţă viciul de fond al oricărei doctrine totalitare: confuzia – cu repercusiuni tragice asupra fiinţelor umane – între ficţiunea politică şi realitatea social istorică” [5, p. 166]. Denaturarea realităţii, limbajul de lemn, utilizat după

formula preconcepută a mişcării politice care îşi dorea tovarăşul sovietic un brav urmaş al partidului şi nu neapărat un ilustru urmaş inteligent, fapt ce constituie un pilon căruia îi raportăm permanent societatea prezentată în acest text.

Pe de altă parte, analizând romanul Mihaelei Perciun, identificăm încă din incipit un personaj dezorientat, speriat şi introvert, dat fiind faptul că lumea juvenilă de la orfelinat este una mult mai dură decât cea din afară acestui spaţiu: „*Broasca.* Porecla i se lipise chiar în prima zi de orfelinat. Unii copii mai câinoşi, alţii mai puţin, dar toţi, de cum au văzut-o, i-au zis *broasca*" [7, p. 8] sau „Resimţi imediat duritatea sticlei şi puterea loviturii. Făcu pe dânsa de durere, şi fără să se vaiete, fără să scoată un scâncet se retrase în patul ei, lăsând urme umede pe pardoselă. Nu mâna, nu buricele degetelor, sufletul o durea în toată adâncimea lui. Nu au avut până atunci oglindă în baie. Nu se văzuse niciodată" [7, p. 8].

Studiată sub această perspectivă, a chipului lipsit de frumuseţe, nu este de mirare că porecla primită o jignea profund pe Reghina, mai ales că acest animal îi stârnea oroare prin hidoşenia sa şi frică, în acelaşi timp. Deşi situaţia precară în care se afla nu depindea strict de discipolii acestui orfelinat, căci transferată fiind în altă parte, lucrurile nu s-au îmbunătăţit cu nimic:

„A răbdat de foame, până a înţeles care sunt regulile noii *case* [...]. Terciul din ovăz cu pleavă, ciorba cu două-trei fasole şi câteva fire de varză nu prezentau mare interes. Pâinea era cea râvnită de toţi. Îşi dorea şi ea măcar o feliuţă, pe care s-o ronţăie seara în pat, sub plapumă, unde să n-o deranjeze nimeni. Cineva mereu îi fura porţia" [7, p. 9].

Nici lupta corp la corp cu hoaţa porţiei de pâine nu a clarificat lucrurile, deşi încercările au fost crâncene. Limbajul de un realism dezarmant, lipsa artificiilor stilistice, dar şi absenţa eufemismelor întrebuinţate de către autoare scoate în evidenţă toată mizeria condiţiei umane care, în pofida vârstei, luptă pe viaţă şi pe moarte pentru a-şi câştiga drepturile în condiţiile create, bătaia soldându-se cu gestul intimidant de murdărire a fetei cu păr tuns scurt cu tot ce putu să dibuiască Reghina din closet. De aceea, apariţia ulterioară a educatoarei care o smunci de păr să meargă în cancelarie, zmulgându-i zdravăn din podoaba capilară, fără a considera necesar să înţeleagă natura conflictului, nu făcu decât să înrăutăţească lucrurile. Fata cu care se bătu Reghina a fost găsită „spânzurată cu colanul halatului în cuierul de la capătul patului" Reghinei, fapt ce o afectă foarte mult pe eroină.

Totuşi, incidentul respectiv nu avusese anumite „rezolvări" , dat fiind faptul că acest caz al „celei spânzurate fu muşamalizat, pentru că spânzurata era orfană, ca şi Reghina, de alt fel. Nu era unicul caz de acest gen şi l-au trecut sub tăcere. *Copiii au psihicul slab, nu prea rezistă stresurilor şi presiunilor,* fusese explicaţia pedagogilor" [7, p. 10]. Scurta secvenţă narativă de incursiune într-o copilărie traumatizantă, în care fusese intimidată neavând mare vină, devine unul dintre motivele pentru care personajul Reghina ajunge atât de avidă să se impună. În acest sens, îi vine în ajutor puterea politică care oferea spaţiu propice tuturor celor care aveau dorinţa de a-şi „turna" colegii/vecinii/conaţionalii în oricare chestiune interpretată măcar tangenţial drept sabotaj al conducerii şi al nerespectării ordinii publice.

„Frustrările copilăriei se implantaseră definitiv în ea, transformând-o într-un ghem invulnerabil, imun la orice zeflemea venită din partea colegilor. Urâtă, dar foarte ambiţioasă, visa să ajungă sus, undeva, într-un post... măcar şi în fruntea unui comitet raional, pe care să-l conducă cu mână de fier. Ştia să se impună. Învăţase asta din copilărie” [7, p. 10].

Motiv pentru care, își demonstra potențialul prin obligaţiuni concrete și sarcini directe. Directorul orfelinatului îi asculta „noutăţile” cu carneţelul în mână când venea să-şi toarne colegii. Conlucrase fructuos şi cu secretarul organizaţiei consomoliste din şcoală – Luchian Ilici, cel care îi inoculase perspicacitatea de a fi atentă la tot ce se întâmplă în jur: *ce ai mai auzit? ce ai mai văzut?* şi toate pentru a se răzbuna pe colegile care au facut-o cândva broască sau care erau mai frumoase decât dânsa. Nu este de mirare că ura care își găseşte adăpost în sufletul personajului îi acaparează oricare spaţiul liber, scutind-o, ulterior, de puterea de a iubi, de a se iubi şi de a se lăsa iubită.

În acest sens, scrierii *Satisfacţie* a Mihaelei Perciun i se poate atribui noţiunea de roman al *fluxului de conştiinţă,* datorită faptului că vocea naratoarei, deşi detaşată la prima vedere de fabula pe care o relatează, utilizează pe larg monologul interior al eroilor, adică pune accentul principal pe „explorarea nivelurilor preverbale ale conştiinţei, cu scopul mai cu seamă de a dezvălui fiinţa psihică a personajelor” [8. p.37]. În acest context, considerăm oportună remarca lui Liviu Petrescu din monografia *Poetica postmodernismului* cu referire la „impunerea codului postmodernist, [în aşa fel încât] paradigma sincerităţii începe să se demodeze simţurilor” [9, p.52]. Odată ajunsă matură, cu un post remarcant în viaţa politică a raionului, Reghina Ivanovna tinde să uite cu desăvârşie de propria obârşie, să nu se afle deloc de unde provine:

„Îşi amintea foarte vag de o femeie corpolentă, chiar voluminoasă, care o culcase într-un pătuţ şi care îi porunci cu asprime să doarmă. Nu ţine minte cine, şi dacă, a luat-o în braţe când s-a trezit din somn. Îşi aminteşte foarte vag de ţarcul cu copii murdari, puturoşi. Toaletele publice, îi trezeau, cu brutalitate, acele teribile amintiri olfactive” [7, p. 20].

Nu este de mirare de ce, în asemenea condiţii în care şi-a creat propriul caracter şi a luptat cu toate forţele şi prin toate modalităţile posibile şi imposibile, Reghina nu este capabilă să se ataşeze de cineva, de oricine, chiar şi de propriul copil. Lipsa afecţiunii pe care nu a avut-o deloc în copilărie iese la iveală prin atitudinea faţă de micuţa Elvira: „Ameţită de iureşul ascensiunii, absorbită de grijile pentru succesele şi reuşitele raionului, uitase să-i dea progeniturii sale educaţia aleasă la care visase. Uitase şi pentru că nici ea, la timpul ei, n-a beneficiat de o educaţie deosebită,... şi uite cât de sus a ajuns!” [7, p. 28].

În acest context, de bun augur sunt creşele-grădiniţă cu program prelungit, care nu se deosebeau prea mult de şcolile de tip internat, în care copiii erau încredinţaţi unor oameni străini pentru cinci zile în săptămână. Un mare noroc pentru părinţii supraocupaţi cu treburile statului sau lipsiţi cu desăvârşire de instinctul matern, precum Reghina Ivanovna sau cei cu munca pe schimburi. Nu întâmplător asemenea instituţii erau asaltate de numeroasele solicitări din partea părinţilor.

Desigur că atitudinea faţă de lamentările micuţei Elvira o oboseau cu desăvârşire: lipsită de dragostea părintească la rândul său, Reghina nu era în stare să înţeleagă, să empatizeze, să compătimească pe cineva. O exaspereau până şi poveştile de noapte bună pe care nu le spune fetei din cauza faptului că nu le cunoştea: „Nimeni nu-i citise vreuna, iar când învăţase literele – n-a avut cărţi. Acum, dacă ar dori – le-ar avea pe cele mai frumoase, dar nu mai vrea, n-o mai interesează poveştile. A crescut şi fără alintăturile şi mângâierile de noapte bună! Va creşte şi Elvira! Era sigură că va creşte" [7, p. 29]. După grădiniţa-creşă cu program prelungit, copila îşi va urma studiile la o şcoală normală, în care educaţia patriotică era la ordinea zilei încă de la începutul anului şcolar. Urma pregătirea pentru sărbătoarea naţională din 7 noiembrie, ce marca aniversarea Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, în cadrul căreia fiecare elev era primit în rândul octombreilor, motiv pentru care mulţi dintre ei se străduiau să înveţe foarte bine, pentru a fi nominalizaţi drept şefi de *zvenou* sau de steluţă.

„Cu câtă mândrie infantilă îşi savurau şefia peste alţii patru! Iată când şi iată unde începea lupta pentru o carieră strălucită în cadrul partidului comunist. Altele nu existau. Cariera, laudele şi medaliile cântăreau mai greu decât fiică-sa. Realiză că o urăşte şi îşi motiva abil sentimentul: *Cum să n-o urăşti dacă-i rea?*" [7, p. 29].

CONCLUZII

Deși inițial împărtășesc aceeași soartă, cea a copiilor abandonați de către părinți din varii motive, atestăm că anumite detalii ale devenirii lor le deosebesc cu desăvârșire și le situează la poli total diferiți în calitate de personaje fictive ale romanelor realiste contemporane. Atât Lastocika, cât și Reghina sunt, în fond, afectate profund de traiul lor la orfelinat, marcate psihologic de încălcările și neputința de a-și schimba cumva destinul, iată de ce toposul acesta, cel al orfelinatului, cu propriile legi și abateri de la normă, își lasă amprenta asupra personalității eroinelor noastre în cel mai terifiant mod posibil. Aflate în imposibilitatea de a-și revendica dreptatea și drepturile elementare, fetele luptă cum și cu ce pot pentru a-și apăra viața și intimitatea, trecând la propriu peste capete sau îndurând și răbdând mult prea multe nedreptăți. Iar cititorilor, în acest sens, nu le rămâne decât să fie martori neputincioși ai suferințelor acestor copii ai nimănui!

REFERINȚE

1. Mihalache, Ştefania, *Copilăria: reconstituiri literare după 1989,* Piteşti, editura Paralela 45, 2019, 372p. ISBN 978-973-47-3133-6
2. Ţîbuleac, Tatiana, *Grădina de sticlă,* Chişinău, editura Cartier, ed. II, 2018, 188 p. ISBN 978-9975-86-285-1
3. Bachelard, Gaston, *Poetica spaţiului*, trad. Irina Bădescu, Piteşti Bucureşti, editura Paralela 45, 2003, 270 p. ISBN 973-593-824-3
4. Petrescu, Lăcrămioara, *Scena romanului*, Iaşi, editura Juminea, 2005, 175p. ISBN 973-37-115-2

5. Muşat, Carmen, *Perspective asupra romanului românesc postmodern şi alte ficţiuni teoretice*, Piteşti, editura Paralela 45, 1998, 195 p. ISBN 9739433219
6. Foucault, Michel, *Ordinea discursului: un discurs despre discurs,* trad. Ciprian Tudor, editura Eurosong & book, Bucureşti, 1998, 60 p.
7. Perciun, Mihaela, *Satisfacție*, editura Junimea, Iaşi, 2020, 159 p. ISBN 978-973-37-2355-4
8. Lukăcs, Georg, *Teoria romanului,* O încercare istorico-filozofică privitoare la formele marii literaturi epice, trad. Viorica Nişcov, Bucureşti, Editura Univers, 1977, 154p.
9. Petrescu, Liviu, *Poetica postmodernismului,* Piteşti, editura Paralela 45, 1998, 175p. ISBN 973-9291-82-1

LIMBAJ ȘI RETORICĂ ÎN DISCURSUL POETIC ÎN ACCEPȚIA CERCETĂTORILOR

LANGUAGE AND RHETORIC IN POETIC DISCOURSE ACCORDING TO SCHOLARLY INTERPRETATIONS

CZU: 81`42:808 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.26**

Elena MALANICI,
ORCID: 0009-0009-9617-4382
e-mail: malanici.elena@gmail.com
Universitatea de Stat din Moldova

Summary. *The article discusses themes related to poetic discourse, focusing centrally on language and its rhetoric. Definitions by Paul Valery and I.A. Richards emphasize that poetry uses words to create emotional effects and attitudes, thus highlighting its specificity within language. C. Dascălu adds that literary language involves not only words but also their organization and means of expression, including the evoked imagery. Eugeniu Coșeriu argues that poetic language is not simply an additional function of language but a comprehensive exploration thereof. Thus, poetic discourse is seen as a form of absolute language that exploits all expressive possibilities of the language.*

Keywords: *expressivenes, functionality, poetic discourse, poetic language, rhetoric.*

INTRODUCERE

Limbajul, în accepția lui Eugen Coșeriu, este „o activitate umană care, pe de o parte, este realizată sau exercitată în mod individual de orice om; de pe altă parte, însă, fiecare individ respectă normele instituite în mod istoric, fundamentate pe tradiții comune” [1, p.25]. În cazul discursului poetic, aceste caracteristici se adeveresc, însă este necesar să îl tratăm în mod diferit, deoarece, conform opiniei aceluiași exeget important, una cu care suntem în totalitate de acord, „în limbajul poetic trebuie să vedem limbajul în întreaga lui funcționalitate. Poezia – și prin poezie înțeleg nu doar poezia în sens strict, ci literatură și artă – este locul desfășurării depline a funcționalității limbajului. Uzul poetic al limbii nu este o deviere de la uzul „normal” al limbii, ci lucrurile stau exact invers: toate celelalte modalități ale limbii, ca, de exemplu, limbajul cotidian sau limbajul științific, reprezintă abateri în raport cu limbajul integral, cu limbajul ca atare” [1, p.160].

MATERIALE ȘI METODE

C. Sălăvastru, în *Raționalitate și discurs. Perspective logico-semiotice asupra retoricii*, făcând o analiză a efectului discursului asupra universului cultural, conchide: „Neîndoielnic, secolul nostru este dominat de această tiranie a logosului, de puterea imensă a discursivității, putere în care regăsim, deopotrivă, și marile virtuți ale limbajului, dar și

marile vicii ale lui. Acesta este motivul pentru care investigația limbajului este una dintre cele mai acaparatoare în cultura contemporană” [2, p.59]. Cu siguranță că puterea cuvântului este nemărginită, în perioada contemporană majoritatea persoanelor fiind atente la ce și cum spun. Se realizează nenumărate studii cu privire la diferite tipuri de discurs, însă pe noi ne interesează discursul poetic, întrucât este unul diferit, incifrat, care oferă multiple posibilități de analiză și interpretare. Poetul pune pe hârtie cuvinte, expresii, fraze care nu sunt clare oricărui cititor, doar cititorul avizat le poate descifra și le poate înțelege conotațiile. „Poezia nu există pentru a fi recepționată și înțeleasă de altcineva; pentru determinarea poeziei, acest fapt este total neesențial” [1, p.97], totuși, aceasta plasează discursul poetic pe o treaptă superioară față de celelalte tipuri de discurs.

REZULTATE ȘI DISCUȚII

Literatura este, deseori, definită ca artă a limbajului, așa cum afirmă Paul Valery: „Poezia este o artă a limbajului” [3, p.582] sau „Literatura este și nu poate fi altceva decât un fel de extindere și de aplicare a anumitor proprietăți ale limbajului” [3, p.600].

Preocupându-se de probleme teoretice ale discursului și ale limbajului, I.A.Richards relevă, în lucrarea *Principii ale criticii literare,* că „toate tipurile de discurs au o bază lingvistică comună, dar, ca limbaj, se deosebesc prin întrebuințarea diferită a cuvintelor, a unităților lingvistice” [4, p.254]. Astfel, în cazul discursului poetic, cuvintele sunt folosite „de dragul efectelor – emoții și atitudini produse de referința prilejuită” [4, p.254]. Observăm că atitudinile despre care vorbește exegetul sunt deosebit de importante în acest tip de discurs: „Poezia oferă cele mai clare exemple ale acestei subordonări a referinței la atitudine. Este forma cea mai înaltă a limbajului emotiv” [4, p. 260].

G.Duda, analizând atent ideile lui I.A.Richards, concluzionează că „limbajul poetic era definit ca un tip special de discurs, cu organizare proprie, acum redus la diferite forme de verbalizare, în care interferența dintre referință și atitudinea pe care aceasta o declanșează se manifestă în registrul figurilor și a tipurilor de discurs (direct, indirect sau indirect liber” [5, p.124].

Abordat dintr-o perspectivă modernă de către C. Dascălu, limbajul literar „identifică modul de comunicare poetică realizat în discurs cu suportul întregii organizări a acestuia (verbale, compoziționale...), a tuturor mijloacelor de expresie utilizate (figuri, modalități de expunere etc.), precum și cu implicarea imaginarului denotat (a lumii cu reprezentările ei imagistice) [6, p.6].

Eugeniu Coșeriu, în studiul „Omul și limbajul său”, menționează că „limbajul poetic nu se poate interpreta ca reducere a limbajului la o presupusă „funcție poetică”, și nici ca limbaj ulterior determinat (limbaj + o presupusă funcție poetică). Pe de o parte, limbajul poetic nu reprezintă o reducere a limbajului, pe de alta, nu se adaugă nicio funcție, deoarece diferitele posibilități, care în acest limbaj se actualizează, aparțin deja limbajului ca atare” [1, p.162]. Astfel, discursul poetic este mijlocul prin care limbajul își îndeplinește toate funcțiile și explorează toate posibilitățile existenței sale. Analizând funcția poetică propusă de Roman Jakobson, conchide că „vorbirea poetică ar fi o vorbi-

re absolută, o vorbire în sine, o vorbire în care valabilitatea deține doar ceea ce se spune" [1, p. 100].

„Întrucât poezia este activitatea unui subiect universal, poetul își asumă subiectivitatea universală în clipa în care compune versuri. În acel moment el nu mai este un vorbitor între alții, ci realizează vorbirea în mod absolut – nu în mod relativ, în anumite împrejurări sau ocazii" [1, p.97].

„În interiorul limbajului poetic găsim deplina desfășurare a tuturor posibilităților limbii" [1, p.160]. Retorica, în cazul discursului poetic, valorifică actele de limbaj. Grecia Antică era un mediu favorabil pentru exprimarea publică, retorica dezvoltându-se ca disciplină era, în viziunea lui Aristotel, un corpus de mijloace tehnice cu scopul de a persuada auditoriul și/sau a obține câștigul într-o cauză. Mai târziu, interesul pentru pragmatică se va găsi tot în filosofie la Im.Kant, Ch.Peirce ș.a. Cu timpul, exprimării publice i s-a acordat mai puțină semnificație, punându-se accent pe textele scrise. „O lingvistică a textului a existat dintotdeauna, deoarece această stilistică literară este doar o formă modernă a retoricii antice" [1, p.29].

Încă din perioada antichității latine retorica interferează cu poetica. R. Barthes observă că în evul mediu poeticienii erau și retoricieni. „Retorica era înțeleasă ca studiu al uzului situațional al limbii, adică ca o determinare ulterioară a uzului limbii prin intermediul unei anumite situații, prin raportare la elementele acestei situații. În principiu, aceste trei elemente sunt: 1) vorbitorii și cei cărora aceștia li se adresează, 2) circumstanțele vorbirii sau situația în care vorbirea se realizează și, în sfârșit, 3) obiectul despre care se vorbește. Retorica și-a îndreptat atenția mai ales către textul literar, unde apar raporturi specifice" [1, p.30].

În domeniul analizei literare, domeniul retoricii se împarte între stilistică, poetică, istoria literară și estetică. De-a lungul timpului, fiindu-i eliminată componenta filosofică, retorica devine recunoscută ca artă a stilului, și nu ca artă a discursului. „Aceasta se limitează în principal la studiul formelor limbajului ornamentat, la figuri și la acțiunea oratorică" [7, p.116]. În demersul nostru, ne interesează retorica anume ca o artă a stilului.

Alexandru Mușina, vorbind despre poezia modernă, afirmă: „Cum poezia își este, cumva, suficientă sieși, își conține teoria, discursul despre poezie pare cu atât mai autentic și mai adecvat cu cât imită mai mult, pe cât posibil la toate nivelurile, structura, modul de a fi al discursului poetic propriu-zis" [8, p.19]. De asemenea, vorbește despre faptul că am putea „pune semnul egalității între discurs poetic și poezie" în cazul în care vedem poezia doar ca pe un discurs, dar atunci eliminăm posibilitatea de a fi explorată. Astfel, noi vedem discursul poetic ca pe ceva distinct poeziei.

Pentru scriitorii basarabeni, marea problemă a fost întotdeauna cea a limbajului, care prin actul misterios al transformării dă adevărata artă. De multe ori, ei au fost constrânși să se limiteze la săracele, dar melodioasele mijloace expresive folclorice, la limba uzuală, la oralitate. Odată cu apariția generației ochiului al treilea se conturează un program nou, o altă metodă de a scoate la iveală adevărul, cu o naturalețe aparte a discursului poetic.

Discursul poetic basarabean, în special cel al generației șaptezecite, se caracterizează prin limbaj metaforizant, incifrat, ermetic, ludic. De-a lungul timpului, cultura românească din Republica Moldova a fost înstrăinată în dublu sens: atât de arealul cultural din care face parte organică: cel mioritic, general-românesc, cât și de elementul național formator. Toți poeții basarabeni fără excepție se vor proaspeți, sonori, neprihăniți, mișcându-se spre începuturi, spre izvoare. Așadar, limbajul incifrat, ermetic, parodic, ludic, stilul lapidar, concis caracterizează poezia basarabeană. Firește, poezia generației ochiului al treilea, sincronizată tematic cu cea a colegilor de pe malul drept al Prutului, trădează uneori o elaborație cam muncită, după cum o apreciază Mihai Cimpoi, sub aspect stilistic, practicând asindentonul și silepsa, eliminând – adică – conjuncțiile copulative și încălcând regulile gramaticale și forțând sintaxa pentru a scoate în relief ideea dominantă, situația actuală.

CONCLUZII

În concluzie, discursul poetic, fiind, în accepția lui E. Coșeriu, un limbaj absolut ce conține și valorifică funcțiile semnului lingvistic. Făcând o analiză minuțioasă a limbajului în discursul poetic, avem posibilitatea de a descoperi adevăruri care la prima vedere par a fi neesențiale. Discursul poetic basarabean al generației șaptezeciste, însă, este încifrat, cu multiple deschideri spre probleme general-umane, care au marcat și continuă să reprezinte spațiul nostru mioritic.

REFERINȚE

1. COȘERIU, E. Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013.
2. SĂLĂVĂSTRU, C. Raţionalitate şi discurs – perspective logico-semiotice asupra retoricii. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1995.
3. VALERY, P. Poezii. Dialoguri. Poetică și stilistică. București: Editura Univers, 1989.
4. RICHARDS, I.A. Principii ale criticii literare. București: Editura Univers, 1974.
5. DUDA, G. Introducere în teoria literaturii. București: Editura ALL Educational, 1998.
6. DASCĂLU, C. Insurecția respectuoasă. Eseu despre individualul și supraindividualul poetic. Timișoara: Editura Augusta, 2000.
7. OSWALD, D., SCAEFFER J.M. Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului. București: Editura Babel, 1996.
8. MUȘINA, A. Eseu asupra poeziei moderne. Teoria și practica literaturii. Ed. a II-a. Chișinău: Cartier, 2017.

THE ROLE OF AI IN DEVELOPING ENGLISH

ROLUL AI ÎN DEZVOLTAREA ENGLIZEI

CZU: 811.111`373.43:004 **https://doi.org/10.59295/spd2024u.27**

Ina VOLOSCIUC,
ORCID: 0000-0001-7642-8255
Moldova State University

"When you have eliminated all which is impossible, then whatever remains, however improbable, must be the truth."
From Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT,
By Arthur Conan Doyle, "The Case-Book of Sherlock Holmes"

Summary. *Artificial Intelligence (AI) has rushed into the modern world, revolutionizing certain areas of life. However, AI is no longer science fiction, it is a reality we are dealing with as software and platforms are used daily by all digital humanity. Therefore, the article under consideration is aimed at reflecting on the historical aspects of AI, its role in the development of the English language, focusing on the variety of AI neologisms created under its influence, as well as their identification in online dictionaries.*

Keywords*: Artificial Intelligence (AI), English language, neologisms, online dictionaries*

INTRODUCTION

Artificial intelligence (AI) writes texts, composes music, generates photographs, monitors security, communicates with people, and gradually controls people's lives. It has opened the gate to linguistic creativity and pedagogic benefits that we all enjoy. Thus, various language apps enable to study languages, by using certain algorithms to be adapted to individual learning styles, or apps that provide translations to break down the barriers and enable the global communication, as well as chatbots that generate texts, thus giving solutions to complex questions. Noam Chomsky considers that "ChatGPT and its brethren are constitutionally unable to balance creativity with constraint. They either overgenerate (producing both truths and falsehoods, endorsing ethical and unethical decisions alike) or undergenerate (exhibiting noncommitment to any decisions and indifference to consequences). Given the amorality, faux science and linguistic incompetence of these systems, we can only laugh or cry at their popularity." [1] AI should not be idealized, since the modelling of human mental functions by computer programs [2] was created by and for people, that turned into a certain surreal parallel world that has revolutionized the way people interact and facilitate their communication possibilities. Noam Chomsky also mentioned [3] "Today our supposedly revolutionary advancements in artificial intelligence are indeed cause for both concern and optimism.

Optimism because intelligence is the means by which we solve problems. Concern because we fear that the most popular and fashionable strain of A.I. — machine learning — will degrade our science and debase our ethics by incorporating into our technology a fundamentally flawed conception of language and knowledge.” Indeed, the evolution of AI has been marked by both successes and challenges, but ongoing research and technological advancements continue to push the boundaries of what is possible with Artificial Intelligence.

As to my personal encounter with Artificial Intelligence (AI), it was during the Master classes in 2002 when our professor V.I Șmatova enlightened us about an important scientific branch that was emerging and widely discussed among the experts. However, it was narrowly used and students’ minds could not fairly appreciate its role and value as the description did not create any associative images in the developing brains, hence, the intuition and professor’s insistence highlighted the importance of the term, that sounded more like magic. She was right: Artificial Intelligence has ushered in a new era in the digital world that has provided a lot of educational and creative opportunities.

History

The term “Artificial Intelligence” was coined in 1956 at a conference “sponsored by the Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) to imagine, study, and create machines capable of performing tasks that typically require human cognition and intelligence.” [4] within the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence, which became a landmark event for artificial intelligence as a field. The meeting was organized by John McCarthy, a mathematics professor. In his proposal, he stated that the conference was “to proceed on the basis of the conjecture that every aspect of learning or any other feature of intelligence can in principle be so precisely described that a machine can be made to simulate it.” [5]

Early pioneers like Alan Turing and John McCarthy laid the groundwork for AI research, exploring the possibility of creating machines that could think like humans. [6].

José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” [7] restored the chronology of AI development. Thus, in 1967 Joseph Weizenbaum created Eliza, the first significant chatbot and LLM that marked the beginning of work into natural language processing (NLP). Then, in 1980s Google’s search algorithm that is a complex mechanism used to retrieve information from its search index and present the information to a given query, which still learns from our search history. It helped stir a revival in machine learning as an AI strategy. In 1990s Deep Learning and Artificial Neural Network research began to grow. The next significant event took place in 1997, when the IBM’s DeepBlue beated Garry Kasparov in chess, showing the potential of the extended field. In 2010 DeepMind was founded by Demis Hassabis, Shane Legg, and Mustafa Suleyman. In 2014 Ian Goodfellow proposed Generative Adversarial Networks, which led to many new types

of neural networks that are both generative and able to be trained. In 2016 AlphaGo (a machine learning AI from DeepMind) beated world champion Lee Sedol at Go. Then, in 2017 Transformers made it possible to both decode and generate new text, in 2018 First GPT LLM was created by OpenAI, in 2021 DALL-E was built on GPT-3, a machine learning model that generated images. In 2022 GPT-3.5 launched in November; AI apps began to proliferate. In 2023 GPT-4 was released in March, followed by Bard (by Google), Claude (by Anthropic), LLaMA (by Meta) and Grok.

What is AI?

The "Big Five" that includes five British monolingual learner's dictionaries as Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (OALD9), Longman Dictionary of Contemporary English (LDOCE6), Collins COBUILD Advanced Dictionary of English (COBUILD7), Cambridge Advanced Learner's Dictionary (CALD4) and Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (MED2), define Artificial Intelligence as a type of computer technology which is concerned with making machines work in an intelligent way, similar to the way that the human mind works [8], the study and development of computer systems that can copy intelligent human behaviour [9], the use or study of computer systems or machines that have some of the qualities that the human brain has, such as the ability to interpret and produce language in a way that seems human, recognize or create images, solve problems, and learn from data supplied to them [10], the study of how to make computers do intelligent things that people can do, such as think and make decisions [11], as well as the use of computer technology to make computers and other machines think and do things in the way that people can (Macmillan English Dictionary). As we can observe, it is aimed to make machines copy and imitate human brain under experts' guidance.

As to Sundar Pichai, CEO of Google and Alphabet "AI is one of the most important things humanity is working on. It is more profound than electricity or fire." He made this comparison repeatedly, also admitting he did not really know how AI has worked. The Google CEO also mentioned that fire, like other human technological achievements, has been a double-edged sword; a source of destruction and change as well as an accelerant to advancements. AI is already on a similar trajectory. [12]

To render the variety of possibilities José Antonio Bowen and C. Edward Watson [13] present Large Language Models (LLMs), foundational models that were initially focused on language but also created new ways to analyze DNA, music, computer code, and brain waves. Thus, they highlight the big six LLMs we have today: GPT (from OpenAI), PaLM (from Google), LLaMA (from Meta), Claude (from Anthropic), Pi (from Inflection), Grok (from xAI). The scientists offer to "think of these models as different types of intelligence (like comparing Marie Curie, Maya Angelou, and Cesar Chavez). They are different in neural networks, and they have been trained differently: different (metaphorically) in both nature and nurture." [14]

Well-deserved Title of the Word-Of-The-Year

Artificial Intelligence has been dictating significant parts of our lives without our knowledge for many years. However, the release of ChatGPT in October 2022 was a turning point of the OpenAI usage, which has developed at high speed, transforming many aspects of modern life. Therefore, AI systems learn from vast amounts of information and learn to identify patterns in it to perform tasks such as conducting a human conversation, analyzing customers' shopping habits to recommend future purchases, creating new content that looks like it was created by a person. It empowers voice-controlled virtual assistants Siri and Alexa and helps Facebook and X (Twitter) decide which social media posts to show to users. While Chatbots such as ChatGPT can conduct text conversations, DALL-E, can create images from simple text instructions, generative AIs can also make videos and even create music in the style of famous musicians. But these programs sometimes generate inaccurate responses and images and can reproduce biases contained in the source material, such as sexism or racism. [16] Thus, Collins Dictionary named the term as its "word of the year" in 2023. "The grip artificial intelligence has gained over humanity in 2023 - or at least the increase in conversations about whether it will be a force for revolutionary good or apocalyptic destruction - has led AI to be given the title of "word of the year" by the makers of Collins Dictionary". [17]

Neologisms

"Over the past few years, we have been treated to the hypes and busts of blockchains in general, and cryptocurrencies in particular, the virtual-reality metaverse, and the blip of non-fungible tokens." [18] A brilliant sentence, rich in neologisms, new words that transmits the vibes of the modern world was written by Gilles-Maurice de Schryve in her article "Generative AI and Lexicography: The Current State of the Art Using ChatGPT" and published in the International Journal Of Lexicography. Here at once we identify *Blockchain* (a system for storing records of transactions using digital currencies, that can be accessed by linked computers. [19]) and *Metaverse* (a proposed version of the internet that incorporates three-dimensional virtual environments [20]).

To facilitate and foster the understanding of the AI field, José Antonio Bowen and C. Edward Watson provide glossaries of new AI terms in their work "Teaching with AI" [21] that are taken as the basis for the present article. Digital natives feel like fish in the water when using them, as such neologisms have a common concept of newness, while digital immigrants need to focus on defining and understanding new creations, this is when the article under consideration might be of help. To start with the core neologisms like *Artificial Intelligence (AI)* (he ability of computer systems to mimic human intelligence and also to the development of such systems), *Expert System* (uses rules and logic to anticipate a wide range of possible scenarios), *Machine Learning* (uses probability and statistics to recognize patterns and generalize), *Neural Networks* (computing systems modeled like the neural connections in the human brain), *Foundational Models* (deep

neural networks trained with a large data set using machine learning techniques that mimic human trial and error), *Large Language Models (LLMs)* (foundational models focused on language), *GPT (*stands for Generative Pre-trained Transformers. Foundational models and LLMs all use GPT architecture; it is not unique to OpenAI or ChatGPT.), *Diffusion Models* (a type of foundational model used to create images and video. Tools like DALL-E, Stable Diffusion, Midjourney are trained by adding noise to the training data which the model learns to remove.). Here we ca add *Chatbot (*a computer program that can have conversations with humans [22]), *Nodes* (individual computational units), *GPT-4 Turbo* (the latest generation model. It's more capable, has an updated knowledge cutoff of April 2023 and introduces a 128k context window (the equivalent of 300 pages of text in a single prompt, 128,000 tokens or 96,000 words). [23], *Claude* (100,000 tokens or 75,000 words).

The second part provided in A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING "Teaching with AI" [24] includes *Natural Language Processing (NLP)* (a feld of AI and linguistics that aims to enable machines to understand, interpret and create human language. They are essential for search engines and analyzing your social media content. LLMs use NLP to train deep neural networks but LLMs are also used in NLP applications.), *Parameters* (internal variables in a neural network that can be tuned or adjusted to change the output), *Tokens* (the representations of words, parts of words, characters, or punctuation in code and are a focus of NLP), *Transformers (* (or "self-attention") provide every token with a weight that allows tokens to be compared to any other token simultaneously), *Application Programming Interface (API)* (a set of tools for building software applications that can interact with a foundation model. Most of the AI tools and products we are using are not LLMs themselves but are powered by underlying LLMs), *Fine-tuning* (the process of customizing pre-trained foundational models (using an API) to do specifc tasks. There is an ambiguity here, but for most people it is probably close enough to think of ChatGPT as fne-tuned or powered by GPT, and not its own LLM (Google's Bard has a similar relationship to Gemini), *Generative Artificial Intelligence (GAI)* (any type of AI that uses deep learning models to generate or create new content. LLMs and Diffusion Models are both examples of GAI), *Artificial General Intelligence (AGI)* (the computer science holy grail that someday an AI will be able to think, make decisions and even feel like humans can. It's basically a person.)

CONCLUSION

Technologies created for people and by people lead to unstoppable human development. This process must follow certain rules to make this technological and linguistic evolution favourable, as well as revolutionary progress optimistic, aimed at broadening the horizons, strengthening cognitive abilities and developing critical thinking, but not replacing it. Using modern advances, people will undoubtedly enrich the English language with neologisms in order to develop it and give names to some inventions, as technology will continue to evolve, and the tools will change and be increasingly powered

by AI [25] that has opened a number of possibilities aimed at promoting learner's autonomy and enhancing learning outcomes. However, we should not overtrust AI. As Noam Chomsky highlighted in The False Promise of ChatGPT, "When you have eliminated all which is impossible, then whatever remains, however improbable, must be the truth" and we see so many improbable AI tools impacting English language development that are becoming the truth.

REFERENCES

1. Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT, March 8, 2023, GUEST ESSAY, available https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html
2. Collins COBUILD Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/artificial-intelligence
3. Noam Chomsky: The False Promise of ChatGPT, March 8, 2023, GUEST ESSAY,https://www.nytimes.com/2023/03/08/opinion/noam-chomsky-chatgpt-ai.html
4. THINKING WITH AI p.12
5. Artificial Intelligence Coined at Dartmouth https://home.dartmouth.edu/about/artificial-intelligence-ai-coined-dartmouth
6. Chris Stokel-Walker, "The UK AI Safety Summit, combined with a G7 declaration and US executive order, shows action is happening on AI, but what happens next?", BBC News, 07.11.2023, available https://www.bbc.com/future/article/20231107-why-global-regulation-of-artificial-intelligence-is-still-a-long-way-off
7. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING "Teaching with AI" , Baltimore, 2024, pp 280, p.8-9
8. Collins COBUILD Advanced Dictionary of English https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/artificial-intelligence
9. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/artificial-intelligence?q=artificial+intelligence
10. Cambridge Advanced Learner's Dictionary https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/artificial-intelligence
11. Longman Dictionary of Contemporary English https://www.ldoceonline.com/dictionary/artificial-intelligence
12. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING "Teaching with AI" , Baltimore, 2024, pp 280, p.11
13. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE

TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” , Baltimore, 2024, pp 280, p.15
14. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” , Baltimore, 2024, pp 280, p.15
15. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” , Baltimore, 2024, pp 280, p.25
16. Shiona McCallum, Chris Vallance, Tom Gerken & Jennifer Clarke, ” What is AI, how does it work and what can it be used for?”, BBC News, 13.05.2024, available https://www.bbc.co.uk/news/technology-65855333
17. AI named word of the year by Collins Dictionary https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-67271252
18. Gilles-Maurice de Schryve “Generative AI and Lexicography: The Current State of the Art Using ChatGPT” International Journal Of Lexicography, 2023, 36, 355–387, available https://doi.org/10.1093/ijl/ecad021 , Advance access publication 3 October 2023
19. Collins COBUILD Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/blockchain
20. Collins COBUILD Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/metaverse
21. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” , Baltimore, 2024, pp 280, p.16
22. Collins COBUILD Dictionary https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/chatbot
23. OpenAI, GPT-4 Turbo in the OpenAI API https://help.openai.com/en/articles/8555510-gpt-4-turbo-in-the-openai-api
24. José Antonio Bowen and C. Edward Watson in their A PRACTICAL GUIDE TO A NEW ERA OF HUMAN LEARNING “Teaching with AI” , Baltimore, 2024, pp 280, p.22
25. Rachelle Dené Poth, EDUTOPIA, November 9, 2023, available https://www.edutopia.org/article/ai-professional-development-helps-teachers-tech-integration

CUPRINS

ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

Diana STROICI
IMPORTANȚA VALORIFICĂRII PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC DIN EPOCA FIERULUI ÎN RAIONUL ORHEI.....5
Valentin CONSTANTINOV
REGELE SIGISMUND AL III-LEA WAZA ȘI ÎNCEPUTUL DOMNIEI ÎN RZECZPOSPOLITA.....11
Andrei EMILCIUC
CONCESIUNILE – INSTRUMENT DE VALORIFICARE A DOMENIILOR STATULUI ÎN BASARABIA (1812-1863).....18
Eugen-Tudor SCLIFOS
PROBLEMA BOLGRADULUI ÎN DOCUMENTE DIPLOMATICE BELGIENE (1856).....26
Bianca PĂDUREAN
ACTIVITATEA UNUI REGE APATRID ÎN EXIL. RIDICAREA ȘI REPRIMIREA CETĂȚENIEI ROMÂNE A REGELUI MIHAI I AL ROMÂNIEI.....31
Lidia PRISAC, Ion Valer XENOFONTOV, Iulian SALAGOR
FONDUL DE ARHIVĂ PERSONAL AL ACADEMICIANULUI I.G. BUDAC (1916-1974).....38
Cătălina FRANGOPOL
GESTIONAREA ȘI CONSERVAREA FONDULUI FORESTIER ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ (1950-1960).....45
Diana EȚCO
INVESTIGAREA STRUCTURALĂ A CONCEPTELOR LEGISLAȚIEI INSTRUCTIVE PRIMARE DIN BASARABIA ÎN ANII ′70 - ′80 AI SEC. AL XIX-lea. REZULTATE STATISTICE.....52

FILOSOFIE ȘI ANTROPOLOGIE

Constantin STOENESCU
ECONOMIE DE ECHILIBRU, REZILIENȚĂ ȘI GLOBALIZARE.....58
Svetlana COANDĂ
FUNCȚIILE FILOSOFIEI ȘI ROLUL EI ÎN VIAȚA PRACTICĂ ÎN CONCEPȚIA GÂNDITORILOR ROMÂNI DIN SEC.AL XX-LEA.....65
Cristina URSU
ADEVĂRUL ȘI FERICIREA ÎN RAPORT DESCHIS: O PERSPECTIVĂ METAFORICĂ.....70
Dumitru DODUL, Maxim TUCHILUȘ
SCHIMBĂRI DE PERSPECTIVĂ ÎN PERCEPȚIA TIMPULUI ȘI A CREAȚIEI ÎN LUMEA CAPITALISTĂ.....77

Ксения ГОНЧАРОВА
ИСТОРИЯ ПОНЯТИЙ КАК МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТА «ИДЕНТИЧНОСТЬ» 82
Marin BĂLAN
LIPMAN, DEWEY ȘI PREDAREA ABILITĂȚILOR DE GÂNDIRE 86
Viorel COJOCARU, Vitalie OJOVANU
EFICIENTIZAREA TRATAMENTULUI NEUROLOGIC LA DEȚINUȚI PRIN IMPLICAREA ACTIVĂ A CONSILIERII SPIRITUALE. REPERE BIOETICE 91
Dina BARCARI
PROIECȚII TEHNO-SOCIO-CULTURALE ALE FENOMENULUI CRIZEI UMANITARE ÎN CONTEMPORANEITATE 101
Nadejda CHIRONDA, Ernest Cezar NICULCEA
GEN ȘI RELIGIE: ILUSTRAȚIE DIN DEZBATERILE DESPRE AVORT 106

LITERE

Eugenia MINCU, Dorina MACOVEI
TERMINOLOGIE ȘI CONCEPT 111
Adela MANOLII, Wei PANG
PERSPECTIVA LINGVISTICĂ A DIMENSIUNILOR CULTURALE (PE MATERIAL ROMÂN-CHINEZ) 118
Dorina ROTARI
POEZIA OPTZECIȘTILOR BASARABENI: ÎNTRE „REFLEXIVITATE” ȘI „TRANZITIVITATE” 124
Svetlana KOROLEVSKI
DESCHIDERI EUROPENE ÎN OPERA LUI MIRON COSTIN 130
Marcel BÂLICI, Mădălina BÂLICI
IMERSIVITATE ȘI FOCALIZARE: ELEMENTE ALE EDULINGVISTICII ÎN RLS 137
Carolina GABURA
RESURSELE LIRICIZANTE ALE VOCII ÎN NARAȚIUNEA HOMODIEGETICĂ 143
Felicia CENUȘĂ
LITERATURA DESPRE MIGRAȚIE CA DOCUMENT AL MEMORIEI COLECTIVE 150
Lia BOTNARI
ORFELINATUL ÎN PERIOADA SOVIETICĂ: O COPILĂRIE TERIFIANTĂ 155
Elena MALANICI
LIMBAJ ȘI RETORICĂ ÎN DISCURSUL POETIC ÎN ACCEPȚIA CERCETĂTORILOR 163
Ina VOLOSCIUC
THE ROLE OF AI IN DEVELOPING ENGLISH 167

Conferinţa ştiinţifică naţională cu participare internaţională

„INTEGRARE PRIN CERCETARE ŞI INOVARE”

dedicată Zilei Internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare,

7-8 noiembrie 2024

Științe umanistice

Asistență computerizată – *Maria Bondari*

Bun de tipar 24.10.2024. Formatul 70x100 $^{1}/_{12}$.
Coli de tipar 14,5. Coli editoriale 11,0.
Comanda 33sp/2024.

Centrul Editorial-Poligrafic al USM
str. Al. Mateevici, 60, Chișinău, MD 2009
e-mail: *editura@usm.md*